INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ „N. IORGA"

N. IORGA

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN PURTAREA RĂZBOAIELOR

LECŢII ŢINUTE LA ŞCOALA DE RĂZBOI ÎN 1937

BUCUREŞTI — 1943

www.dacoromanica.ro

N. IORGA

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN PURTAREA RĂZBOAIELOR

www.dacoromanica.ro

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ „N. IORGA"

N. IORGA

OAMENI REPREZENTATIVI
ÎN PURTAREA RĂZBOAIELOR

LECŢII ŢINUTE LA ŞCOALA DE RĂZBOI ÎN 1937

BUCUREŞTI — 1943

www.dacoromanica.ro

Acest volum înfățișează încă o serie din prelegerile ținute la Școala Superioară de Război de Nicolae Iorga. Textul lor, cules după notele stenografice, a fost tipărit prin îngrijirea d-rei Liliana Iorga, căreia i se datoresc păstrarea și editarea mai multor lucrări, rămase în stare de manuscris, ale neuitatului ei părinte; ele vor apare, la timpul lor, în publicațiile Institutului de Istorie Universală care îi poartă numele.

Imprejurările prin care trecem dau acestor figuri reprezentative ale războaielor altor veacuri un interes poate și mai actual decât altor conferințe și prelegeri, ce așteaptă la rândul lor lumina tiparului. Ele sunt însă deopotrivă de reprezentative ale concepției și puterii de evocare ale marelui nostru istoric.

Istoriografia modernă are într'adevăr tot mai mult tendința de-a despărți scrierile de caracter social și economic, în care viața maselor capătă aspectul anonim al fenomenelor colective, până la excesele de despersonalizare ale materialismului marxist, de biografiile « oamenilor cari au făcut istorie », a căror tradiție se poate urmări dela Plutarh. In portretele ce alcătuesc această serie de « oameni car' au purtat războaie », Nicolae Iorga a știut să lege mereu personalitățile alese de el în câmpul nesfârșit al istoriei universale, de tot ceea ce reprezintă, regăsind în fiecare conducător de oaste elementele caracteristice ale mentalității și ale vieții secolului său. Cartea aduce astfel o contribuție însemnată la înțelegerea modului de a privi și a scrie a singurului istoric român care a putut cuprinde în opera sa evoluția omenirii întregi. Și din acest punct de vedere, credem că prelegerile vor fi citite cu interes nu numai de acei, a căror meserie e de a purta războiul în formele sale cumplite de astăzi, pentru desăvârșirea nădejdilor și năzuințelor ce se leagă de pregătirea lor.

GHEORGHE I. BRĂTIANU

www.dacoromanica.ro

I

CEA DINTÂI FORMĂ A SPIRITULUI MILITAR

www.dacoromanica.ro

Anul trecut am prezintat istoria universală pe linia unor anumite idei generale.

Anul acesta voiam să fac altceva, şi anunţasem pe directorul nostru şi mă ţin de ceea ce am anunţat, cu o foarte mică modificare, adică introduc pe lângă materialul pe care aveam intenţia să-l prezint şi în care o să întâlniţi deosebite capitole de istorie universală, pe lângă aceasta introduc şi o linie generală, care va trece prin toate aceste capitole. O să vă arăt astfel care era la început titlul acestui curs, după aceea o să arăt care este linia generală şi îndată după aceasta voi căuta chiar în prima lecţie să ating subiectul.

Iată ce făgăduisem eu: să aleg un număr de biografii de oameni reprezentativi în purtarea războaielor şi fiecare dintre dânşii să reprezinte spiritul unei epoci, şi în fiecare din aceste epoci caracterul deosebitor se adună în jurul unei personalităţi, a cărei biografie evident că n'o s'o fac sub alte laturi, n'am să merg în domeniul tehnicei, în care n'am nicio competenţă, dar o să fie partea militară în legătură cu istoria, pe care un istoric o poate cunoaşte şi are dreptul de a o înfăţişa.

Chiar dela început, când a fost să aleg cele dintâi biografii m'am lovit de o greutate şi greutatea aceasta mi s'a învederat îndată ce am recurs la izvoarele însăşi.

Pentru lectura d-voastră nu vă pot recomanda în deajuns cetirea izvoarelor. Pentru a cunoaşte o epocă este bine să aveţi contact cu omul din vremea aceea, sau cu omul cel mai apropiat de acea epocă, omul care are mai mult sau mai puţin ideile şi sentimentele de atunci, care a cunoscut cari erau popoarele, cu aplecările lor şi oamenii cari au jucat un rol însemnat.

Şi atunci mi-am zis eu: trebuie să am un punct de plecare dela un izvor care, chiar dacă este mai târziu, a întrebuinţat izvoare contemporane şi atunci am luat reeditarea în secolul al XIX-lea a vestitei traduceri a «Vieţilor Paralele» a lui Plutarh din Megalo-

www.dacoromanica.ro

polis. Ca aparență biografiile acestea nu spun mare lucru, dar unele din ele pornesc dela izvoarele contemporane, de exemplu pentru Silla sau Sulla, memoriile lui se găsesc în cea mai mare parte întrebuințate în capitolul respectiv din Plutarh.

Am văzut însă foarte repede un lucru. Căutând două capitole, capitolele privitoare la Pelopida și Epaminonda, — cei doi luptători tebani, — bătălia dela Leuctra și Mantineea, și înainte de acestea încă două bătălii, numai ale lui Pelopida, m'am găsit înaintea unei biografii în care se vorbește de studiile literare ale lui Epaminonda, despre familia lui Pelopida, despre felul cum s'a organizat o conspirație, despre felul cum s'a dat o lovitură, de o stratagemă întrebuințată de unul dintre dânșii. De aici a rezultat un lucru. Când m'am gândit la ceea ce este mult înainte de începutul secolului al IV-lea, — este epoca în care anii se coboară, încât Alexandru-cel-Mare vine după această epocă, — și m'am uitat la felul acesta de prezintare al biografiilor, mi-am dat seama de un lucru, anume de lucrul acela că în căutarea militarului nu-l găsești. Nici vorbă nu este de o discutare tehnică cum se poate face astăzi, în ce privește, de exemplu, campaniile lui Napoleon I-iu; lipsesc orice fel de lămuriri, încât nu trebuie să vă lăsați înșelați de ceea ce au scris istoricii militari cu privire la războaiele antichității.

Nu avem raportul imediat, — lucru care se întâlnește astăzi așa de des, — nu există arhive. Arhivele aparțin unei epoci foarte târzii și arhivele acestea au fost foarte multă vreme politice; arhive militare nu există nici pentru războaiele din evul mediu, nici pentru o parte din războaiele din timpurile moderne. Dar chiar dacă le-am avea, așa cum se vădește trecutul militar al omenirii, se vede că noi nu avem de-a face cu războinici de profesie, nici cu războinicii din timpurile noastre, cari au o funcție socială bine stabilită, cari au trecut prin anumite școli, au izbutit în anumite examene, au fost înaintați din grad în grad, până la o anumită vârstă rămân în cadrele armatei, care-și creează și un fel de fisionomie particulară, cum exista în Germania înainte de război, un tip al ofițerului care căuta un fel de a vorbi, deosebit de felul de a vorbi obișnuit. De așa ceva nu poate fi vorba; nu sunt oameni specializați, pregătiți, nu sunt oameni ai războiului, ci sunt oameni cari într'un anume moment ajung să conducă o luptă, sau să facă un război și cari a doua zi după aceasta se întorc în ceea ce numim noi: viața civilă și care pe vremea aceea nu se putea numi viață civilă, ci viață omenească în totalitatea ei.

www.dacoromanica.ro

Omul putea fi luat pentru un război sau pentru alt război şi trebuia să aibă o pregătire pentru orice fel de împrejurare, ceea ce poate să fie uneori rău, dar foarte deseori poate să fie foarte bine. A stăpâni conştiinţa sufletească a unei societăţi, şi prin urmare şi conştiinţa oamenilor cari vin din această societate ca soldaţi, este un foarte mare avantaj, pe când atunci când consideră cineva soldatul ca un om care este născut pentru a fi dela vârsta cutare până la vârsta cutare în cadrele armatei, se poate întâmpla să-l trateze ca o cantitate abstractă şi îndată ce o armată este considerată ca o adunătură de cantităţi abstracte, o pierzi din mână sub alt raport decât raportul mecanic.

Şi atunci mi-am zis: biografiile le voi prezinta, dar în aşa fel încât să se vadă cum se formează spiritul militar şi apoi categoria militară şi, după ce se formează categoria militară, în ce fel categoria aceasta a putut fi formată prin pregătirea militară.

Acum se vede foarte limpede ceea ce urmăresc, şi odată spuse lucrurile acestea, putem intra într'o epocă foarte îndepărtată, foarte rău înţeleasă, dar de cea mai mare însemnătate, fără de care desigur că multe lucruri cari se văd mai târziu ar fi. sau neobservate, sau li s'ar da o interpretare deosebită. Astfel a fost o stare de război în antichitatea mediteraniană, care cuprinde pe Greci, pe Romani şi pe barbarii din jurul Grecilor şi Romanilor, dar pe lângă antichitatea aceasta mediteraniană, mai apropiată de noi sub toate raporturile şi din care venim în cea mai mare parte şi din barbarii alipiţi pe lângă această antichitate mediteraniană, care cugetă ca noi, simte ca noi şi înţelege rosturile ca noi, a fost şi o altă lume, care a trăit foarte multă vreme în stare de război.

Eu nu ştiu dacă în manualele de istorie militară cutează cineva să prezinte lucruri oarecum precizate cu privire la cealaltă antichitate, pentrucă vă spun că aceste lucruri nu se pot preciza. Ar fi o cutezanţă foarte mare dacă ar încerca cineva să le înfăţişeze; ceea ce se poate înfăţişa este cunoştinţa locurilor de război, cunoştinţa provinciilor a căror stăpânire a fost urmărită, anumite rezultate şi interese regale, cari, acestea, răsar prin anumite inscripţii, anumite proclamaţii de victorie, cari, toate acestea, sunt de acelaşi fel, numai numele se schimbă. Acestea nu povestesc, n'au simţul istoric, o bătălie este ca alta, numai cât se schimbă numele luptătorilor şi data; nu există nicio putinţă de a trece dincolo de această uniformitate de ton.

Nicio bătălie din antichitatea Orientalilor, a oamenilor din Haldeea, din Asiria, din Persia, din Egipt, nicio astfel de bătălie nu

www.dacoromanica.ro

poate fi povestită. Pare foarte curios, dar cu toate acestea este adevărul cel mai desăvârşit; eu am scris de mai multe ori istoria universală şi totdeauna am căutat să revin la izvoare şi impresia mea a fost aceeaşi.

De aceea, o bucată de vreme nu vă pot scoate un om şi să spun: iată un om caracteristic, într'o localitate caracteristică, pe un câmp de bătălie ce poate fi caracterizat. Acestea nu le putem fixa. Nu putem spune că s'a dat o bătălie pe un câmp de bătălie caracterizat şi că s'a câştigat în cutare împrejurare, care se poate caracteriza, o victorie.

Ne pare foarte rău că este aşa, dar este aşa, de ce? Vă explic întâi aceasta şi pe urmă trecem la Greci. Noi trăim într'o epocă în care toată lumea vorbeşte de pace: se simte obligat oricine în vremea noastră să vorbească de pace, ca şi cum ar ţine într'adevăr la pace. Aceasta este concepţia noastră şi sunt atâtea elemente economice de salvat, sunt atâtea îngrijiri ale unei civilizaţii, care cu mijloacele de luptă actuale, dacă războiul se petrece într'o anumită arie, aria aceasta riscă să fie distrusă în mare parte sub raportul operelor civilizaţiei, căci, natural, luptătorii urmăresc biruinţa şi nu pot să ţină seama de ceea ce va fi distrus.

Dar mai este un alt motiv pentru care se vorbeşte de pace: pentrucă fiecăruia îi este frică de celălalt; dacă s'ar întâmpla să fie cineva mai deschis pentru invazie, evident că toată lumea s'ar arunca asupra lui. Dar odinioară era contrariul. Lumea trăia în ideea că pacea este un lucru întâmplător, nedorit, neutil, care nu corespunde cu sensul societăţii, lumea trăia în conştiinţa necesităţii absolute şi continue a războiului. Oamenii trebuie să se bată, acesta era principiul.

Oamenii între dânşii se pot înţelege, pentrucă în orice epocă există interese comune şi înfrângerea învaţă pe mulţi, cum victoria înnebuneşte pe mulţi, însă când nu este vorba de oameni, ci de zei, atunci este altfel. Zeii aceştia sunt mult mai cruzi decât oamenii: ei se bat până la distrugere; unii zei nu permit alţi zei străini, o mitologie nu se poate aşeza lângă altă mitologie, — ori una, ori alta.

In antichitatea orientală oamenii trăiau în convingerea că există într'adevăr numai zei, că oamenii sunt mânaţi, sfătuiţi, îndemnaţi, pedepsiţi necontenit de către zei. De aici credinţa a rămas şi în felul nostru de a ne exprima astăzi; de exemplu, când i se zice cuiva: «bată-l Dumnezeu», vedeţi ce funcţiune i se atribuie lui Dumnezeu, sau «Dumnezeu nu bate cu ciomagul»: aceasta este o concesie, este o idee creştină care rectifică ideea cea veche. Luaţi

www.dacoromanica.ro

d-voastră Biblia, Vechiul Testament şi vedeţi ce lucruri înfiorătoare sunt acolo: este Iahve, Iehova, care este stăpânul poporului lui Israel, ţine numai la acesta, iar toate popoarele celelalte sunt date în seama poporului lui Israel şi acesta poate face orice cu dânsele. Insă între Evrei sunt foarte puţini cari să-şi închipuie că au totdeauna pe Dumnezeu la îndemână şi că Dumnezeu, urmaşul lui Iehova de odinioară, n'are ochi pentru altfel de oameni.

Dar nu poate fi vorba de războiu nici dela o naţiune la altă naţiune, pentrucă nu exista concepţia naţiunii; fiecare naţiune se considera ca singura naţiune, de unde iar la Evrei concepţia aceasta care se întâlneşte până acum în cărţile lor sfinte, că ei sunt meniţi să stăpânească pământul şi că popoarele celelalte trebuie să dispară, sau să se confunde cu dânşii. Sau noţiunea din Islam că Islamul singur are dreptul să stăpânească lumea şi că acei cari nu vor să fie omorîţi, — obligaţia credincioşilor este să-i omoare pe învinşi, — trebuie să se răscumpere prin «haraci», care este un fel de chirie a vieţii. Viaţa învinsului este proprietatea învingătorului, şi învingătorul, în loc să dărâme viaţa învinsului, îi îngăduie să trăiască, dar trebuie să plătească în fiecare an o chirie: mai trăieşti încă un an, dacă plăteşti la anumită dată haraciul la care eşti obligat. Fiecare popor nu se consideră ca popor, ci ca *poporul*, singurul popor al singurilor zei, cari singuri zei au dreptul de a trăi şi închinătorii acestor zei au datoria de a face în aşa fel, încât să nu mai existe alţi zei în jur şi niciun alt popor care să se închine acestor zei, cari trebuiesc desfiinţaţi. De aceea războiul este continuu; îndată ce poate cineva, se aruncă asupra celorlalţi.

Uneori, în timpurile noastre, se zice: cutare războiu se face din necesităţi teritoriale. Noţiunea graniţei este o noţiune relativ nouă, şi pe vremea Romanilor o graniţă însemna banda de teritoriu, care putea fi foarte întinsă, şi aceasta a trecut şi la Bizantini şi la Turci, de aceea Turcii aveau «raiaua», care nu era teritoriul de lângă frontieră, ci era o lume întreagă care trăia acolo.

Deci războiul pentru frontieră, pentru puncte strategice, pentru hotare naturale, acesta nu se poate concepe, pentrucă acestea nu sunt popoare cu hărţi, cu atlase; nu sunt războaie de hotare, nu sunt războaie pentru ocuparea unei provincii.

In timpurile noastre s'a dat un războiu, s'a ocupat o provincie; gândiţi-vă ce au făcut Germanii în Ucraina, în Prusia occidentală, după cucerirea lor. Cum s'a mântuit cucerirea, apăreau ofiţeri cari se instalau imediat la cutare oficiu, şi ţara se schimba de pe o zi

www.dacoromanica.ro

pe alta. Noi trăim într'o epocă în care se guvernează prea mult. Dacă am fi lăsaţi noi între noi ne-am putea înţelege, dar intervin hârtii pecetluite care ne paralizează, ne deprind paralitici.

Prin urmare, nu poate fi vorba de ocuparea unei provincii. Nu avea importanţă ocuparea unei provincii pentru Faraon sau pentru un rege din Babilon sau Ninive. Observaţi d-voastră ce se înfăţişează pe monumentele, din fericire aşa de numeroase şi frumoase! S'a împlinit acum aproape un secol şi jumătate de când ele sunt cunoscute şi, cu vânzarea unei mari biblioteci, s'a găsit un foarte frumos album al lui Champollion, care înfăţişează cele dintâi prezintări ale operelor de artă, în materie de zugrăveală ale Egiptului. Ce vedeţi d-voastră în aceste fresce? Gândiţi-vă la Arcul de triumf dela Paris sau la orice arc de triumf de aiurea, care are basso-reliefuri: vedeţi armate care merg la asalt, trupele care intră biruitoare. Nimic din toate acestea nu veţi găsi aici, dar prin ce se arată marile isprăvi îndeplinite de Faraoni? Vedeţi toate popoarele care vin şi aduc câte ceva: Faraonul este aşezat în scaun, vin oameni, coloraţi deosebit ca să arate diferenţa dintre rase, unii sunt albi, alţii roşii, alţii negri şi aduc fiecare ce pot, aduc animale, aduc fructe; sunt şi câţiva Evrei îndoiţi de spate, cari ţin în mână nişte pungi pe care le prezintă Faraonului. Ce-i interesează pe dânşii? Să scoată fără funcţionari cât mai mulţi bani, pe când în timpurile noastre ceea ce interesează este să ai cât mai mulţi funcţionari, ca să n'ai la capăt bani, pentrucă banii îi mănâncă însuşi aparatul întrebuinţat pentru a câştiga aceşti bani.

Prin urmare, nu poate fi război pentru hotare, pentrucă nu există hotare, nu poate fi război pentru ocuparea unei provincii, pentrucă ei nu au funcţionari, n'au nevoie de funcţionari. Sistemul a mers mai departe, peste Roma, pe deasupra Imperiului Otoman. Dar ce căuta Imperiul Otoman? De ce Turcii nu ne-au cucerit pe noi?

Este o întrebare pe care mi-o pun oarecum din nou înaintea d-voastră. Noi spunem de obiceiu: pentrucă s'au îngrozit de rezistenţa noastră şi pentrucă ţara noastră era greu de cucerit. Da, era o ţară de păduri, de mlaştini. Bosnia a fost cucerită de Sultanul Mohammed al II-lea, pentrucă se ştia care este cetatea regelui. El îşi spunea: bat cetatea regelui, prind pe rege, îi tai capul şi s'a mântuit cu ţara, pe când la noi nu ştia unde să dea lupta, asupra cui să cadă, pentrucă Domnul şi boierii se ascundeau şi erau nişte surprinderi de noapte. Din cauza aceasta nu s'au cucerit ţările noastre ca alte provincii.

www.dacoromanica.ro

Dar şi pentru alt motiv. Dacă Domnii noştri se ofereau să dea Turcilor ceea ce ar fi luat Turcii dacă se aşezau ei singuri, era mai comod să păstreze cineva pe Domnii noştri, şi sistemul acesta a ajuns la perfecţia din epoca Fanarioţilor: Turcul stătea la Constantinopol şi Fanariotul era buretele care se umplea aici şi pe care Turcul se mulţumea să-l strângă la Constantinopol.

Acesta este vechiul sistem al monarhiilor orientale.

La noi începe războiul deseori din ambiţia unui şef de Stat sau a unui factor influent în viaţa unui Stat, începe războiul din cauza greşelilor unor diplomaţi, — foarte multe războaie din timpurile noastre vin din greşelile diplomaţilor. Se fac unele războaie şi din cauza presei care creează o duşmănie între două popoare, sau din cauza unei acţiuni a străzii.

Dar toate lucrurile acestea nu există în antichitatea orientală; oamenii n'au ambiţie. Nici Ludovic al XIV-lea nu avea ambiţie în sensul nostru, iar la Romani să vorbim de ambiţia lui Cezar, lui Traian, în sensul nostru, sunt lucruri lipsite de sens. Sau sunt războaie făcute pentru onoarea ţării care este ofensată, dar nu totdeauna aceasta a hotărît războiul. Noi trăim într'o epocă în care toate naţiunile îşi spun lucrurile cele mai desagreabile în fiecare zi şi onoarea naţiunilor este aşa de deosebită, încât nu se face război pentru aceasta.

Vedeţi, nu sunt motivele războiului din timpurile noastre.

Atunci nu exista armată permanentă, ci numai o gardă a regelui; încolo, se făcea apel la cine vrea şi putea să meargă la război. Nu exista nimic scris în ce priveşte alcătuirea armatelor. La Turci s'a păstrat până târziu sistemul de a porni «în buluc», cum se zicea odinioară, adică se repede fiecare în ordinea care se produce în momentul acela, se repede fiecare către o anumită ţintă. Generali? Să se dea un singur nume de general în toată antichitatea orientală. Nu există. Se spune, de exemplu, de luptele Perşilor împotriva Grecilor, pe care le cunoaştem numai din punctul de vedere al Grecilor, bătălia dela Marathon, dela Plateea, lupta navală dela Salamina, dacă binevoim să acceptăm interpretarea pe care au dat-o istoricii moderni unor biete ştiri din Herodot. Dar Herodot este un om care n'a fost niciodată la război, care habar nu are de război; scopul lui este să explice dece s'au bătut Grecii cu Perşii şi nu să arate felul cum s'au bătut. Nu este deloc sigur că Perşii au fost învinşi, aşa cum înfăţişează lucrurile Herodot. Intre Herodot şi Eshile, poetul tragic care o prezintă pe Atosa, mama lui Xerxe, plângând pentru înfrân-

www.dacoromanica.ro

gerea armatelor marelui rege, nu este mare deosebire; amândoi văd lucrurile din acelaşi punct de vedere, au exact aceeaşi competenţă. Dar chiar mai târziu, nu trebuie să creadă cineva în tot ce spune Tucidide. Tucidide este omul care şedea în piaţa publică din Atena şi vedea ceea ce se poate vedea din piaţa publică din Atena. Este un singur soldat care a scris o singură carte ostăşească în toată antichitatea: acela este Xenofon, prin «Retragerea celor zece mii». Dar aceasta este mai mult o excursie militară, pentru că el nu povesteşte lupta dela Cunaxa, în care a căzut Cyrus-cel-tânăr, care lupta împotriva fratelui său, ci el arată cum a călătorit până la Marea Neagră, cât de greu i-a fost lui să ajungă până acolo. Foarte interesantă carte de geografie, dar nu este o carte de strategie; nu se opreşte un singur moment să arate valoarea militară a cutărui sau cutărui loc.

Se vede în prezintarea acestor lupte pe unele stele de victorie, pe unele din pietrele acelea pe care se sapă prezintarea simbolică a biruinţei, se vede regele care închină zeului ca un sacrificiu, victoria sa. Şi buletinele acestea vorbesc totdeauna în termeni de o cruzime fără pereche: au năvălit asupra duşmanului, au omorît atâţia, i-au călcat în picioare, i-au distrus, ceea ce nu este totdeauna adevărat, dar ei aveau interes să mintă puţintel pe zeu, să-i spună zeului că s'a făcut mult mai mult lucru decât atâta.

Intre sacrificiul unui animal, între sacrificiul oamenilor, şi o biruinţă nu era decât un mare sacrificiu în massă, şi între anumite practice, de exemplu, la Evrei, între circumciziune şi sacrificiul lui Isaac, este o legătură. Iehova este înşelat prin circumciziune ca să nu ceară sacrificiul lui Isaac.

Lucrurile acestea sunt în legătură din timpurile cele mai depărtate până acum.

Prin urmare, regele pleacă la război: el se înfăţişează pe carul său de triumf, cu nişte cai teribili, în jurul lui sunt ostaşi, a câştigat bătălia; el este prezintat aducând ofranda morţilor adevăraţi şi închipuiţi şi a distrugerilor care au fost şi care n'au fost Zeului care, cu ochii întredeschişi, priveşte dovada aceasta că regele şi-a îndeplinit toată datoria şi mai mult decât atâta nimic.

In ce priveşte urmele lăsate de Perşi, cari ştiau să scrie, — scrierea cuneiformă, care se întrebuinţa pentru contractele de comerţ, — era natural ca din cauza războaielor medice, chiar dacă au fost învinşi, — şi ei puteau să acopere această înfrângere, — era natural să lase ceva scris pentru urmaşi.

www.dacoromanica.ro

Fig. 1. Ahile legând rănile lui Patrocle (scenă de pe un vas grecesc. Antiquarium. Berlin).

www.dacoromanica.ro

Dar dela toţi aceşti Perşi nu ni s'a păstrat decât inscripţia dela Behistun, inscripţie de caracter vag, care arată ceea ce s'a făcut într'o anumită epocă.

Iată, un popor războinic ca Hittiţii din Asia Mică, n'a lăsat niciun buletin de victorie. Au lăsat Egiptenii, Babilonienii, Asirienii, dar Hittiţii, cari au stăpânit Siria, s'au bătut cu Faraonii, n'au lăsat nimic scris.

Când ajungem la Greci, vedem că cetăţile greceşti trăiau în condiţii foarte modeste. Nu exista un sistem militar la Atena: ţinta cea mai mare a Atenei era să ţină o anumită ordine interioară şi pe lângă aceasta să-şi lege, prin interese de comerţ, cât mai multă lume. S'ar fi putut altfel să facă cum au făcut Sultanii Otomani mai târziu, cari au căutat să aibă o flotă, au împrumutat corăbiile supuşilor lor şi după ce Mohammed al II-lea a luat Constantinopolul, şi-au făcut o flotă şi flota a intrat în Arhipelag, în Marea Neagră, au luat Caffa, Chilia, Cetatea-Albă, încât la 1500 ei stăpâneau această regiune. Care a fost rezultatul? Aici avem sistemul oriental, continuarea tradiţiei milenare răsăritene. Rezultatul a fost că din Caffa s'a ales un biet sat, din Chilia şi Cetatea-Albă mai nimic, populaţia a fost luată, mutată la Constantinopol şi tot negoţul a murit. Dacă n'ar fi fost Italienii în Marea Neagră şi Arhipelag şi regiunea aceasta ar fi fost moartă pentru comerţ.

Dar ce a făcut Atena? Prin banii ei a câştigat pe insularii din Arhipelag şi ei s'au oprit lângă Atena, cu tezaurul ei, pus sub ocrotirea lui Apollo, în cutare insulă, şi în felul acesta Atena, fără să verse sânge, a ajuns să fie stăpână şi pe teritoriul din spatele ei, care o interesa foarte puţin, — cum până după 1370—80 pe Veneţieni îi interesa foarte puţin ceea ce era la spatele lor, în Italia de Nord, dar îi interesa foarte mult ce era în Istria, Dalmaţia, Moreia, Albania, în insulele Arhipelagului, ce era în toate părţile acestea maritime dela Răsărit.

Se spune: Sparta este un Stat militar. Sparta nu este un Stat militar, ci un Stat hoţesc, de brigandaj organizat, un Stat în care oamenii nu fac nimic în afară de acest jaf, nu creează nimic.

Eu am fost pe locul unde odinioară a fiinţat Sparta.

Nu vă puteţi închipui sub Taiget, nu numai în ce sărăcie, dar în ce îngustime au trăit oamenii aceştia. Am văzut muzeul din Sparta: nu cuprinde nimic; nu există statui din Sparta, piaţa publică din Sparta, Acropolea din Sparta, — Spartanii şi-au găsit Acropolea la Teba. Şi de altminteri în Acropolea din Teba, pe care au luat-o

www.dacoromanica.ro

foarte ușor prin surprindere, — o altă surprindere, o altă conspirație i-a scos de acolo pe vremea lui Pelopida și Epaminonda, — acolo sunt două sate, la început cu doi «moși», cari au lăsat moșneni pe urmă; de aceea sunt doi regi în Sparta. Aceasta înseamnă o moșie care «umblă pe doi bătrâni», sunt doi descendenți; de aceea într'o căsătorie nu poate să ia fiul dintr'o ramură regală pe fata din cealaltă ramură regală: acestea trebuie să rămână bine deosebite. Avem afface cu un sat de moșneni, așezați în împrejurări foarte puțin prielnice, oameni trăind extrem de aspru. Toate legile lui Licurg sânt mitologie istorică făcută mai târziu; Licurg era probabil un zeu local. Solon din Atena este o realitate istorică, poate exagerată, dar Licurg este creat pe dea'ntregul. Oamenii aceștia nu aveau niciun sentiment grecesc. Nici nu exista sentiment grecesc atunci. S'a spus că sentimentul grecesc a venit din jocurile olimpice, corintice și nemeice, unde se întâlneau Greci din mai multe regiuni, dar multă vreme dialectele grecești rămăseseră deosebite: dorian, ionian, eolian, și mulți din Greci n'au participat niciodată la jocurile acestea; nu veneau Grecii din Asia Mică și Sicilia, și Italia sudică era plină de Greci, dar Grecii aceștia nu veneau la jocurile acestea.

Dacă ia cineva biografia acestor dintâi reprezentanți ai spiritului militar grec, iată ce constată. Intâi, spiritul acesta militar, care se observă prima dată în epoca aceasta dela începutul secolului al IV-lea, atunci când pentru întâia oară în omenire, în afară de zei, sânt lupte între oameni și lupte concepute rațional și executate metodic, este în legătură cu ce? Nu cu viața grecească, ci cu o viață care este în afară de Grecia propriu zisă. Barbarii din interior, dela spatele cetăților grecești, aceștia sunt cei dintâi cari au introdus noțiunea războiului uman, adică între oameni. Noi putem zice că întrebuințarea celui dintâi sistem militar aparține rasei din care ne coborîm și noi, pentru că noi suntem urmașii vechilor rase carpato-balcanice, care formau un singur ansamblu.

Am căutat în «Istoria Românilor», și în încercarea mea de Istorie Universală, publicată în limba franceză, să explic macedonic, iliric, — pentru că Macedonenii sunt Iliri, ușor văpsiți la suprafață cu cultură elenică, și puțintel și tracică, pentru că rasa tracică s'a strâns dela o bucată de vreme în jurul Ilirilor, mult mai războinici și mai puternici, — personalitatea lui Alexandru-cel-Mare, însă mi-a scăpat din vedere că înainte de Alexandru-cel-Mare este altceva.

Epaminonda și Pelopida sunt oameni din Teba. Teba avea o Acropole, dar fără să aibă o cetate, pentru că o cetate de comerț n'a

www.dacoromanica.ro

fost Teba niciodată. De altminteri, cum lucrurile de acum servesc pentru a înţelege cineva lucrurile din trecut, poftiţi la Teba pentru a vedea ce a fost acest oraş pe vremea lui Epaminonda şi Pelopida. Teba este un târg cum este Urlaţi, cum este Vălenii-de-Munte, Suliţa, ş. a. m. d. Teba este capitala Beotiei şi spiritul beotic este socotit ca ultima treaptă a inteligenţei umane. Teba trebuie să aibă un înţeles care nu este grecesc, — cele mai multe nume greceşti aparţin unei mai vechi populaţii, pe care Grecii au înlocuit-o. Teba, în zilele de târg este ceva, dar în zilele celelalte nu este nimic: o stradă şi ici şi colo presărate câteva case. Aşa trebuie să-şi închipuie cineva mediul lui Epaminonda şi Pelopida, şi nu altfel.

Teba multă vreme n'a însemnat nimic, dar pe atunci, pe la începutul secolului al IV-lea, a însemnat ceva şi a învins Sparta.

Odinioară, viaţa mergea dela Nord la Sud. Macedonenii şi Tracii se supun Atenei şi Atena are nevoie de mijloacele Spartei, dar acum Sparta este învinsă de Teba. Vedeţi că s'a schimbat rostul lumii: regiunile uzate fac loc regiunilor proaspete. Deasupra Beotiei există Tesalia, care este o regiune de cai, încât Atena este o regiune de negustori, Sparta este o regiune de moşneni, Beotia este o regiune de văcari şi Tesalia este, cum este pusta ungurească astăzi, o regiune unde se cresc caii. Ahile, care vine de acolo, este înainte de toate un cavaler, de aceea se spune că în Iliada este o Ahileiadă care s'a adaus, partea lui Ahile, părţii lui Agamemnon, care este de la Tirint şi Micena. Agamemnon este omul de jos şi Ahile este omul de sus. Se poate ca rolul lui Ahile să se fi impus în Iliada în măsura în care Tesalia s'a impus vieţii greceşti.

Şi în Tesalia sunt oameni cari vor să fie regi ca regele-Impărat, care în ultima instanţă este regele pers. Regalităţile acestea se mănâncă una pe alta. Regalitatea lumii întregi, stăpânul «celor patru colţuri ale lumii», acesta este regele Perşilor. De altminteri şi Pelopida s'a dus la regele Perşilor, întocmai aşa cum se ducea Mihai Viteazul la Impăratul din Viena sau din Praga, pentru că acela era Impăratul. Prin urmare în Tesalia, cineva, poate inspirându-se şi dela Ahile, care era seducător, vrea să fie Ahile.

In marginea Macedoniei s'a ridicat un Alexandru, nu Alexandru lui Filip, ci un altul mai vechi, care se cheamă Alexandru ca în Iliada, dar el nu vrea să fie ca Alexandru din Troia, care nu se prezintă ca având cine ştie ce rost în afară de domeniul sentimental care a provocat însuşi războiul troian, Paris-Alexandru: el vrea să fie Ahile.

www.dacoromanica.ro

Dar de data aceasta eu merg mai departe, ridic mai sus această imitaţie a Iliadei. Un altul este Iason, din Pheres, dar Iason este iar un nume de mitologie, care s'a răspândit pretutindeni; oamenii îşi aleg nume din legenda Troiei şi alţii, înlăturînd aceasta, se aruncă asupra cetăţilor greceşti.

Pelopida şi Epaminonda se găsesc astfel între Sparta, care decade şi lasă locul liber şi între Tesalia, care atacă cetăţile greceşti şi caută să cadă asupra oraşelor care se găsesc mai jos şi care formează Elada, Grecia propriu zisă. Şi atunci ei reprezintă sforţarea de a crea în aceste oraşe, chiar şi din aceste oraşe, dar într'o regiune în care este o populaţie ţărănească, şi aceasta are o mai mare influenţă asupra Tebei decât ţărănimea din Atica asupra Atenei, caută să creeze un element eroic, cetăţenesc, cultivat şi civilizat, care să se împotrivească elementului eroic inspirat de Iliada, în regiunile acelea de cavaleri, de barbari, cari îşi cer acum dreptul la viaţă. Vedeţi, aşa se pune problema.

Dar Epaminonda şi Pelopida dau o luptă astăzi şi mâine nu se mai ocupă de nimic.

Războaiele acestea sunt alcătuite din lovituri de surprindere, din idei ingenioase. Dar un militar nu înseamnă cineva care se retrage în viaţa civilă şi în momentul când a găsit o idee ingenioasă, face o conspiraţie în jurul acestei idei ingenioase. Aceasta este tocmai contrar spiritului militar din timpurile noastre, care are datoria de a se feri de ideile pur ingenioase, servite de oameni cari n'au deloc acel «ingenium», fără care nu se poate idee ingenioasă.

Cea dintâi formă a spiritului militar este aceasta: *o trecătoare mişcare defensivă a cetăţilor greceşti faţă de cea dintâi manifestare a unor barbari, cari nu reprezintă viaţa militară propriu zisă, dar ale căror instincte proaspete vor fi capabile de a crea pe urmă o viaţă militară.*

Fig. 2. — Pecetea lui Thotmes al II-lea (Museul Luvrului, Paris).

www.dacoromanica.ro

II

ALEXANDRU-CEL-MARE

www.dacoromanica.ro

In această a doua lecţie, mă tem că voi avea faţă de mine însumi mai puţină originalitate decât în cea dintâi, fiindcă nu este întâia oară când caut a fixa adevăratul chip al lui Alexandru-cel-Mare, care este cu desăvârşire deosebit, în multe privinţe, de chipul în care este înfăţişat de obicei.

Inainte de a vă arăta care este acest chip adevărat, trebuie să vă arăt de unde vine celălalt tip, tipul fals: cum a fost creat, în ce timp, sub care influenţă şi cu ce misiune.

Dela Alexandru-cel-Mare, noi avem ceea ce se numeşte: document contemporan, în măsură foarte mică. Avem o proclamaţie a lui, care este, fără îndoială, foarte interesantă, în care anunţă Grecilor ce a făcut el în regiunile acelea orientale, în care a căpătat de atâtea ori biruinţa. Pe când, de exemplu, în legătură cu Napoleon I-iu are cineva un imens tezaur cuprins în corespondenţa lui, prin urmare îl aude cineva vorbind, la Alexandru-cel-Mare nu există acte contemporane decât extrem de rar, şi nu există nici măcar inscripţii. Nu avem ceea ce s'a păstrat, de pildă, în ce priveşte pe August; pe August îl putem recunoaşte ce a vrut şi ce a vrut să dea impresia că a realizat. Este aşa numitul monument «anciran», dela Ancira, Angora de odinioară, Ankara de astăzi, un mare monument împărţit odinioară între mai multe case turceşti şi al cărui text a fost stabilit, mergând dela una din aceste case la cealaltă, cu foarte mare greutate. Şi acest sumar al domniei lui, pe care August s'a simţit dator să-l lase posterităţii, acesta nu era numai acolo. Vă puteţi închipui că August nu s'a gândit să aleagă dintre toate capitalele în care puteau fi arătate isprăvile lui, numai această Ankara, dar au fost şi altele, care au dispărut. Dela Alexandru-cel-Mare nu avem în privinţa aceasta nimic.

Au rămas memorii, «Memoriile» lui Ptolomeu, care a fost unul dintre generalii lui şi memoriile acestea au intrat într'o măsură mai mare sau mai mică în anumite compilaţii, târzii; aşa încât, îl cunoaştem după anumite cărţi greceşti, care aparţin epocei romane,

www.dacoromanica.ro

sau după cartea lui Quintus Curtius, care este de pe vremea Romanilor şi care scrie în latineşte. Dar astfel de scrieri sunt făcute cu un anumit scop, nu scopul pe care l-a avut Alexandru-cel-Mare şi pe care oamenii aceştia poate n'au fost în măsură să-l înţeleagă, ci în legătură cu anumite nevoi contemporane. Trebuiau să servească pentru a stârni şi a menţine şi înălţa eroismul în societatea grecească dintr'o epocă târzie, când, acum, tocmai sub influenţa lui Alexandru-cel-Mare se creează tipul eroului, care trebuia să fie desvoltat mai departe, sau pentru a servi unor anumite interese de Stat, fiindcă Roma îndeplinea în calitatea ei de cetate, de Stat, ceea ce în calitatea lui aproape personală, mai mult ca Alexandru-cel-Mare decât ca rege al Macedoniei, îndeplinise Alexandru-cel-Mare.

Vedeţi dar, cât de săracă este documentaţia cu privire la Alexandru-cel-Mare, din care cauză toţi cei cari s'au ocupat de dânsul şi de urmaşii lui, au cules ici şi colo, au legat cu multă greutate, întrebuinţând o interpretare pur personală şi o retorică menită să umple golurile informaţiei şi, în felul acesta, au alcătuit cărţi dintre care unele foarte cetite, de exemplu cartea lui Droysen, pentru întregirea monarhiei macedonene, care a avut o ediţie şi acum câteva decenii, sau cartea lui Niese, care reprezintă tot ceea ce poate fi mai actual, deşi a trecut atâta vreme dela publicarea acestei cărţi.

Iată prin urmare, când şi cum, şi cu ce scop, pentru a servi cărui interes şi în legătură cu ce politică, a fost alcătuită legenda lui Alexandru-cel-Mare. Şi îşi închipuie cineva, potrivit cu această legendă, pe Alexandru-cel-Mare sub două raporturi, care amândouă sunt greşite. Este întâi o legendă a unuia dintre aceste raporturi, care îl pune în legătură cu societatea grecească. Adică, Alexandru-cel-Mare, Macedoneanul, ar fi fost Grec. Se credea că dinastia însăşi ar fi fost de origine grecească şi că, prin urmare, el ar fi răzbunat pe Greci împotriva Persiei. Şi atunci, — îşi aduce cineva aminte de înfăţişarea lui Herodot, care prezintă legătura dintre Orient şi Greci aşa, ca şi cum ar fi două naţionalisme în luptă: de o parte, un naţionalism persan şi de altă parte, un naţionalism grecesc, — prin urmare, Alexandru-cel-Mare ar fi, după atâta trecere de vreme, — pentrucă Herodot este în secolul al V-lea şi Alexandru-cel-Mare în partea din urmă a secolului al IV-lea, — ar fi, prin urmare, un nou capitol din lupta aceasta între Greci şi Perşi, sau, unii spun, între Occident şi Orient. Natural că Grecii, cari s'au ocupat şi ei, deşi nu cu multă originalitate, de Alexandru-

www.dacoromanica.ro

cel-Mare, Grecii sunt încântaţi de această prezintare; vasăzică, cel dintâi mare erou recunoscut de toată lumea şi mort la o vârstă care nu-i permitea să facă greşelile care se fac totdeauna dela o bucată de vreme, ar fi aparţinut rasei greceşti. Şi astăzi se duce lupta aceasta între Grecii cari ţin morţiş la Macedonia grecească şi între ceilalţi, cari spun că Macedonia este ilirică, cu anumite strecurări tracice. Macedonia este fără îndoială o ţară barbară, barbară într'un anumit sens, adică un popor care nu se împotriveşte civilizaţiei moderne, care o cunoaşte, o admiră şi vrea s'o imite, dar care n'a creat această civilizaţie şi care, o bucată de vreme, n'o poate cunoaşte în esenţa ei şi civilizaţia aceasta se întinde asupra câtorva doar şi nu asupra naţiunii întregi. Dar Alexandru-cel-Mare este un barbar, şi prin calitatea aceasta este în legătură cu strămoşii noştri cei mai depărtaţi, cari fac parte din aceeaşi lume barbară a regiunii Pindului, a regiunii balcanice, a Carpaţilor. El are şi în figura lui înfăţişarea barbarului: nu este nimic elenic în profilul lui Alexandru-cel-Mare, un profil crud, în care se vede foarte bine originea lui din văile pline de o populaţie rustică a Vestului Peninsulei Balcanice.

S'a încercat apoi a se face dintr'însul un tip care să semene cât mai mult cu tipul zeilor. Ştiţi legenda creată de o bucată de vreme, că el nu este fiul lui Filip, că Olimpiada a fost cine ştie cine şi din această femeie s'ar fi născut Alexandru, şi dorinţa lui de a fi primit în mitologia contemporană, călătoria pe care a făcut-o el în oaza aceea unde era templul lui Jupiter-Amon, care nu este decât una din formele lui Amon-Ra, zeul soarelui la Egipteni, care, acesta, într'o epocă mai târzie, de grecizare a Egiptului, a căutat să fie asimilat cât se poate cu Zeus; de aceea pe unele monede ale lui, se vede un chip omenesc cu coarne de berbec. Zeus-Amon era înfăţişat aşa, în legătură cu vechea mitologie egipteană care se închina animalelor: boului Apis, zeiţei-leoaice, şi aşa mai departe, până se ajunge şi la berbecul sacru, care era unul din felurile de înfăţişare ale lui Amon. El este Macedonean şi Macedonenii nu sunt Greci. În clasa de sus era tendinţa de grecizare, şi dinastia era influenţată dela o bucată de vreme de spiritul elenic; în privinţa aceasta nu e îndoială. Alexandru-cel-Mare a fost încredinţat îngrijirilor lui Aristotel şi hrănit cu cetirea Iliadei.

Intre Alexandru-cel-Mare şi Mohammed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, este fără îndoială o mare asemănare. Mohammed al II-lea este fiul unui Sultan de veche tradiţie patriarhală, un foarte

www.dacoromanica.ro

bun Musulman, având ca model, nu pe Cezar şi pe Alexandru, ci pe diverşii sfinţi, pe santonii musulmani. Intr'un moment, Murad, înainte de bătălia dela Varna, intrase într'o mânăstire de dervişi, însă în faţa primejdiei ce ameninţa din partea lui Hunyadi a ieşit de acolo şi a câştigat bătălia. Fiul lui Murad a fost crescut în altă tradiţie, el a cetit «Cartea Regilor» a lui Firdusi, legenda eroică persană. El a cetit traducerea în limbile orientale şi o fi ştiut şi greceşte, poate cetea chiar direct povestea eroilor antichităţii elenice. Mohammed al II-lea s'a prezintat dela început ca reprezintând cu puterile naţiei sale un ideal, care nu era al naţiei sale. Tot aşa a făcut şi Alexandru-cel-Mare. El a mobilizat toată ţărănimea din Balcani şi cine a vrut să meargă cu dânsul, a mers: oameni deprinşi să lupte între ei, să năvălească în dreapta, în stânga, unde aveau posibilitate, oameni cari trăiau într'o continuă agitaţie războinică, oameni mai mult de încăerare decât de război. Şi atunci el a plecat cu aceşti oameni. Grecii i-au dat o flotă, câţiva sfătuitori; unii dintre generalii lui poartă nume greceşti, dar nimeni nu poate şti care este adevărata lor origine, foarte probabil macedoneană.

Toate războaiele lui, seria aceea de campanii care formează marea lui ispravă, toate acestea sunt câştigate, nu după obiceiul nostru de acum, nici după o tradiţie care să aparţină lumii greceşti. Grecii umblau după incidente, lor le plăcea faptul mic, şi după ce câştigau o bătălie, aceasta nu era un angajament naţional să continue ceva: bătălia avea un sens în ea însăşi. Aşa a făcut Epaminonda, Pelopida; cine ar putea spune că aceştia ar fi avut un ideal şi ar fi dorit să realizeze ceva? Din Teba au plecat, şi atunci când au dispărut amândoi, Teba a rămas acelaşi lucru; ea n'a crescut, nu s'a pus în fruntea unei confederaţii greceşti, pe când dincoace vede cineva că este o acţiune urmărită şi urmărită cu foarte multă răbdare. Vedeţi, el nu merge dela început la capitala lui Dariu Codomanul, el câştigă o biruinţă şi după aceea se duce unde îl atrage mai mult legenda şi unde îşi închipue el că poate găsi o pradă mai uşor de luat şi mai bună, el se duce în Egipt; de acolo se întoarce, ajunge în Asia Centrală, trupele lui Dariu se împrăştie şi după aceea el stă şi se întreabă ce mai este de făcut. Apoi călătoria pe Indus, amestecul într'o lume pe care n'a cunoscut-o deloc, o lume cu o veche tradiţie, de o mare importanţă, capabilă de a da o literatură, o artă, care, aceasta, a împrumutat foarte mult dela învelişul elenic al campaniilor lui Alexandru-cel-Mare. Atunci abia lumea aceasta

www.dacoromanica.ro

Fig. 3. — Alexandru-cel-Mare (detaliu din „bătălia dela Issos", 333 î. C., mozaic în Muzeul Național din Neapole).

www.dacoromanica.ro

a cunoscut monedele, care monede sunt întocmai ca şi cele greceşti şi au şi inscripţii greceşti, şi a cunoscut un anume tip uman pentru eroi, zei, care este luat din tezaurul artei elenice.

Vedeţi că aici nu este nimic grecesc, dar cu toate acestea, pe steagul lui, — dacă putem întrebuinţa acest termen, care nu este potrivit cu timpul, — pe steagul lui este scris ceva grecesc: aceasta este partea moştenită de el dela Filip, dela tatăl său, partea pe care a luat-o deadreptul din Iliada, din cartea cu care şi-a hrănit adolescenţa şi în care găsea eroii pe cari se simţea dator să-i imite. Aceasta i-a permis să aibă o atitudine pe care n'o putea avea în calitatea lui de Macedonean; ca Macedonean ar fi fost prea puţin. Dar aici nu este o creaţie a lui Alexandru-cel-Mare. Îndreptarea aceasta a luat-o dela tatăl său, care la rândul lui a făcut altceva decât regii macedoneni de pe vremea războaielor medice din secolul al V-lea. El a făcut acelaşi lucru pe care îl făcuseră nordicii din Tesalia, Iason din Pheres, toţi aceşti conducători de cete de călăreţi din regiunea întinsă, care mărginea la Nord Grecia. Şi pe lângă aceasta toate micile populaţii care erau pe acolo, în regiunea muntoasă, lângă defileuri, toate acestea erau în creştere în acel moment.

Am arătat în lecţia precedentă cum se produsese acum un curent, care mergea dela Sud la Nord, cum s'a creat barbarul acesta elenizat, întâi în forma macedoneană, pe urmă câştigat pentru civilizaţie, în forma cea nouă, romană. Şi Filip s'a prezintat la o anume dată ca apărător al locurilor sacre, ale unei Grecii împărţite între mai multe cetăţi, care, Grecia aceasta, nu putea să-şi apere comorile sale sacre şi morale. Era sanctuarul dela Delphi; de jur împrejur dela o bucată de vreme se întâlnea acolo o populaţie de jaf, care nu se gândea la altceva, decât din atâtea temple semănate acolo şi care cuprindeau lucruri foarte preţioase, să ia ceea ce putea să îndestuleze pofta lor de pradă.

Eu am fost la Delphi şi am văzut că într'adevăr el poate fi apărat cu foarte multă greutate, pentrucă din toate părţile poate veni cineva, din partea mării, din partea muntelui, ca să atace această catapeteasmă de deal, pe care se înşiră dovezile de evlavie ale tuturor seminţiilor greceşti.

Filip s'a prezintat Grecilor ca un fel de generalisim al lor, ca strategul suprem al tuturor Grecilor.

Demostene n'a vrut să-l primească în forma aceasta şi de aceea s'a dat lupta dela Cheroneea, în care Atenienii au fost cu desăvâr-

www.dacoromanica.ro

şire învinşi; şi după aceea a fost o luptă cumplită contra lui Alelexandru, în momentul suirii lui pe tron.

Nu se poate zice că Alexandru era peste măsură de popular şi că mulţi Greci au dorit să se întoarcă din Asia. Dar nici el nu arăta prin nimic dorinţa de a se întoarce. Unde să se aşeze? In cetăţile acestea, ale căror rosturi nu-l primeau? Să se întoarcă în munţii Macedoniei, după tot ceea ce văzuse, după aventurile ce găsise, după beţia aceasta? Nu-i vorbă, era el puţintel beţiv şi aceasta a fost una din cauzele morţii acesteia, aşa de repezi. I s'a întâmplat lui ceea ce i s'a întâmplat unuia dintre regii Germaniei din evul mediu, care, coborîndu-se la Roma, îşi închipuia că poate mânca şi bea acolo ca şi în Germania cea veche, şi s'a îmbolnăvit şi a murit.

Dar Alexandru-cel-Mare s'a îmbătat şi sub raportul sufletesc de tot ceea ce a văzut acolo, când s'a simţit stăpânul lumii.

Nu avem a face cu un om care reprezintă o politică macedoneană, pentrucă politica macedoneană nu există; nu avem a face cu un om care se prinde de idealul elenic, pentrucă el era numai pe dinafară văpsit cu acest ideal al unei societăţi cu totul deosebită de societatea lui macedoneană; şi iarăşi, el nu este tipul eroului, care vrea să fie erou, care se gândeşte numai la rostul lui individual, deşi înaintea lui era Ahile, tipul lui Ahile şi atunci când a ajuns la Troia el a şi făcut sacrificii în memoria lui Ahile şi căuta chiar un Patrocle lângă dânsul, pentru a semăna întru toate cu eroul lui Homer. El n'a avut furia aceasta de a se afirma împotriva oricărei tradiţii, a oricărei amintiri de trecut, însă prezintă oarecari sfaturi care uimesc pe anumiţi războinici de mai târziu. Napoleon a lăsat şi el o îndreptare, dar nu se poate zice că atunci când Napoleon a plecat pentru campania din Italia sau Egipt, avea înaintea lui un plan pe care să-l urmeze cu răbdare dela un popas de biruinţă la altul.

Dar înainte de toate, acesta este lucrul care mai ales trebuie reliefat, şi tot ceea ce am spus până acum nu este decât o pregătire a acestei explicaţii, care ne dă cheia personalităţii lui şi explicaţia pentru toate campaniile pe care le-a dus şi aceasta l-a făcut pe dânsul capabil de a fi imitat de alţi oameni, de altă rasă şi din alte locuri, şi cari se puteau strămuta în condiţiile acestor începuturi de direcţie în domeniul militar, sub anumite raporturi şi în domeniul politic organizator.

Incă din lecţia trecută am făcut să se atragă atenţia asupra unui lucru: că regele Persiei nu este un rege naţional, el nu reprezintă

www.dacoromanica.ro

un popor care să fi vrut ceva şi care să-şi fi ajuns acest scop şi prin urmare, regalitatea, monarhul care stăpâneşte acest popor să fie strâns legat de o anume moştenire, care să aibă sensul pe care îl are astăzi, de o naţiune, de un ideal naţional sau de o luptă pentru realizarea idealului naţional.

In Orient, în depărtatul Orient *exista o singură concepţie a monarhiei şi concepţia aceasta a monarhiei este de caracter universal,* pentrucă ei credeau că trebuie să existe un singur stăpân al lumii, ceea ce, cu un cuvânt grecesc, s'ar numi: o ecumenicitate, — cum se spune: patriarh ecumenic, — ceea ce înseamnă că înţelege a fi stăpân peste toată lumea. *Monarhia cea veche este o monarhie ecumenică.* Noi vorbim de Egipteni, dar cuvântul de « Egipt » este o reunire a mai multor cuvinte egiptene, interpretate greceşte şi pe lângă aceasta, Grecii s'au gândit că « αἴξ-ἀιγὸς » înseamnă: capră şi are un sens, dar Egiptul nu are nimic a face cu capra, — nici nu există capre în Egipt. Acesta ar fi un cuvânt în care sunt reunite trei cuvinte, care au fiecare cu desăvârşire alt sens: « a-ka-fta », «Aigyptos».

Noi vorbim de Haldeea, de Babilonia. Babilonul este o cetate care îşi ia numele dela zeul care este adorat acolo. Fiecare cetate este un altar şi regele este înainte de toate preotul acestui altar şi pe urmă în jurul lui se strânge viaţa de toate felurile.

Haldeea este un termen oarecare geografic, şi la o anume dată, dar ei au fost totdeauna oameni din Larsa, din Nipur. Noi spunem: Asirian, dar Asirian nu înseamnă altceva decât cum spunem noi astăzi: creştin, după numele lui Christos. Tot aşa Asirienii înseamnă aceia cari se închină zeului Asur, sunt oamenii zeului Asur, ei aparţin acestui zeu şi tot ce fac ei este în legătură cu acest zeu. Nu este nici cea mai mică notă de naţionalism politic sau militar. Noi spunem: Perşi; evident că li se zicea aşa de alţii, dar rămâne de văzut întru cât ar fi primit ei acest calificativ. Tot aşa şi cu Mezii, cari sunt puţin înaintea Perşilor. Fiecare se consideră că este poporul care trebuie să fie unic, care printr'un război necontenit dus în folosul zeilor săi trebuie să înlocuiască alte popoare şi să ajungă a stăpâni lumea. La Haldeeni este chiar şi un calificativ pentru stăpânitorul care ajungea să fie mai mare peste mai multe cetăţi: i se zicea: « stăpânul celor patru colţuri ale lumii ». Eminescu, în legenda lui Arald, care este o legendă germanică, dar care nu are nimic a face cu concepţia germanică, zice: « Stihii a' lumii patru, supuse lui Arald ».

Prin urmare, ei sunt stăpânii « stihiilor lumii patru », ca să întrebuinţăm formula aceasta a lui Eminescu. Dar veţi zice: Grecii ce cre-

www.dacoromanica.ro

deau de această monarhie? Evident că cetatea grecească este altceva, este o creaţie a poporului grecesc din Grecia, — nu a Cretanilor, cari foarte probabil erau de aceeaşi rasă, dar mai ales sub influenţa Egiptului reprezintau altă civilizaţie, o civilizaţie strălucită. Păcat că în prezintările de artă dela Bucureşti nu s'au înfăţişat niciodată minunile de artă realizate de Cretani, într'un timp când Grecii din Grecia peninsulară sau continentală nu însemnau nimic.

Aşa numita civilizaţie micenianâ nu este decât un reflex al civilizaţiei cretane, care şi ea a împrumutat atâta dela civilizaţia orientală şi a făcut dintr'însa o sinteză. Dar civilizaţia grecească este reprezintată de un grup de oameni de aceeaşi origine, cari formează o oligarhie foarte strictă, foarte dispreţuitoare pentru alţii, o categorie privilegiată de oameni, cari se ocupă numai cu politica, trăind înainte de toate în piaţa publică şi cari pentru toate rosturile celelalte întrebuinţează sclavi sau se fac serviţi prin ceea ce au dela străini.

Atena nu este acelaşi lucru cu Corintul şi celelalte cetăţi greceşti, după cum am văzut dela început că altceva este Atena şi altceva este, mult mai jos, Teba. Dar « πόλις », — cetatea —, aceasta este o creaţie înainte de toate a Atenienilor, în împrejurări pe care noi nu le putem lămuri.

A scris şi Aristotel despre constituţia ateniană, însă el a scris foarte târziu, pe vremea lui Alexandru-cel-Mare, potrivit cu o anumită filosofie, cu o anumită metafizică a lui. Fondul acestei filosofii este plin de tot felul de legende, de tot felul de figuri. Cartea este un amestec de poezie, de realitate, de religie şi de imaginaţie. Grecia întreagă este acest amestec permanent, această armonizare între religie, poezie şi realitate.

Pentru noi, acestea sunt trei domenii diferite şi dintr'unul din aceste domenii poate să treacă cineva în domeniul celălalt, dar domeniile acestea nu coexistă şi nu se străbat unele pe altele, pe când la Greci este aşa. Dar cetatea este o negaţie a monarhiei şi atunci, cum în timpurile noastre este lupta între aşa zisa democraţie şi între dictatură, se caută exemple pentru o asemenea luptă în trecut. Se zice: lupta aceasta a fost şi odinioară; să se întărească dar, pline de încredere, elementele democratice, pentru că Grecii, cari erau aşa de puţini, au izbutit să biruie toate popoarele Răsăritului! Prin urmare, aceasta ar fi o încurajare.

Dar nu este aşa. Grecii s'au socotit ca făcând parte dintr'o vastă Impărăţie şi înainte de Marathon şi după Marathon şi până la moartea

www.dacoromanica.ro

lui Temistocle, care, — se spunea —, a murit în exil; dar el s'a dus la regele Persiei, şi nu în calitate de trădător: el s'a dus la Impăratul lui, la Impăratul lumii. Acesta este sensul. El a făcut apelul suprem la acela care avea dreptul să hotărască orice.

Intre mersul lui Temistocle, care se credea nedreptăţit, la regele Perşilor, care este «Basileus», şi rege şi Impărat, căci nu este nimic mai presus de dânsul, — mai târziu a venit noţiunea romană de «Imperator», — şi mersul lui Mihai Viteazul, învins la Mirăslău, la Rudolf al II-lea, este o mare asemănare. In concepţia lui acesta era Impăratul lui. Sau cum Horia, când a văzut la 1784 steagul Impăratului, a spus: «Eu nu mă bat cu Impăratul». De ce? Pentru că Impăratul este ideea fundamentală a rasei lui. Impăratul îl poate înţelege: «Eu vreau să merg la Impăratul, Impăratul mi-a spus ceva şi eu vreau să-i spun ceva Impăratului». Aşa a făcut Horia, aşa a făcut Mihai Viteazul, aşa a făcut Temistocle. Regele Perşilor era Impăratul lui; fuseseră neînţelegeri, fuseseră lupte şi Grecii vărsaseră sânge de al Perşilor şi Perşii de al Grecilor, — aceasta se poate întâmpla, — dar de aici nu rezultă nici cea mai mică zguduire a acestei noţiuni fundamentale, pe care trăieşte toată antichitatea, care este Impărăţia.

Şi atunci ce vrea Alexandru-cel-Mare când începe războiul său, război pe care se pare că-l pregătise Filip, dar nu putem spune că el văzuse aşa de neted cum a văzut fiul său ceea ce are de făcut?

Nu trebuie să uităm însă că şi Filip şi Alexandru au făcut şi campanii în lumea barbară, au căutat să se asigure de coloniile din regiunea Dunării. Alexandru-cel-Mare a trecut prin Ialomiţa, este un vizitator al ţării noastre. Ceea ce s'a făcut mai târziu de Sultanul Mohammed I-iu contra lui Mircea, nu este decât repetarea expediţiei lui Alexandru-cel-Mare. Filip mersese împotriva regelui Ateas, în părţile Sciţiei-Minore, în regiunea dela Marea Neagră. Prin urmare, cei doi mari Macedoneni au cunoscut aceste locuri, deci nu se poate spune că ei au lichidat totul şi au făcut ceea ce făceau cruciaţii în evul mediu, cari înainte de a pleca în războiul sfânt, căutau să rezolve toate procesele, să-şi desfacă toate proprietăţile şi să adune bani de drum în buzunar, cu hotărîrea de a rămâne la Ierusalim. Ei au căutat să întărească această bază şi şi-au putut da seama, prin neizbânda amândurora, că ei lasă aici o problemă. Insă aşa cum fusese crescut Alexandru, şi cum toată societatea contemporană era plină de studiul Iliadei, între Traian şi între Alexandru este o foarte mare potrivire prin aceea că şi unul, Macedoneanul, şi celălalt, Iberul, devenit Împărat roman, trăiesc într'o societate de spirit eroic, spirit

www.dacoromanica.ro

eroic ieşind dintr'o anume literatură care pătrunsese în spiritul fiecăruia. Şi Traian mai târziu, ca şi Alexandru în secolul al IV-lea, are un fel de mandat moral din partea societăţii. Fiecare dintre noi este şi ce vrea el, iar dacă vrea să fie numai ce vrea el, atunci nu are decât să se închidă în casă, dar dacă vrea să aibă o acţiune asupra societăţii, să aibă un rol public, atunci el primeşte anumite porunci din partea acestei societăţi, pe care trebuie să le interpreteze potrivit cu o ţintă mai înaltă.

Ceea ce este fundamental într'o societate, într'un anume moment, are o aşa de mare influenţă, încât nimeni nu poate scăpa cu desăvârşire de sub acţiunea ei.

Spiritul epocei sale îi poruncea lui Alexandru-cel-Mare să nu distrugă Statul persan, — a crede că Alexandru-cel-Mare a vrut să distrugă Statul persan, înseamnă a nu înţelege dela început rostul lui, — el s'a dus acolo ca să fie Împărat a toată lumea, dar nu Împărat a toată lumea, pierzând şi amintirea macedoneană şi baza elenică pe care într'un moment, cu mai multă sau cu mai puţină sinceritate, arată că o primeşte şi se sprijină pe dânsa, nu Împărat a toată lumea în sensul că el voia să creeze ceva nou.

Una dintre greşelile care se fac mai des de noi este aceia de a crede că oamenii de odinioară voiau să creeze.

In timpurile noastre fiecare vrea să facă un lucru cum n'a mai fost, dar vremea în care suntem noi cu expunerea, vremea aceasta este o vreme de tradiţie necesară; fiecare se supune unor curente, dar curentele acestea se sprijină pe o întreagă desvoltare seculară şi milenară. Aşa încât, omul ascultă de tendinţele epocei sale, dar epoca sa nu este altceva decât urmarea unei lungi tradiţii.

Prin urmare, el nu înţelege a clinti nimic din rostul monarhiei ecumenice. El voia numai ca această monarhie, care a fost sprijinită pe Egipteni, Haldeeni, Babilonieni, pe Mezi şi care era sprijinită acum pe Perşi, cari se dovediseră încă din zilele lui Xenofon că erau o rasă obosită, el voia numai ca monarhia universală să nu fie lăsată fără sprijin; ea cerea un alt popor care să i se sacrifice. Acelaşi lucru a fost mai târziu cu Roma, care a cerut ca toate naţiunile să se sacrifice pentru ideea romană, care nu este decât continuarea ecumenicităţii, servită cu câtva timp înainte de Alexandru-cel-Mare. Şi Bizanţul a uzat astfel toate rasele din aceste părţi, care, toate, s'au pus în serviciul acestei idei a monarhiei ecumenice.

Norocul cel mare al Românilor a fost că noi, fiind un popor mai mult de ţărani şi cu multă chibzuială, la cari entuziasmul se formează

www.dacoromanica.ro

foarte greu, noi nu ne-am lăsat seduşi de ideea aceasta, care pentru secole a pulsat toate puterile de luptă şi de creaţie în orice domeniu şi ale Grecilor şi ale Sârbilor şi ale Bulgarilor, peste cari s'au aşternut apoi Turcii.

Alexandru-cel-Mare vine cu Macedonenii lui ca să sprijine această idee necesară, de care nu se poate despărţi nimeni şi fără de care totul se prăbuşeşte. In toate epocile este o idee de aceasta, despre care se crede că dacă piere ea totul se prăbuşeşte, cum a fost ideea de civilizaţie, într'un anumit sens, sau ideea de Europa, în secolul al XIX-lea. Se credea că dacă nu este civilizaţia tuturora şi Europa, pe urmă popoarele ajung să se încaere sălbatec. Acum se caută o altă idee către care să se îndrepte silinţele tuturor naţiunilor, pentru ca în această colaborare să se găsească o bază a epocei. Aceasta, fără îndoială, nu se va găsi în legislaţia dela Geneva, nici în Tribunalul dela Haga.

Şi atunci el se duce în Asia, fără nicio duşmănie împotriva nimănui: el este omul în locul lui Dariu Codomanul. El este stâlpul care va susţine această clădire, care n'are voie să se dărâme şi, prin urmare, nimic din partea lui nu înseamnă o prigonire a oamenilor de acolo. El îi priveşte pe toţi ca trebuind să intre în acest Stat şi să colaboreze cu dânsul la refacerea unui edificiu care începe să se clatine. Oriunde a fost, el a intrat în obiceiurile acelui loc, cum de altminteri făcuseră şi Perşii. Când regele persan a cucerit Haldeea, a fost un suveran haldeean, când a cucerit Asiria, a fost un închinător al lui Asur, când a ajuns în Egipt, Xerses n'a fost decât un înlocuitor al Faraonului, precum va fi fost şi Alexandru, cu cornul la ureche al lui Isis, Amon, precum vor fi după dânsul urmaşii lui Ptolomeu, generalul lui, seria de suverani a Ptolomeilor, cari sunt creatorii unei sinteze.

El adună tot ceea ce este, caută să păstreze tot ceea ce are valoare şi pregăteşte în felul acesta, fără să aibă idei abstracte, o sinteză. În mintea lui umblă şi un fel de învăţătură religioasă din care a ieşit mai târziu fenomenul, binecuvântat pentru omenire, care se cheamă elenismul, şi care înseamnă civilizaţia grecească, servită de rasele Orientului şi împrumutând dela ele anume tradiţii religioase, ambiţia de a face lucruri mari, împrumutând un orizont pe care cetatea, aşa de restrânsă, aşa de meschină uneori, nu-l avea, — şi nu numai în ce priveşte posibilităţile de viitor din care a răsărit elenismul a lucrat aşa Alexandru-cel-Mare, dar a lucrat aşa şi în unele amănunte ale guvernării lui. El a introdus şi unele elemente noi,

www.dacoromanica.ro

care i se datoresc lui şi care arată o genialitate în mai mult decât un domeniu. El a vrut să creeze cea dintâi şcoală militară, în care ar fi intrat reprezintanţii tuturor raselor. El, care luase pe fata lui Dariu şi care stăruise din răsputeri ca generalii lui să ia fete din neamurile învinse, voia să creeze o forţă militară internaţională, care să-i stea la dispoziţie, şi prin care să-şi poată desăvârşi opera.

Pe de altă parte, pentru a avea un chiag între deosebitele elemente ale Statului său, el a colonizat pe Macedoneni. Ceea ce au făcut Ruşii cu Cazacii în secolul al XVIII-lea, ceea ce au făcut mai târziu, în secolul al XIX-lea, cu elementele pe care le-au mutat în Asia, ceea ce făcuseră Cazacii dela sine, în secolul al XVI-lea, când au cucerit Siberia dela Hanul de acolo şi au adus-o gata cucerită Ţarului contemporan, acest lucru l-a făcut el.

Un Grec, acum câtăva vreme, credea că poate să spună că în drumul pe care l-a făcut în anumite regiuni din Asia, el ar fi găsit oameni cari aminteau tipuri de acasă dela dânsul. Este posibil; precum undeva, în Asia centrală, prin Bactriana, Sogdiana şi în Turkestanul de astăzi, în mare parte rusesc, s'au găsit acum câţiva ani nişte oameni de dimensiuni colosale, al căror sens artistic era înainte de toate sensul grecesc.

Şi Alexandru-cel-Mare a căutat, alegând între deosebitele capitale ale monarhiei ecumenice, pe aceea care i s'a părut lui mai veche, mai vulnerabilă, poate şi mai uşor de pus în legătură cu locul de unde pornise el şi cu legăturile pe care înţelegea să le păstreze. El a ales acel Babilon, unde a şi murit. Dar când a fost el acolo, în Babilon, când era vorba de a petrece, el petrecea cu ai lui, macedonean, şi de acolo acele certuri, vărsări de sânge, moartea lui Cleytos, unul dintre cei mai buni tovarăşi ai lui. Când era vorba să discute filosofie, el o făcea greceşte, cu Greci de acolo, dar când era vorba de armată, el o făcea universal, milităreşte, iar când era vorba de cult, de prestigiu, cultul şi prestigiul erau acolo, în Babilon, ceea ce trebuie să fie, singurul lucru care putea să fie acolo, adică moştenirea aceasta a celui mai depărtat trecut. El sacrifica zeilor locului şi era încunjurat de preoţii de acolo şi obiceiurile de acolo le observa în chip pedant, până şi în cerinţele cele mai timide. Şi moartea lui, cum se ştie, a fost anunţată pentru spiritele superstiţioase prin aceea că, trecând pe lângă locul unde erau îngropaţi regii de odinioară, vântul i-a smuls pălăria babiloniană pe care o purta şi a aruncat-o peste aceste morminte. Şi în boala lui, în frigurile acelea teribile de care a murit, atâta vreme cât a fost un element de rezistenţă fizică

www.dacoromanica.ro

într'însul el s'a dus, cum se ducea un Suveran pios din evul mediu, s'a dus în fiecare zi — ca să zicem aşa — la liturghia lui babiloniană.

Avem afface cu un tip mult mai complex decât ni-l închipuim. *Avem a face cu îndeplinitorul unei sinteze, ale cărei elemente erau pregătite de multă vreme, cu integratorul unei noi perioade în istoria civilizaţiilor umane.*

Partea militară a lui este numai un element din multele elemente care alcătuesc personalitatea lui, care poate fi privită din atâtea puncte de vedere. El nu este numai un ostaş şi nu are în jurul lui oameni cari să fie generali în sensul actual, adică cineva care comandă o grupare importantă din armată. Nu se făcuse încă deosebirea aceasta care pune pe un om în afară de orice alte rosturi şi îl leagă de unul singur, care să fie cel ostăşesc.

Acum, ce a ieşit din tipul pe care l-a creat Alexandru-cel-Mare, aceasta o vom vedea în lecţia de mâine, când vom vorbi de Hanibal. Veţi vedea cum chipul lui Alexandru trece în alte societăţi, întâlneşte alte obiceiuri şi provoacă alte situaţii.

Fig. 4. — Monedă a lui Lisimah, cu chipul lui Alexandru-cel-Mare (Cabinetul de medalii, Berlin).

www.dacoromanica.ro

III

HANIBAL

www.dacoromanica.ro

Astăzi o să vă înfăţişez un tip, de războinic, dacă voiţi, dar nu războinic de profesie şi de pregătire, nu cineva având aptitudini câştigate prin studii, având o preparaţie tehnică, şi care pe lângă ceea ce a putut căpăta dela alţii, să fi adăugit şi ceva din ideile sale proprii.

Acesta este sensul lui Hanibal, care, el, este fără îndoială un produs războinic al unui timp care cerea mai mult decât ceea ce a dat el, fiindcă el n'a avut o misiune războinică, propriu zisă, din partea cetăţii sale. Misiunea aceasta şi-a atribuit-o el la un anume moment şi cum o să vedeţi d-voastră, atribuindu-şi această misiune dela o bucată de vreme a rămas în aer, adică oraşul nu-l trimisese să facă ceea ce a făcut şi acţiunea lui dela o bucată de vreme s'a deslipit dela baza ei. Am putea zice că a fost un moment când Hanibal era ceea ce erau condotierii de mai târziu, cu o deosebire foarte mare: că un condotier de odinioară avea numai un meşteşug, pe care îl exercita şi cu care câştiga, — câştiga în ceea ce priveşte salariul lui, titluri de onoare, chiar o situaţie politică, o stăpânire undeva, aşa cum erau condotierii în Italia secolului al XV-lea, — pe când la Hanibal este altceva. Acest altceva, care nu l-a condus până la sfârşit, deşi el a plecat dela acest lucru, acest altceva este în legătură cu sensul însuşi al oraşului din care s'a ridicat, cu direcţia în care s'a îndreptat la început, şi pe care mai mult sau mai puţin a trebuit s'o părăsească.

Pentrucă el nu avea o misiune de îndeplinit, el a trebuit să găsească personal ceva, să transforme în întreprindere personală ceea ce era la început, dacă nu o însărcinare din partea patriei sale, cel puţin o aprobare din partea ei. Dela aprobare s'a trecut la tolerare şi după tolerare a urmat părăsirea lui, părăsire mai mult sau mai puţin recunoscută, până ce la urmă Hanibal a rămas să-şi caute personal de soarta lui, despărţindu-se cu desăvârşire de Cartaginea, de unde plecase. Între dânsul şi Cartaginea n'a mai fost nicio legătură. El a rămas pe contul lui propriu, a mers în condiţii nenorocite şi a murit,

www.dacoromanica.ro

izolat, în Asia, la unul din moştenitorii lui Alexandru-cel-Mare, care a consimţit să-l primească.

Dar pentru a-l înţelege pe Hanibal, trebuie să ne gândim la ceea ce este această cetate a Cartaginei, de unde a pornit el şi pe care a servit-o atât cât înţelegea Cartaginea, dar dela o bucată de vreme şi împotriva intereselor cetăţii, care nu avea nevoie de aşa ceva. Putem spune că situaţia lui Hanibal faţă de Cartaginea a fost puţintel cam aşa cum a fost situaţia, de două ori, a lui Bonaparte faţă de guvernul francez. Atunci când a mers el în Italia, puterea executivă în Franţa era a aşa numitului Directoriu, care era compus din supravieţuitori şi moderaţi ai Marei Revoluţii, oameni cu o activitate de politiciani, lipsiţi de orice moralitate şi prestigiu, cari se instalaseră acolo printr'o intrigă şi cari s'au menţinut prin oboseala societăţii franceze.

Sub Directoriu războaiele Franţei n'au fost totdeauna fericite şi când s'a dus Bonaparte în Italia, ştiţi ce armată a găsit. La epoca aceasta, armatele erau total politicianizate; lipsea nu numai întreţinerea materială, dar lipsea orice coheziune, nu se asculta niciun fel de autoritate şi atunci Bonaparte şi-a făcut o armată a lui, care asculta de el personal. El a îmbrăcat-o, el a încălţat-o, el a dus-o la victorie şi el a răsplătit-o, neîntrebând pe nimeni când erau de făcut rechiziţii, de încasat sume ori de luat tablouri: toate le făcea pe seama lui. El era un fel de Imperator al armatei sale; se poate zice că şi-a guvernat întâi armata şi pe urmă Franţa şi partea aşa de largă din Europa din seama lui.

Când s'a dus în Egipt, s'a dus după o idee care era şi a altora, o idee mai veche, dar pe care în momentul acela nimeni nu-i cerea s'o realizeze, s'a dus acolo şi a judecat cu mintea lui, potrivit cu împrejurările dela faţa locului, pe care le-a înţeles mai mult sau mai puţin, amestecându-se în rosturile acelea musulmane, pentru cari nu avea competenţă şi întrebuinţând sistemul european, occidental, republican, într'o lume care căuta altceva. Acolo în Egipt, de exemplu, era o foarte mare grijă de prestigiu: omul bogat, îmbrăcat în blănuri, omul încărcat cu tot felul de pietre scumpe, omul care dă mese cu multe feluri, omul care apare foarte rare ori, călare pe un cal împodobit, acela era omul la care se închina toată lumea. Eu am cetit memoriile unui Arab din vremea când era Napoleon în Egipt, din care se vede că aceştia erau indignaţi că trebuie să asculte de un om mic, călare pe un cal oarecare, care făcând excursii în pustiu, lua un pui de găină şi se hrănea pe drum: era cu totul altceva decât

www.dacoromanica.ro

ceea ce cerea fastul oriental. Şi el n'a întrebat pe nimeni când şi-a părăsit armata, şi-a lăsat armata care trebuia să capituleze, cum a şi capitulat mai târziu.

Hanibal s'a găsit astfel, dela o bucată de vreme, un om care lucrează de capul lui.

Dar înainte de a ajunge la vremea când el a lucrat din proprie iniţiativă, pierzând o armată, o campanie, un război, periclitând pentru mai târziu, când s'a dărâmat Cartaginea, periclitând viitorul ţării sale, înainte de aceasta trebuie să vedem ce era această ţară, care s'a desvoltat dintr'o cetate şi care a rămas totdeauna această cetate. Tot ce era împrejur avea importanţă mult mai mică; de acolo veneau obiectele, mărfurile care se vindeau la Cartaginea, de acolo se culegeau tot felul de soldaţi, cari intrau în disciplina cartagineză şi de cari s'a folosit foarte larg Hanibal. De altminterea un soldat sau altul era acelaş lucru; el căuta cel mult soldatul potrivit cu o anumită misiune într'un anumit loc.

El a început cu Numizii, strămoşii Maurilor de mai târziu şi a continuat cu Iberi de speţa lui Viriat, pentru ca mai târziu să se folosească de Gali, şi unii Greci îl susţineau făţiş sau pe ascuns, iar dacă una din populaţiile italice, — pentrucă Romanii însemnau numai una din populaţiile italice, şi nu cei mai numeroşi, dacă ar fi consimţit una din populaţiile acestea să meargă cu dânsul, o lua foarte bucuros. Eu mă întreb în ce limbă comanda el. Poate, aşa cum au învăţat popoarele din Impărăţia austro-ungară comenzi nemţeşti, tot aşa vor fi învăţat şi ei cuvinte de acestea de comandă cartagineză.

Pentru dânsul felul cum era alcătuită o armată era cu totul indiferent, de aceea, dela o bucată de vreme, a avut o armată care nu avea niciun fel de merit. Şi atunci, pe de o parte a fost marele lui talent militar, marea lui îndrăzneală, marea lui dorinţă de a se manifesta şi de a semăna cât se poate mai mult cu Alexandru-cel-Mare şi pe de altă parte era massa aceasta, care nu cerea altceva decât să se folosească în chipul cel mai larg, mai deplin, de ceea ce s'a numit: « deliciul Capuei ».

Când au ajuns în regiunea aceasta grecească din SudVestul-Italiei, atunci ei au făcut ceea ce au făcut multe armate în astfel de împrejurări, ceea ce a făcut, de pildă, o parte din armata ocupaţiei germane, când a fost aşezată la noi.

Dar înainte, trebuie să vedem ce era această Cartagină, pentrucă în cunoaşterea Cartaginei şi în urmărirea desvoltării acestei

www.dacoromanica.ro

cetăți feniciene, în aceasta stă secretul lui Hanibal, fiindcă, mai la urma urmei, fiecare om își are o taină a lui, pe care nu și-o găsește totdeauna, ba se poate întâmpla că ultimul care este în stare să găsească taina, este el însuși. Poate nici contemporanii n'o găsesc, dar trece vremea, răsar elemente de comparație și atunci abia vede cineva care a fost resortul lui.

Și în cazul acesta, ca și în cazurile celelalte, într'un domeniu mai potrivit cu misiunea d-voastră, trebuie să găsim acest secret, care se găsește în cetatea însăși.

Am văzut în lecția de ieri că două lumi și-au stat față în față: lumea barbarilor din Peninsula Balcanică și din regiunea Carpaților, de unde, dela Macedoneni, dela Traci, dela Iliri, a răsărit Alexandru, trecând printr'o pregătire elenică și atribuindu-și o misiune care nu făcea parte din însăși fondul alcătuirii lui, și de altă parte lumea orientală, deprinsă cu monarhia. Nu v'am spus că pentru Macedonenii aceștia, cari aveau o regalitate, ca și pentru Traci, cari aveau și ei regi, — Macedonenii au avut dela o bucată de vreme un singur rege, și peste toate văile acestea a fost puterea lui, pe când Ilirii și Tracii aveau mai mulți regi, chiar foarte mulți, regi de grupe, de sate, cărora Grecii nu știau cum să le spună și atunci au întrebuințat termenul de « Basileus », și regi aveau și Sciții cari ocupau tot șesul eurasiatic, faptul că barbarii aveau regi, era o pregătire pentru caracterul regal, imperial, de stăpânire ecumenică a lui Alexandru; el era în cuprinsul ideii acesteia imperiale a regalității. Și calea pe care s'a ajuns acolo, de au avut și Sciții și Tracii și Macedonenii și Ilirii regi, calea aceasta se vede foarte ușor, se poate urmări pe hartă.

Sciții erau barbarii din dosul monarhiilor orientale, precum Germanii, Slavii, pe urmă și Turanienii, au fost barbarii din dosul monarhiei romane. Dar aceștia toți imită, și imitând monarhia aceasta a Orientului, Sciții au ajuns să aibă regi cari nu erau decât o imitație, o caricatură a regilor « celor patru colțuri ale lumii ». Când au avut regalitate Sciții, această regalitate au trecut-o vecinilor lor, și astfel ea a ajuns la Traci și dela Traci a ajuns la Macedoneni, la Iliri.

Dar deși ideea monarhiei răsăritene intrase și la barbari, barbarii aceștia se osebesc prin amintirea lor, prin lungul lor trecut, prin dispoziția lor de spirit, prin urmărirea vitejiei pentru vitejie, ceea ce monarhiile răsăritene n'au cunoscut niciodată. Sunt sigur că în limba egipteană veche și tot așa în limba veche haldeeană, în

www.dacoromanica.ro

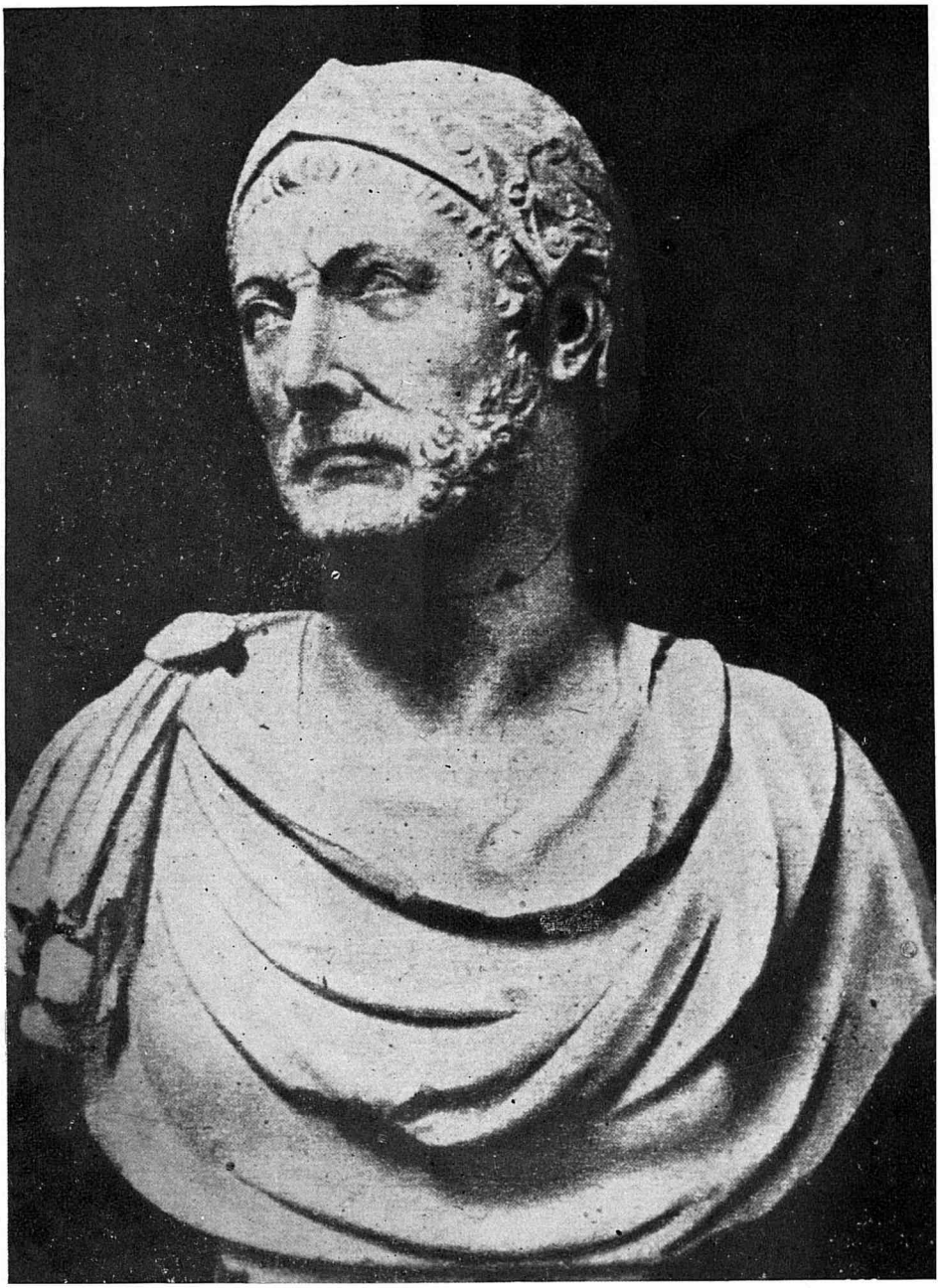

Fig. 5. Hanibal (bust în Muzeul Național din Neapole).

www.dacoromanica.ro

dialectul deosebit al Asirienilor în limba medo-persă, nu există niciun cuvânt care să semene câtuşi de puţin cu ideea de vitejie, pe care noi o numim cu un cuvânt de origină ungurească; ideea aceasta de vitejie a fost fără îndoială în limbile acestor popoare barbare.

Dar alături de dânşii, deosebită şi de avântul acesta de vitejie al barbarilor carpato-balcanici şi de monarhiile orientale, era o altă lume, care este tocmai lumea în care, în împrejurări deosebite, într'un loc anumit, care nu semăna cu alte locuri şi care avea nevoi deosebite de nevoile din alte părţi, s'a născut Hanibal.

Aceştia sunt Fenicienii, cari unt Semiţi, dar nimeni n'ar putea spune că Smiţii de pretutindeni sunt de acelaş fel.

Foarte mulţi din Evreii de astăzi sunt continuatorii Cazarilor de pe vremuri şi aceştia sunt în relaţii cu Hittiţii, cu un popor care n'are nimic din finețea profilului, din apucăturile copilăreşti ale Arabilor, şi Evreii rerezintă cu totul altceva decât Semiţii din deşert, şi Evreii noi şi Evreii vechi, cari sunt deseori un amestec indescifrabil de naţiuni, în legătură cu morala schimbătoare a timpului.

Fenicienii erau aşezaţi pe marginea Mării Mediterane, şi nu se poate şti ce au găsit ei acolo.

Este însă un lucru foarte sgur, că între Semiţii puri, între Evre şi între, să zicem, rasa Akad din Haldeea, — erau două rase acolo: rasa artistică, care a dat toată strălucirea de frumuseţe, rasa Sumer şi rasa cealaltă, în legătură cu ocupaţiile comerciale ale acestei regiuni, care este rasa Akad, — între această rasă Akad şi între celelalte manifestaţii, de către Marea Mediterană, ale rasei semite sunt foarte mari deosebiri.

Fenicienii trăiau în oraşe, care, oraşele acestea, au avut regi, — era regele din Tir, din Sidon, — un şir de oraşe de acestea cari mergeau de-a lungul coastei siriene, până în locul unde ea se îmbină cu ceea ce considerăm astăzi ca Africa şi, odinioară, ca o prelungire a Asiei. O activitate războinică a acestor regi nu este cunoscută. Oraşele acestea făceau comerţ pentru Răsărit; n'au purtat război cu nimeni, pentrucă aşa era făcută coasta d nu aveau nevoie să lupte împotriva nimănui.

Pe de altă parte, când roiul acesta semit a pornit de pe coasta Siriei, s'a dus în regiuni unde n'a întâlnit duşmani; a întâlnit barbari, cari nu aveau nicio coheziune, oameni fără nicio cunoştinţă şi cari erau foarte bucuroşi să câştige pe lângă aceşti năvălitori. Mă întreb chiar

www.dacoromanica.ro

dacă n'a fost cândva o astfel de pătrundere semită şi pe coasta apuseană a Moreii, a Peloponesului, pentru că ruinele dela Micene şi Tirint, cu amintirea lui Agamemnon şi a soţiei lui, şi toate crimele săvârşite acolo după legenda grecească, ruinele acestea se prezintă în astfel de condiţii, încât nu se simte nicio iniţiativă grecească şi nicio pecete elenică n'a apăsat asupra acestor regiuni. Se vede că era o regiune păstorească, pe unde treceau turmele prin anumite culoare. Dar alcătuirea arhitectonică a Micenei şi Tirintului are cu totul alt caracter decât cel elenic. Când intră cineva la Micene, prin «poarta leilor», cei doi lei făcuţi foarte grosolan, unul în faţa celuilalt, nu se poate să nu-şi aducă aminte de exemple asiatice. Tot aşa şi mormintele şi morţii aceia cu faţa acoperită cu o mască de aur, pe care sunt însemnate linii ale figurii, care nu seamănă cu liniile greceşti, şi tot aşa acele clădiri în formă de stup, care se întâlnesc jos. Toată impresia este că a venit cineva pe Mare şi a năvălit asupra unei populaţii de păstori, de agricultori, i-a stăpânit o bucată de vreme şi pe urmă a venit regalitatea din Argos, alte lumi, care sunt evident greceşti.

Dacă Semiţii aceştia s'au aşezat aiurea, elemente feniciene s'ar fi găsit în insula Cipru, care n'a dat cine ştie ce civilizaţie deosebită; tot ce s'a aflat acolo are un caracter foarte grosolan: nicio sinteză nu s'a putut înjgheba în cuprinsul acestei mari şi frumoase insule.

Nu putem spune dacă n'au fost astfel de strecurări în marea insulă Creta, care are o civilizaţie aşa de minunată, a cărei taină n'a găsit-o nimeni până acum. Deşi sunt litere cretane, ce înseamnă aceste litere nu ştie nimeni, deci inscripţiile acestea sunt moarte pentru noi.

Fenicienii au mers pe coasta Africei, unde au întemeiat cetăţi vechi şi apoi cetatea nouă, care este Cartaginea. S'au aşezat acolo, au trecut apoi în Sicilia, — trei sferturi din Sicilia a aparţinut Cartaginezilor, şi la un moment dat, pe timpul războaielor medice, s'a dat în părţile acestea bătălia dela Himera, s'a dat o mare luptă între Grecii din Apus, Grecii din Italia-Mare şi Sicilia, cari trăiau sub o formă regală împrumutată dela monarhia orientală şi între Cartaginezi şi biruinţa a fost câştigată de Grecii din Sicilia. Prin urmare, în ce priveşte expansiunea Cartaginei ca atare, politica oraşului mergând numai până la marginile care trebuiau oraşului, biruinţa aceasta a Grecilor a tăiat cu desăvârşire orice putinţă de întindere. Cartaginea însă a rămas un oraş foarte bogat; venea lume din toate părţile acolo, şi o flotă foarte puternică era la dispoziţia

www.dacoromanica.ro

acelor «sufeţi», cari erau guvernatorii oraşului. Era o republică, în fruntea căreia stăteau nişte magistraţi, mai mult sau mai puţin asemenea cu consulii dela Roma; în oraşul acesta nu exista spirit militar, nu avea de ce să existe. Cartaginea, aşa cum se aşezase, nu putea fi dislocată de nimeni, dar în acelaşi timp se vedea că ea nu poate merge mai departe decât atâta.

Aceasta a fost situaţia în Cartaginea, în momentul când s'a ridicat Hanibal. Insă Cartaginea n'a putut să scape, deşi ea făcea parte din lumea a treia, nu din cele două lumi care s'au ciocnit prin Alexandru-cel-Mare şi pe urmă s'au îmbinat într'o sinteză, ea n'a putut să scape de influenţa spiritului elenic.

Alexandru-cel-Mare nu s'a gândit niciodată să atace această regiune; în regiunea Cirenaicei, a Tripolisului, nu s'a gândit să se ducă, era în afară de cercul acţiunii lui, de harta de cucerire ce-şi crease în minte.

Insă ceea ce va fi mai târziu elenismul, forma aceasta de cultură pe care oricine o recunoaşte ca fiind superioară tuturor celorlalte forme de cultură, a avut o acţiune şi asupra Cartaginei. Hanibal ştia şi vorbea greceşte, prefera chiar limba grecească. Mai târziu vom vedea că atâţia dintre Romani ştiau perfect limba grecească şi se inspirau din istoria elenică, din cugetarea, din filosofia Eladei şi a fost o luptă mare în Roma, care voia să se păstreze neatinsă de acest spirit. Cei dintâi filosofi cari au venit în Roma au fost expulzaţi; erau consideraţi ca nişte stricători de moravuri, erau oameni cari discutau, dar Roma era ceva care se sprijinea pe lucruri indiscutabile, — şi aceştia pe urmă s'au strecurat ca preceptori în familiile aristocratice.

Scipionii au fost crescuţi în spirit grecesc, ca şi Hanibal.

Pe de altă parte, Hanibal venea dintr'o familie foarte ambiţioasă. Desigur şi tatăl său şi fratele său Hasdrubal, omorît în tabără, — într'un moment în lagărul lui Hanibal s'a aruncat capul conservat al lui Hasdrubal ca să vadă că nu se mai poate sprijini pe ajutorul care trebuia să-i vină dela fratele său, — aceştia formau un partid în Cartaginea.

Şi în felul cum înfăţişează Plutarh pe Hanibal, Hanibal este în legătură cu partidul războiului. Pe de altă parte este Hanon, care în momentul când s'a discutat dacă trebuie sau nu război cu Romanii, a fost împotriva ruperii legăturilor paşnice cu cei pe cari Cartaginezii îi considerau desigur ca pe nişte semi-sălbateci şi îi acopereau cu dispreţul unei cetăţi aşa de strălucite, faţă de o lume de sate, de moştenire dela Etrusci, de împrumuturi făcute dela Greci.

www.dacoromanica.ro

Dar când Cartaginea a sprijinit politica familiei acesteia Barca, din care venea Hanibal, Cartaginea avea un scop, care era asigurarea unui monopol de comerţ, — fusese mai înainte înfrângerea aceea din pustiu, înfrângere pe care o suferise dela Greci, dar Cartaginea continua mai departe să aibă hegemonia ei maritimă. Puţintel, atitudinea Cartaginei faţă de Roma este atitudinea Angliei din timpurile noastre faţă de noua Italie, şi în aceleaşi ape.

Pe de altă parte, în lumea aceasta cartagineză, războiul era socotit, — numai este vorba de triumful zeului Melcart sau a celorlalţi zei adoraţi la Cartaginea, — era socotit drept un mijloc de a căpăta materie primă şi debuşeuri. *Pentru întâia oară în formarea spiritului militar găsim războiul economic.*

Cartaginea era foarte bucuroasă să meargă aceşti doi fraţi în peninsula aceea aşa de întinsă, plină de tot felul de materiale, plină şi de mine şi având la dispoziţie oameni cari puteau fi întrebuinţaţi în război mai bine decât cavaleria uşoară a deşertului, din care vin Maurii, Berberii din timpurile noastre. Incât era natural să i se dea lui Hanibal această misiune. El cucerea pentru comerţul cartaginez Spania, adică o parte din Spania, de oarece Cartaginezii nu s'au întins în interior, nu-i interesa interiorul. Romanii au mers în interior, Romanii cari fără Hanibal nu s'ar fi gândit nici la posibilitatea unei cuceriri în Spania, nici în Galia-de-jos. Romanii n'au făcut decât să umble pe urmele lui Hanibal. Hanibal, învins, le-a dat ceea ce el realizase.

Era pentru prima dată în istoria Romei, când ea imita un Stat anterior şi înainte de a urmări moştenirea lui Alexandru-cel-Mare în Macedonia, şi după aceea în Siria, în Pergam, în Egipt, în Bosfor, înainte de a se prezinta ca fiind un fel de moştenitori adauşi pe lângă moştenitorii fireşti ai regelui-Impărat macedonean, înainte de aceasta ei au întâlnit o formă imitată după Alexandru-cel-Mare, în personalitatea acestui Semit frecat cu elenism şi lucrând pentru scopuri economice, care este Hanibal.

Hanibal a intrat, şi a cucerit toată coasta aceasta, unde şi astăzi sunt urmele acestei dominaţii: este o Cartagină iberică, păstrând numele Cartaginei de odinioară, care a dispărut cu nume cu tot. Pe lângă aceasta, cum cele două povârnişuri ale oricărui munte sunt într'o legătură necontenită, căci dacă ai ajuns la versantul pe care-l sui şi te găseşti pe culme, trebuie să vezi ce este în vale, ce se deschide dedesubt, pe aici se leagă necontenit rasa iberică cu rasa celtică, din care cauză o parte din locuitorii Peninsulei Iberice se cheamă Celtiberi.

www.dacoromanica.ro

Portughezii sunt un amestec al unor Celţi, foarte numeroşi, cu elemente iberice şi alte elemente venite pe urmă, şi felul lor de a fi, şi limba lor, care nu seamănă cu limba spaniolă, arată aceasta.

Pe de altă parte, în colţul Garonei, din Franţa, se găsesc elemente care au venit de acolo, după cum Gasconii nu sunt decât Basci de pe un versant şi celălalt al Pirineilor. Catalonia se continuă cu regiunea dela Perpignan, care este catalană şi care se leagă în chipul cel mai natural cu Provenţa, şi Provensalii seamănă mult mai bine cu Catalanii decât cu Francezii din Nord. Prin urmare, a intra cineva în Peninsula Iberică, este a fi invitat să intre neapărat în Galia-de-Sud, dar aici este iarăşi o legătură geografică. Cine are Provenţa de astăzi, este dus în chip firesc către trecătoarea Alpilor şi Gali se întâlneau de altminteri pe vremea aceea şi în partea franceză şi în partea italiană: erau Galii Transalpini de o parte şi Galii Cisalpini de partea cealaltă, acei Gali cari într'un moment umblau după stăpânirea Italiei însăşi.

Ştiţi, Roma s'a găsit la un moment dat strânsă între Etruscii, împinşi la rândul lor din Toscana de astăzi, împinşi de Grecii din Sud şi între Galii cari veneau din Nord. Se poate zice că tocmai presiunea aceasta a dat o putere de elasticitate extraordinară Romanilor, cari, într'o sforţare disperată, i-au aruncat pe unii în sus, pentru ca pe ceilalţi să-i reducă în situaţia de inferioritate în care au trăit şi mai departe, deşi au fost învăţătorii Romei.

Astfel Hanibal a trecut dincolo de ceea ce voia. El nu putea să-şi închipuie că pentru scopul său economic, o stăpânire a Galiei-de-Sud, sau o stăpânire a părţii din Peninsula italică dintre Alpi şi Pad, putea să fie supraveghiată din acea Cartagină unde era baza lui.

Vedeţi, el se desrădăcinează încetul cu încetul: şi-a întins întâi ramurile asupra Spaniei, dar au ajuns ramurile să fie prea puternice pentru rădăcina de acolo şi cum se întâmplă că sunt unii copaci cari lasă o rădăcină din ramurile însăşi, aşa a făcut şi Hanibal. Şi Hanibal s'a găsit înaintea unei lumi care nu se lupta cu dânsul aşa cum înţelegea el. Situaţia pe care a avut-o Hanibal cu armata aceasta permanentă, — şi aceasta a fost nenorocirea lui: armata permanentă, care nu se putea înnoi prin nimic, — situaţia aceasta seamănă cu situaţia Sultanului Mohammed al II-lea, când a trecut Dunărea să lupte cu Vlad Ţepeş, pe care nu ştia unde să-l găsească. Fabius îndeplinea aceeaşi funcţiune pe care o îndeplinea Domnul român dela 1462. Romanii ofereau lupta numai când nu puteau face altfel, ei nu aveau niciun scop de glorie şi câştig. Romanii erau o societate,

www.dacoromanica.ro

iar el era o armată: a fost lupta dintre o armată şi o societate care era acasă la dânsa şi îndată ce se întâmplă aşa ceva, se vede unde va fi victoria.

In timpurile noastre meşteşugul este ca în locul unde este numai o armată, să creezi o societate care se poate apăra împotriva societăţii învinse, dar acestea sunt concepţii care treceau cu mult peste inteligenţa şi cunoştinţele lui Hanibal.

S'a întâmplat că a biruit; faţă de Roma, aceasta nu avea importanţă şi nu avea importanţă nici pentru Hanibal: nu existau poeţi cari să-l cânte, istorici în Cartaginea cari să însemne biruinţa lui, nu avem nicio inscripţie cartagineză de biruinţe. Este o societate comercială, o societate pe acţiuni, pe care fleacuri de acestea n'o puteau interesa. El era sigur că poate birui, dar el nu putea trage niciun folos de pe urma biruinţei sale. Armata biruitoare trebuia s'o pună într'un lagăr şi de jur împrejurul lui se forma din nou o armată, prin urmare aici armata şi cetăţenii erau tot una.

Să se aştepte Hanibal să i se trimită ajutorul din Cartaginea era imposibil, pentru că în Cartaginea nu era dorinţa de a prelungi la infinit acest război, care, în ce o priveşte, nu avea niciun rezultat, Cartaginea neputând stăpâni teritorii aşa de întinse.

Pe de altă parte, armata aceasta, ca a lui Napoleon în Italia şi Egipt, trebuia să se hrănească singură şi se ridica populaţia împotriva ei, pentru că nu veneau casierii plătitori din Cartaginea, ca din când în când să aducă aur de acolo.

In felul acesta biruinţa a făcut ca situaţia lui Hanibal să fie disperată, neştiind încotro să se ducă.

Veţi zice: să treacă înapoi în Cartaginea. Nu-l lăsa idealul lui Alexandru-cel-Mare. Aceasta însemna înfrângerea umilă, recunoaşterea catastrofei şi pe lângă aceasta este foarte posibil că dacă s'ar fi întors înapoi la Cartaginea, i s'ar fi cerut socoteală ce a făcut cu armata încredinţată, care sunt foloasele marilor cheltuieli de oameni şi de bani. El era un fel de izolat al propriei sale cetăţi şi de aceea pentru dânsul, atunci când s'a mântuit războiul, când s'a văzut că Roma nu se poate birui, n'are de unde s'o prindă cineva, pentru că se reface în fiecare clipă, e într'o continuă creaţie organică, atunci el a căutat un refugiu în ceea ce se lega de idealul lui, el imită pe regele ecumenic, pentru că pentru dânsul mai mult decât Cartaginezii de acasă, cu care nu se înţelegea, era Filip al Macedoniei. De aceea s'a dus el şi a încheiat un tratat, care s'a păstrat de Polibiu, — cel mai sigur izvor în ce priveşte istoria Romei, un om de înaltă cugetare,

www.dacoromanica.ro

un filosof al istoriei, un om preocupat de adevăr, care n'are a face cu Tit-Liviu, — şi pe urmă Hanibal, îndemnând la război oameni cari nu voiau să se bată, s'a dus în felul acesta în Asia, unde n'au ştiut cum să scape de dânsul, cu bănueli de otrăvire în ce priveşte sfârşitul lui.

Aici avem ţalimentul unei energii umane, ieşite prin cultură din cugetarea ţării sale, ieşite prin ambiţie din politica ţării sale.

Iar pentru a vedea un astfel de om în Roma, nu ne vom duce la Cezar, ci la Mariu, luptătorul contra Cimbrilor şi Teutonilor şi cuceritorul părţii de Sud a Galiei.

Fig. 6. — Monedă a lui Barca, cu chipul zeului Amon.

www.dacoromanica.ro

IV

MARIU

www.dacoromanica.ro

Fiecare dintre biografiile acestea îmi dă ocazia să înfăţişez un întreg capitol din viaţa, puţintel şi politică şi culturală, din domeniul ideilor, firește în legătură iarăşi cu rosturile militare din deosebite epoci, aşa încât, bine înţeles că nu-mi trece prin gând să vă fac o biografie a lui Mariu, şi aceasta din mai multe motive. Un motiv este că informaţia pe care o avem noi cu privire la oamenii antichităţii romane este peste măsură de slabă şi de nesigură. Când este vorba să cunoaştem pe cineva din evul mediu, din epoca modernă, avem mijloace de informaţie, care pentru antichitate lipsesc, dar cetitorii obişnuiţi ai unei cărţi de istorie nu sunt înştiinţaţi, aşa încât, necunoscând care sunt izvoarele, îşi închipuie că avem a face cu o informaţie care se sprijină pe acelaşi teren, dar nu este adevărat. Evul mediu are un fel de mărturisiri sincere, şi pitoreşti şi duioase uneori, cari lipsesc pentru antichitate.

In evul mediu scriu şi oamenii cei mici şi scriu aşa cum este firea lor, şi din cauza aceasta noi putem pătrunde la ceea ce am putea numi: umanitatea lor, şi oamenii aceştia mici au şi dreptul de a se exprima aşa cum înţeleg ei.

In evul mediu fiecare scrie aşa cum este felul lui; nu este un fel de formă de şcoală. In timpurile noastre este o formă de şcoală, care dă sau lucruri bine făcute, potrivit cu şcoala, sau dă lucruri caricaturale. De exemplu, raportul unui mic funcţionar din evul mediu este foarte interesant, dar raportul unui jandarm din timpurile noastre este de cele mai multe ori ridicol. Pe de altă parte, pentru epoca modernă noi avem scrisori, dar din antichitate nu avem scrisori deloc.

Ceea ce ne informează pe noi cu privire la antichitatea romană sunt inscripţiile. Inscripţiile însă sunt făcute după un anumit tip. Este chiar şi o limbă a inscripţiilor, care sunt mai mult din epoca imperială şi limba aceasta s'a format pe vremea lui August, pe lângă faptul că limba aceasta latină este aşternută pe forme sintactice greceşti, aşa încât este un alt element de falsificare. Dar avem

www.dacoromanica.ro

pe lângă aceasta şi scrieri istorice. De pildă pentru Mariu ar trebui să recurgem în ceea ce priveşte lupta lui din Africa la vestita carte a acelui mare scriitor şi gânditor şi moralist care a fost Salustiu, om de o viaţă foarte îndoielnică, dar mare apărător al virtuţii şi mai ales al virtuţilor publice, atunci când scrie.

Intâi, noi avem pentru epoca modernă şi manifestarea deosebitelor partide, curente, interese, pe când aici, din lagărul lui Mariu noi nu avem nimic. Cum l-a considerat Mariu pe Sulla nu ştim, noi ştim cum l-a considerat Sulla pe Mariu, Sulla care a trăit mai mult şi a ajuns dictator şi şi-a terminat dictatura prin aceea că a abdicat. Ştiţi că umblau copiii după el pe stradă şi râdeau de dânsul, şi el a spus: « cine va face o greşală ca a mea, să păţească ceea ce păţesc eu în acest moment ». Memoriile lui Sulla nu le-am păstrat, însă ele au fost întrebuinţate de Plutarh. Adăugiţi însă un lucru: că în ceea ce spune Plutarh despre Mariu, este supărarea Grecului împotriva unui om foarte rustic până la sfârşit. Acesta este un ţăran, care n'a ieşit niciodată din rosturile lui de ţăran: aşa s'a născut, aşa s'a desvoltat, aşa a condus armatele, aşa s'a amestecat în viaţa publică şi aşa a sfârşit. Şi Plutarh se certa cu Mariu, că de ce a spus că nu vrea să înveţe greceşte, şi este un întreg paragraf în biografia aceasta a lui Mariu de Plutarh, în care îl ţine de rău, şi în care spune: iată, pentrucă n'a intrat în contact cu geniul grecesc, care este aşa de luminos, de aceea a isprăvit el atât de rău.

Dar dacă noi nu avem cu privire la dânsul nicio colecţie de inscripţii, niciun izvor care să se ocupe de dânsul în întregime, avem în schimb a face cu împrejurări din Africa, din Numidia, din punctul de vedere al lui Iugurta, prezintat ca un personagiu curios şi ca o manifestare a unui suflet cu totul străin, ale unor apucături cu totul asiatice. Prin urmare nu e vorba de conducerea lui, ci de biografia aventuroasă a omului acesta măreţ, îndrăzneţ, reprezintant al unei rase cu totul deosebită de rasa romană.

Asupra lucrurilor pe care le-a făcut acolo Mariu noi avem lămuriri foarte puţine şi lucruri de a doua mână; şi aici vine meşteşugul istoricului, care trebuie să lege frânturile acestea în aşa fel, încât să dea impresia unei vieţi în desvoltare deplină. Dar când el nu are note, nu poate înştiinţa pe cetitor şi spune că legătura a făcut-o el, istoricul, când nu există un izvor care să prezinte lucrurile în legătură, nu este nicio spovedanie a lui. In afară de faptul că antichitatea nu ne-a lăsat arhive. Noi avem arhive, dar nu pentru toată lumea; pentru Imperiul bizantin nu avem arhive. Din cauza

www.dacoromanica.ro

cuceririi cruciaţilor, a Latinilor la 1204 şi a cuceririi Turcilor la 1453, arhivele Imperiului bizantin au dispărut; aşa încât şi pentru vremea care merge până la 1453 este redus cineva să întrebuinţeze aceleaşi procedee care se întrebuinţează de obicei pentru istoria antichităţii.

Aceasta pentru ca să scuzaţi sărăcia lucrurilor care trebuiesc spuse cu privire la o personalitate desigur foarte interesantă, al cărei loc trebuie să-l găsim în desvoltarea acestui spirit de oaste, care se formează încetul cu încetul şi pe care îl găsim astăzi cu totul altfel decât odinioară.

Dar pentru a ajunge la Mariu trebuie să arătăm ce a fost războiul în vechea Romă, înainte de a ajunge la secolul acela, puţin înainte de Cezar, la secolul în care se formează această personalitate, care desigur că nu seamănă cu altă personalitate militară romană sau cu o altă personalitate din lumea grecească, care să poată fi apropiată de a lui Mariu.

Roma n'a pornit pe război. Roma este un sat de «moşneni». Intre Sparta şi Roma este foarte mare asemănare, cu deosebirea că pentru Sparta sunt doi strămoşi, sau doi «moşi»: moşia «umblă pe doi bătrâni», pe când Roma «umblă pe un singur bătrân», deşi dacă ne gândim la legenda aceea, tot în doi: Numitor şi Amuliu, Romulus şi Remus; s'ar părea că şi aici este un caracter dublu. Insă dacă observă cineva cu luare aminte, vede că unele dintre numele acestea sunt create, nu corespund la nicio realitate. Numitor, ca şi Numa Pompiliu, al doilea rege al Romei, acestea sunt nume formate, inventate, fiindcă «νόμος» înseamnă la Greci «lege», şi dela «νόμος» s'ar fi creat o formă etruscă, fiindcă în Toscana de astăzi Romanii au găsit pe Etruscii, veniţi din Asia cu o civilizaţie foarte interesantă, extrem de veche, dela care au împrumutat foarte mult. Cele dintâi forme de cultură romană nu sunt romane. Romanii sunt Etrusci şi ca religie şi ca demnitate şi ca superstiţii şi ca idei politice; toate acestea vin dela Etrusci. Şi sistemul acela de a înconjura cetatea cu un şanţ, de a considera săritura, ca în legendă, peste şanţ ca un fel de ofensă adusă zeului, aceasta n'are nimic a face cu prima cugetare romană.

Prin urmare Numitor şi Numa Pompiliu, aceasta înseamnă: oameni cari orânduesc societatea, cari îi dau un sprijin şi o platoşă, o sprijinire de legi. Iar în cazul lui Pompiliu, acesta vine dela «pompa» etruscă, care este în legătură cu un cuvânt grecesc şi acesta înseamnă: un om care a dat o solemnitate Statului.

www.dacoromanica.ro

In ceea ce priveşte pe Romulus, acesta nu înseamnă decât «Romanus», numele însuşi al poporului, precum în Sicilia erau nişte barbari asupra cărora s'au aşternut şi Cartaginezi şi Greci şi Romani, cari, barbarii aceştia, se numeau şi Siculi şi Sicani; «Romulus, Romanus» este acelaşi lucru cu «Siculus, Sicanus».

La început avem a face cu un sat de moşneni, având un singur strămoş pentru această moşie a lor. Ei erau într'o situaţie foarte rea; colinele acelea n'au valoare militară, şi niciodată nu s'a dat un război de apărare, sprijinit pe ceea ce puteau oferi colinele romane, dar din Roma se văd foarte bine munţii Albani, cari sunt în legătură cu un întreg sistem muntos şi acolo în munţi stătea o populaţie care a purtat multă vreme război cu Romanii. Romanii s'au putut întinde în cetăţile latine din Latium, fără a face Romani din aceşti Latini. Insuşi Mariu a avut să lupte într'un anume moment cu sufletul Italienilor, al plebeilor acestora cari nu erau Romani şi cari dispreţuiau şi urau Roma. Când Roma a ajuns la stabilitatea din vremea lui Cesar, a lui August, ea ieşise abia din cele trei primejdii peste cari a trebuit să treacă.

Intâi, populaţia străină a plebeilor, cărora trebuia să li se facă un rol în Stat; aceştia nu veneau dela «moşul» întemeietor, nu aveau cultul strămoşilor. Fiecare casă dintr'un oraş din antichitate avea şi cultul acesta al strămoşilor; la Roma sau aiurea, cea mai mare impietate era să profaneze cineva cultul strămoşilor. Plebeii nu erau în legătură cu acest cult, ei erau oameni de altă origine, de altă religie, de alte obişnuinţe, de alt drept, care drept se sprijinea pe caracterul religios al descendenţei.

Cea dintâi criză a fost criza plebeilor; cea de a doua criză după aceasta a fost a Romanilor faţă de Italienii cari voiau să întemeieze un Stat deosebit. Ştiţi că erau şi dialecte foarte deosebite de limba latină, dialecte pe care le învaţă filologii cu foarte multă greutate, dar a căror alcătuire se cunoaşte: dialectul Oscilor, al Umbrilor.

Pe urmă a fost revolta sclavilor, condusă de un om din părţile noastre, de un Trac, Spartacus, al cărui nume seamănă cu dinastia Spartacizilor, din regiunea Nordului Mării Negre, din părţile Crimeii.

Numai după ce s'a trecut prin aceste faze şi după ce s'a biruit războiul civil în toate formele sale, Roma a fost într'adevăr aşezată. In faza aceasta dintâi, Roma numai când a fost provocată s'a luptat şi provocarea i-a venit dela oamenii din munţi. Cu Latinii i-a fost mai uşor la început; pe urmă numai s'au prezintat crizele acestea pe care vi le-am spus. Dar cei din munţi năvăleau şi aceia erau

www.dacoromanica.ro

Samniţii, — Samniţi, Sabiniţi şi Sabini, nu înseamnă decât acelaşi lucru.

La început, legiunea nu era decât chemarea obştei pentru apărare. Legiunea are un sens asemănător cu sensul verbului «a culege», «a aduna». Am putea spune că această «adunare» şi cu oarecare alegere a elementelor de luptă, seamănă cu ceea ce a fost în Peninsula Balcanică la începutul secolului al XIX-lea, mişcarea lui Caragheorghe, care se intitula: «velichi-vojd», şi din care a ieşit Serbia contemporană. Şi această adunare dela 1804 a lui Caragheorghe a fost copiată de Tudor Vladimirescu, care făcuse războiul ca ofiţer în armata rusească, acolo în Serbia, cunoscuse mişcarea aceasta ţărănească şi prin urmare el se considera ca fiind conducătorul. Niciodată nu şi-a spus altfel decât: Slugerul Theodor. Tudor Vladimirescu era un om cu învăţătură, dacă voiţi, era un ciocoi. El crescuse pe lângă un boier din Oltenia, care îl întrebuinţa şi în afacerile lui şi fiind în Ardeal l-a trimis la Viena.

Legiunea înseamnă acest lucru: oricine avea datoria, în orice moment, să meargă şi să apere ţara. Funcţia civilă, funcţia religioasă, funcţia militară, acestea nu erau lucruri deosebite: ele mergeau împreună; de exemplu, August îndeplinea funcţia sacerdotală, dar el era şi dictatorul civil şi conducătorul suprem al armatelor imperiale. Ceva din această totalitate a ramurilor de activitate a oricărui cetăţean există încă din timpul dela început. Şi Roma a mers aşa, răspunzând cu rezistenţa ei la orice atac care venea din afară, dar fără nicio intenţie de a se întinde. Roma n'a avut sensul teritorial şi Roma niciodată n'a intrat cu adevărat în sensul acesta teritorial, la care a ajuns, dar care a mâncat Roma; din momentul în care s'a întemeiat Imperiul, Roma n'a mai fost ca odinioară şi importanţa ei a scăzut.

Acum două zile ceteam un articol cu privire la războiul cel din urmă cu Cartaginea şi în acest articol se dovedeşte un lucru, care într'adevăr aşa este, că Romanii au avut o straşnică frică de Cartaginea. Toată acţiunea Romei împotriva Cartaginei, la început, cu primejdia aceea mare de a lupta fără flotă cu oameni cari aveau una şi trebuind să recurgă la mijlocul acela de a prinde cu cârlige corăbiile duşmane pentru a-şi face un câmp de bătaie ca pe uscat. Pe urmă încercarea prin care a trecut Roma, de a avea pe duşman atâţia ani de zile ca armată de ocupaţie, de a avea pe Hanibal acolo, deşi Roma a îndrăznit să atace în Peninsula Iberică, de unde a rezultat înfrângerea şi moartea, lângă râul acela, a lui

www.dacoromanica.ro

Hasdrubal, fratele lui Hanibal. Roma a fost pentru întâia oară deprinsă cu ideea aceasta, idee realizată în timpul Marelui Război de generalul Averescu, atunci când a trecut pe la Flămânda în Bulgaria. Ei bine, ceea ce a făcut generalul Averescu şi n'a reuşit, din motive care nu ţineau de voinţa nici de pregătirea sa, acelaş lucru l-au făcut Romanii atunci, atacând pe Hasdrubal în viitoarea Spanie. Romanii au trebuit să înveţe lucruri pe cari nu le ştiau înainte, să întreprindă acţiuni la cari nu se gândiseră niciodată şi au trebuit să sufere, dar nu chiar aşa de mult, prezenţa unei armate de ocupaţie acasă la dânşii.

Iată de ce au putut trece prin aceste încercări: pentrucă Roma era în Roma, în «ager romanus», care era în jurul Romei, unde nu aveau ce căuta aceşti soldaţi de toate naţiile ai lui Hanibal. Hanibal se ducea la cetăţile greceşti. Vă puteţi închipui că pe Romani nu-i durea inima peste măsură de faptul că se hrăneşte Hanibal la Greci, ba puteau spune că aşa li se cuvine Grecilor, să plătească ei cheltuielile războiului. Capua nu zicea nimic unei inimi romane, pe vremea luptei cu Hanibal; mai târziu însă, Roma, din cauza lui Hanibal şi din cauza piraţilor iliri de pe coasta occidentală a Peninsulei Balcanice, a ajuns să se amestece în moştenirea lui Alexandru-cel-Mare. Romanii aveau nevoie de Marea Adriatică, care înfăţişează pe partea italiană un ţărm unde nu se pot adăposti corăbiile, pe când Iugoslavia, astăzi, ar putea foarte bine să întreţină o flotă, fiindcă insulele care sunt acolo le pot folosi de bază.

Roma a trebuit să desfiinţeze Statul acesta al regelui Agron, al reginei Teuta, să împiedece formaţiunea unei puteri ilirice, dar a dat acolo de Macedonenii lui Filip, şi pe aceştia i-a zgândărit Hanibal; când a trecut acolo, el a vrut să pună la dispoziţia lui Filip toată experienţa şi geniul lui militar. Şi pe de altă parte, la Roma veneau necontenit plângeri din partea oraşelor greceşti, care nu trăiau bine sub Macedoneni; era şi o veche tradiţie de ură de pe vremea lui Filip, tatăl lui Alexandru, de pe vremea luptei dela Cheroneea, şi în afară de aceasta Grecii erau bucuroşi să aibă drept stăpâni pe Romani. Pentru ce?

Pentru că Romanii erau dincolo de Mare, pentru că Romanii aveau rosturi şi aiurea, şi nu cereau să se hrănească din Grecia, pe când Macedonia săracă, evident că punea la contribuţie oraşele acestea ale Eladei. Şi pe de altă parte, Romanii foarte multă vreme n'au făcut altceva decât să mulgă puţintel popoarele care le-au căzut în mână, luând darurile ce li se ofereau şi lăsându-se uneori chiar înşelaţi.

www.dacoromanica.ro

Vă aduceţi aminte când, după cucerirea Corintului, Romanii au început întâi cu măsuri de libertate: toată lumea este liberă în Grecia, toţi să se adune în jurul nostru! — dar pe urmă s'a întâmplat de au atacat unele oraşe, au luat statuile, dintre cari unele s'au şi înecat pe coasta Africei, unde se pot găsi şi acuma, şi recomanda comandantul, ca nu cumva să se strice vreo statuie de acestea, că pe urmă trebuie să o facă la loc. Vă puteţi închipui că statuile nu sunt lucruri care să se poată pune la loc, aşa cum au fost! Aşa încât, încet, încet, s'a găsit lumea aceasta romană prinsă în marea problemă a moştenirii lui Alexandru-cel-Mare, care şi până astăzi există, fiindcă şi Anglia şi Rusia, pătrunzând în Asia şi Italia aceasta nouă, înaintând în Eritreea şi Libia, nu fac altceva decât să urmeze linia aceasta ideală trasă de Alexandru-cel-Mare. Şi atunci, vedeţi, *în locul oamenilor de odinioară, cari, aceştia erau apărătorii, acasă, ai cetăţii romane, au fost de aici înainte oameni cari au ieşit de acasă ca să adauge ceva la aceste cetăţi, care erau acum un Stat.* Aceasta este formula. Vedeţi două lucruri cu totul deosebite. Când era vorba de apărare, apărarea aceasta se făcea în formele normale, obişnuite, mecanismul de pe vremuri ajungea pentru aceasta, pe când dacă este vorba să mergi în Peninsula Iberică, în Africa, dacă este vorba să mergi în Asia Mică, împotriva lui Mitridate, este altceva.

Dorinţa cea din urmă a lui Mariu când avea şaptezeci de ani trecuţi, era aceea de a avea el conducerea războiului împotriva lui Mitridate, dar i s'a răpit comanda aceasta de către Sulla, care nu s'a lăsat scos de acolo nici într'un chip.

Atunci când se făcea război civil în legiune, cel numit se ducea acolo şi cel care fusese înainte nu arăta nicio dorinţă de a pleca, dar ridica pe soldaţi împotriva celui trimis. Aşa era pe vremea rivalităţii dintre Mariu şi Sulla şi dintre Pompei şi înlocuitorul lui.

Prin urmare, se cerea pentru aceste lupte o individualitate foarte puternică, un om care să ia lucrurile pe seama lui.

Oamenii aceştia au început fără gândul de a cuceri avantagii politice. Mariu n'a fost politician dela început şi nici n'a înţeles el prea bine ce era maşina aceasta de Stat. In ea a vrut să intre, să aibă locul care credea că i se cuvine după talentul, după meritele lui, dar el n'a pornit ca Cezar. Cezar nu este chiar-aşa corupt cum poate să pară. Intre Cezar şi Catilina, care zace şi acum sub povara «Catilinarelor» lui Cicerone, — s'a zis că niciodată Cicerone n'ar fi avut curajul, înainte de zdrobirea lui Catilina, să vorbească aşa cum a vorbit, — între Cezar şi Catilina nu este mare deosebire. Dar Catilina era

www.dacoromanica.ro

un ambiţios care voia să pună mâna pe puterea de Stat şi Cezar un aristocrat din această aristocraţie lâncezită, leşinată, elegantă, puţintel stricată, dispreţuitoare de legi, tinzând să facă un lucru nou. Imitator al lui Sulla, fără doi oameni, fără Catilina şi Sulla nu ar fi fost niciodată Cezar. Dela Catilina a învăţat să conspire şi dela Sulla a învăţat să strivească pe adversarul său politic. Iar pe urmă victoria, victoria a ieşit dintr'o întreagă societate, care era pregătită cam pentru astfel de victorii.

S'ar putea spune că rezistenţa soldaţilor n'a creat nimic. Intâi trebuia creat soldatul. Crearea soldatului şi impunerea unei discipline de fier acestui soldat, oricine i-ar comanda, aceasta a făcut-o Mariu. Incât vedeţi, lista ar fi aşa: Mariu, Sulla, Catilina, iar rezultatul, cu însuşirile personale pe care le avea: Cezar.

Prin urmare, era vorba de omul care se duce într'un loc necunoscut, într'un loc unde nu are prieteni, într'un loc unde trebuie să descopere totul şi să facă totul de la sine. Ştiţi care a fost situaţia lui Metelus I-iu, pe lângă care a mers Mariu mai târziu, când a câştigat a doua biruinţă împotriva Cimbrilor şi Teutonilor, la Vercele. Biruinţa, spune Plutarh, pare că adevărata biruinţă este a lui Catul, nu a lui Mariu şi când a mers pe câmpul de luptă pentru a vedea cine a biruit, armatele lui Catul erau însemnate pentru a se putea recunoaşte care sunt ale lui, săgeţile, vârfurile de lănci şi a. m. d.

Acolo trebuia trimis cineva, ştiţi cum? Cum în secolul al XIX-lea Ruşii, în Turkestan, trimiteau pe cineva pe propria lui răspundere: dacă ieşea bine îl aprobau, dacă nu, îl dezavuau; şi întinderea rusească s'a făcut în felul acesta. Sau cum făceau Englezii în India, când a dispărut Compania de comerţ a Indiei şi când în locul ei a venit dominaţia de Stat. Guvernatorii Indiei erau oameni cari plăteau cu situaţia lor dacă lucrurile mergeau rău.

Mariu era ţăran dela Arpinum, Arpino de astăzi, dintr'o regiune muntoasă. El trebuie să fi avut foarte mult sânge de Samnit şi strămoşii lui mă îndoiesc dacă aveau cel mai pur sânge roman. Pe tatăl său îl chema ca pe dânsul, iar mama sa avea nume ţărănesc. Satul unde s'a născut el are înfăţişarea unei moşii şi al doilea sat de care se vorbeşte în cariera lui are aceeaşi finală; numele acestea terminate în « arpinum », acestea înseamnă proprietatea cuiva pe care se găsesc ţărani.

Multă vreme el s'a mulţumit cu rosturi foarte mărunte; desigur mult mai mult agricultor decât luptător. Şi pe urmă a început acel proces care a ţinut câteva decenii, de cucerire a Peninsulei Iberice.

www.dacoromanica.ro

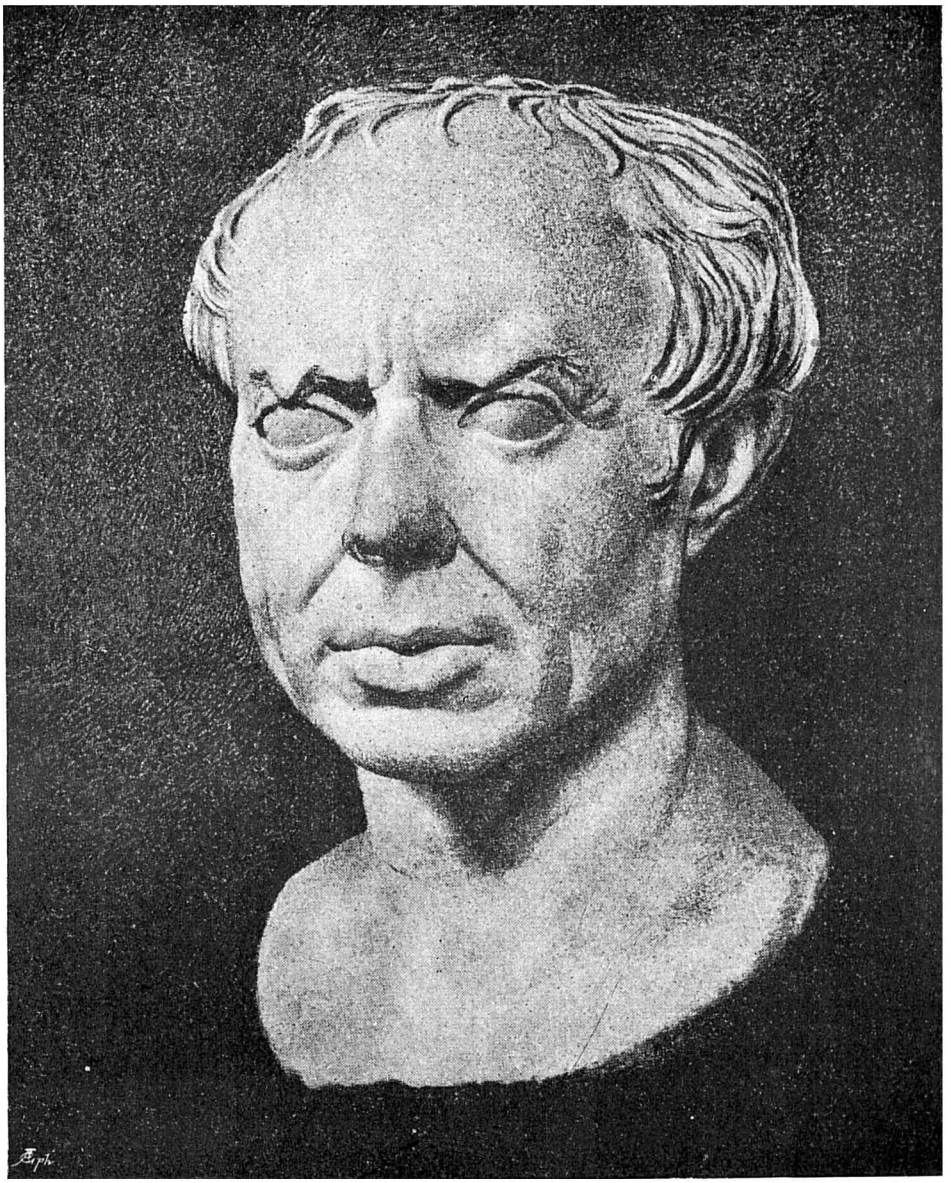

Fig. 7. — Mariu (bust în Muzeul Vaticanului, Roma).

www.dacoromanica.ro

Era relativ uşor în Peninsula Iberică să cucerească cineva malul Mării, acel mal al Mării unde s'au strecurat Cartaginezii, pe urmă Romanii şi Bizantinii, şi astăzi se găsesc urme bizantine; Bizantinii au fost acolo până la 600 şi ceva, din vremea lui Iustinian, aproape un secol. Şi este un întreg muzeu într'unul din oraşele Cataloniei, la Tarazona, în care sunt urmele acestea ale stăpânirii bizantine.

Dar Romanii au intrat în adânc şi au dat acolo de ciobani din rasa lui Traian şi Adrian, oameni foarte săraci şi dârji, de unde şi ciobanul acela Viriat, un fel de Decebal rural, care a stat în calea Romanilor. Aici şi-a făcut ucenicia întâi Mariu; dar deodată s'a pus în calea lui problema lui Iugurta, care era ginerele lui Bochus, era rege al Numidiei. Iugurta a avut un trecut de ucigaş şi trădător, încât şi-a meritat soarta mai târziu, când Bochus l-a vândut lui Sulla, — şi Sulla avea obiceiul să înfăţişeze pe unele obiecte de artă această scenă, şi ea enerva teribil pe Mariu. Şi mai târziu Iugurta ştiţi că a fost adus la Roma, purtat în triumf, zvârlit, după ce i se rupseseră cerceii de aur din urechi, zvârlit în groapa aceea, unde a strigat: « Ce reci sunt băile voastre! », după ce îşi bătuse joc de Roma şi spusese: « Oraş venal, şi care ai pieri repede dacă ai găsi cine să te cumpere ».

Mariu a venit acolo şi şi-a făcut acolo o armată. Acesta este momentul când Mariu îşi face o armată, şi armata aceasta a făcut-o cu oricine. Inainte armata era de moşneni, de oameni din neam bun, liberi, dar el a mers până la ultimul om care îl putea servi, creînd o armată de săraci, de oameni fără căpătâi.

Intr'un moment, un adversar al lui a fost sfătuit să înroleze până şi sclavi şi acesta a spus: nu.

Prin urmare, o oaste de adunătură, de venetici, cari nu aveau nimic de pierdut. Vă puteţi închipui că faţă de astfel de oameni nu se pot întrebuinţa aceleaşi procedee ca pe vremea nobilă a războiului cu Hanibal.

Banditii aceştia trebuiau ţinuţi în frâu. Intr'un fel, Mariu a fost un şef de briganzi, care lupta împotriva briganzilor, el însuşi având pregătirea culturală şi caracterul etic pe care îl avea Iugurta. A fost de fapt un barbar contra altui barbar, o adunătură contra altei adunături. Roma este un lucru foarte nobil şi de câte ori se vorbeşte de Roma, noblețea Romei se coboară asupra tuturor Romanilor, dar acesta nu este un adevăr permanent: fiecare epocă şi fiecare loc şi fiecare împrejurare îşi au normele lor deosebite. Şi el a mers pe urmele lui Iugurta, până ce Iugurta în urmă a trebuit să

www.dacoromanica.ro

alerge la socrul lui, şi socrul lui în faţa lui Mariu era aristocratul care venise să facă o caricatură dintr'un război, de fapt câştigat, şi care pe lângă aceasta avea în buzunar banii cari îi lipseau lui Mariu, deşi Mariu era de o lăcomie, de o zgârcenie şi de o brutalitate fără pereche. A venit acest aristocrat grecizat şi prin intrigile lui a făcut ca formula victoriei, prin trădarea lui Iugurta să fie în legătură cu persoana lui, nu cu persoana generalului care comanda. A furat victoria lui Mariu: acesta este adevărul, victoria pe care cu mijloacele cele mai barbare o câştigase Mariu. Trebuie să ne închipuim războiul acesta ca momentele cele mai rele din războiul pe care l-au dus Francezii pentru cucerirea Algerului, cu indigenii ascunşi în cutare peşteră şi cari nu voiau să iasă şi au fost înăbuşiţi acolo cu fumul lemnelor aprinse la gura peşterii. Un lucru care a fost foarte mult criticat, şi care constituie un moment neplăcut, constituie o pată pentru campania franceză din acel moment.

Când s'a întors înapoi Mariu, el era acum un om politic; în jurul lui se adunaseră anume oameni. Era Cinna, care se alipise de dânsul şi care i-a dat într'un moment mijloacele pe care nu le avea. El a fost totdeauna un om întrebuinţat, omul sigur de sine, brutal, grosolan, care atunci când i se încredinţa un lucru, îl scotea la capăt, vechilul unor ambiţii care nu erau ale lui şi din care dela o bucată de vreme a trecut ceva şi asupra personalităţii lui, care a devenit ambiţioasă prin lăcomie şi prin dorinţa de a profita.

Mariu n'a avut niciodată un program. In timpul din urmă, el era în cea mai mare parte omul fiului lui, pentru că el, ca orice aventurier ridicat de jos, şi-a pus în minte să se lege de aristocraţia romană şi a făcut o căsătorie cu o femeie din vechea nobilime, încât fiul nu semăna cu tatăl, fiul exploata bătrâneţea glorioasă a tatălui. Dar înainte de a ajunge la cele şapte consulate pe care le-a avut pe rând, — din care unul i-a fost anunţat chiar în momentul unei biruinţe, şi Plutarh spune că la început o carieră ca aceasta îi fusese vestită prin faptul că umblând, copil, prin copacii din munţi, a găsit un cuib de vultur cu şapte pui înăuntru şi s'a interpretat aceasta că i se hărăzeşte o astfel de soartă strălucită; de altminteri el a păstrat superstiţii de acestea ţărăneşti până la sfârşit: avea o ghicitoare de origine siriană, îmbrăcată într'o rochie roşie, care în fiecare moment anunţa ceea ce se va petrece, şi aceasta avea o influenţă foarte mare asupra soldaţilor; nu văd pe un Sulla sau Cezar, ţinând lângă dânsul o astfel de vrăjitoare şi lăsându-se condus de ea, — înainte de aceasta, el a dat lupta împotriva barbarilor din Răsărit, a

www.dacoromanica.ro

Cimbrilor şi a Teutonilor. Intâi i-a bătut în Provenţa, fiindcă ei merseseră dincolo de Alpi şi când s'a întors, i-a găsit în câmpia dela Vercele. Aici din nou Mariu ajunge omul care nu poate fi înlocuit prin altul. Pentru astfel de duşmani trebuia el, cum pentru un duşman ca Mitridate, care se considera ca un fel de Alexandru-cel-Mare, ca un fel de Impărat a toată lumea, care era plin de cultură elenică, era un reprezintant strălucit al elenismului, un om cu idealuri foarte vaste, în jurul căruia s'ar fi putut, dacă biruia, să se grupeze întreg Orientul până în Egipt, pentru un om ca acesta trebuia un adversar subţire, străbătut şi el de elenism, cu idei superioare, cu studii de acestea reflectate, cum a fost Sulla.

Pe când pentru barbarii aceştia, cari strigau şi urlau, cari veneau cu femeile şi copiii, cari se aruncau asupra duşmanilor, omorau pe fugari şi se sinucideau, strângîndu-şi de gât copiii, pentru o astfel de hoardă trebuia tenacitatea lui Mariu, care s'a închis în lagărul lui, n'a dat voie nimănui să iasă şi i-a deprins întâi cu toate felurile de a fi ale acestor sălbateci, şi când nu mai puteau fi impresionaţi oamenii lui, atunci le-a dat drumul asupra Cimbrilor, întrebuinţând sistemul acela de a-i întări într'o parte a oştirei sale, aşezată într'un ascunziş. Şi în felul acesta el a biruit tot aşa, cu mijloace barbare, pe barbarii aceştia cari ameninţau întreaga civilizaţie a basinului occidental al Mării Mediterane.

Când a fost pe urmă lupta împotriva răsculaţilor din Italia, pentru populaţia aceasta desordonată, lucrând anarhic, trebuia acelaşi spirit de dârzenie neînfrântă. Aşa încât neizbutind el, Mariu, în tendinţa lui de a face el războiul asiatic, neizbânda aceasta i-a răpit reputaţia, pe care politica făcută dela o bucată de vreme i-o atinsese.

Ştiţi că el, când a fost condamnat de Senatul roman, care dăduse voie oricui să-l omoare, în rivalitatea aceasta cu Sulla, când s'a dus în Africa şi a rătăcit acolo, părăsit de toată lumea, a înserat într'o localitate, unde se ştia că oricine are dreptul să-l omoare, dar nimeni nu voia să ia aceasta asupra lui. Şi legenda spune că s'a trimis un Cimbru din rasa învinşilor de dânsul la el, şi Cimbrul l-a văzut pe întunerec, cu ochii aprinşi şi când a fost întrebat dacă vrea să omoare pe Caius Marius, atunci el a lăsat arma şi a spus: «nu pot să omor pe Marius»; ceea ce s'a strămutat pe urmă de oameni crescuţi în cunoştinţa antichităţii cu privire la Mihai Viteazul, prigonit de Alexandru-cel-rău.

Ei bine, când s'a întors de acolo, el a căzut în mijlocul unei colonii politice care îl întrebuinţa. El a fost un instrument al unor politiciani

www.dacoromanica.ro

din Roma, nu democratul luptând cu aristocratul; nici idee de aşa ceva. Dacă ar fi fost democrat, nu căuta acea căsătorie, nu creştea pe fiul lui cum l-a crescut, nu grămădea necontenit asupra lui consulate unul după altul, pentru a face ceea ce făcea oricare consul.

Si atunci, el, în Roma a fost de o deosebită cruzime. Când trecea pe stradă Mariu, toată lumea, ca pe omul ajuns la guvern, îl saluta şi se ştia că atunci când răspundea la salut, omul trebuia cruţat, iar atunci când nu răspundea, imediat se aruncau bandiţii lui asupra aceluia şi-l omorau. I-ar mai fi rămas să fie la şaptezeci de ani, în halul fizic în care ajunsese, gras, greoi, i-ar fi rămas să se găsească în faţa lui Mitridate, recunoscându-şi imediat inferioritatea lui umană, pentru ca sfârşitul lui să fie altfel decât acela pe care, din fericire pentru dânsul, l-a avut. S'a îmbolnăvit, şi în ultimele lui vedenii el se credea pe pământul Asiei, luptând împotriva lui Mitridate, scotea furios strigăte de comandă în fruntea unei armate care nu exista şi împotriva unui duşman care nu se prezintase. Aşa trebuie să şi-l închipuie cineva pe Mariu în agonia lui.

Paragraful acesta din Plutarh reprezintă fără îndoială o realitate. El a murit în furia aceasta care distruge pe bătrâni, aşa cum a murit într'un acces de « delirium tremens » Petru-cel-Mare, care atunci când a fost desgropat de bolşevici, înfăţişa o figură aşa de înspăimântătoare în chinurile fizice şi în turburarea aceasta care îl cuprinsese, încât aceia cari ridicaseră capacul au rămas încremeniţi.

Mariu nu este fără îndoială o figură nobilă în trecutul roman, un om de mare ispravă, dar *este tipul caracteristic a ceia ce putea să dea Roma, fără cultura grecească, ceia ce era capabil să îndeplinească Romanul netransformat.* O societate întreagă, transformată etrusc, roman, din care, deodată, iese acest primar, acest reprezintant al fundurilor antichităţii romane, pentru a îndeplini o sarcină uriaşă, ce n'ar fi putut fi îndeplinită de nimeni altul.

Fig. 8. — Monedă a lui Faustus Cornelius Sulla (pe revers, grup înfăţişând pe Sulla, Bochus şi Iugurta; Cabinetul de medalii, Berlin).

www.dacoromanica.ro

V

AGRICOLA

www.dacoromanica.ro

V'am făgăduit o conferinţă despre Agricola, care este socrul lui Tacit, vestitul istoric. D-voastră aţi avea dreptul să întrebaţi: de ce el şi nu altul?

Iată de ce. Pentrucă în cazul lui Agricola, pe care îl cunoaştem foarte bine, din ceiace ginerele lui a scris, foarte mult şi bine, despre dânsul, pe baza mărturisirilor lui Agricola, — încât pentru Tacit, care vorbeşte este însuşi luptătorul din Bretania şi alte regiuni, unde la un moment a fost întrebuinţat, — prin Agricola ne găsim înaintea unei probleme foarte interesante: problema militară a Imperiului.

Când a fost vorba de Mariu, şi aţi văzut cum în ultimele timpuri ale Republicei se înfăţişa omul de război, cum, după ce acela care purtase războiul, fusese un magistrat al Republicei, un reprezintant a ceea ce numim noi puterea civilă şi care, când avea nevoie societatea de apărarea lui, atunci se aşeza din nou în fruntea armatelor, aţi văzut în cazul lui Mariu că nu este aşa, că atunci când Roma nu făcea numai război defensiv ci război de ofensivă, căutând să cucerească anumite provincii, pentru motivele arătate în rândul trecut, atunci trebuia un om, care acela să fabrice instrumentul însuşi al războiului, imitând întru câtva pe Hanibal, care lucrează cu o armată, care armată era familia lui şi întru câtva şi armata lui personală. In privinţa aceasta este o asemănare care n'aş vrea să-mi scape, aşa încât este bine să-i spunem pe nume în acest moment şi să arătăm cine este acela care seamănă cu Hanibal. Este Belisariu, generalul lui Iustinian, care, Belisariu, reprezinta pe Iustinian şi Imperiul roman din Răsărit, care căuta să-şi refacă vechea hartă, tot aşa cum reprezinta Hanibal Cartaginea, — adică l-a trimis pe Hanibal Cartaginea, dar nu i-a dat armată, nu i-a dat niciodată mijloacele trebuitoare pentru a susţine această armată şi nu l-a susţinut prin nicio acţiune politică. Acelaşi lucru s'a întâmplat cu Belisariu. Armata aceea cu care lucrează Belisariu în Africa, în Italia înainte de toate şi în Persia, armata aceia nu este a Imperiului, ci armata aceia o face el, este o întreprin-

www.dacoromanica.ro

dere particulară, întocmai aşa cum au fost atâtea întreprinderi particulare şi în secolul al XIX-lea, când cutare Rus a cucerit Turkestanul, care a revenit pe urmă Impărăţiei.

Şi Belisariu este un om care lucrează pe cont propriu şi pe care într'un moment Iustinian l-a retras de pe front. Dar Cartaginea nu putea să-l retragă pe Hanibal, fiindcă situaţia lui Hanibal era nesfârşit superioară şi pe lângă aceasta nu era dator Hanibal Cartaginei, ceea ce era dator Belisariu Impăratului său.

Aţi văzut cum Mariu, imitând pe Hanibal, care seamănă cu Belisariu, îşi făcea o armată şi atunci Mariu este şi el un om care îşi face o armată, numai cât Hanibal şi-o făcuse adunând oameni din Africa, şi Iberi din Peninsula Iberică, pe urmă Gali şi cine a venit din Italia să se alipească la dânsul; el nu făcea nicio distincţie naţională.

După Mariu, şi Sulla şi Pompei şi Cezar vin şi văd ce a făcut Mariu şi metoda lui Mariu, adică armata pe care o formezi şi o ţii, o plăteşti şi te foloseşti de dânsa. Aşa face şi Sulla, cu deosebirea că Mariu a plecat dela ţăran şi a ajuns şef al unei armate, care îi aparţine, pe când Sulla a plecat dela strălucirea familiei lui, dela legăturile lui şi le-a întrebuinţat, nu atunci, pe vremea strălucirii celor şapte consulate ale lui Mariu, — Mariu se mulţumea cu prestigiul pe care-l poate da o astfel de magistratură, — ci le-a întrebuinţat pentru politica de partid în sensul cel mai strict, mai îngust, al cuvântului.

Pe urmă şi Pompei, care era aristocrat şi Cezar, care făcea parte din aceeaşi aristocraţie, au imitat pe Sulla. Nu se poate înţelege nici Cesar, nici Pompei, altfel decât numai prin acest model pe care l-au avut înainte, creatorii de armată cari puteau să se servească de ea pentru a căpăta magistratura şi magistratura la rândul ei putea servi pentru a întări situaţia comandantului de armată.

Dar în lupta dintre Mariu şi Sulla nu este vorba de democraţie de o parte, de aristocraţie de altă parte, — ideile acestea moderne trebuiesc înlăturate, — nu este vorba de două programe care să stea faţă în faţă şi grupuri militare care să susţină un program sau altul. Sunt oameni cari, ca în Africa, au luptat în acelaş loc, au urmărit aceeaşi biruinţă şi s'au certat pentru întâietate în ceea ce priveşte câştigurile rezultate.

La Cesar şi Pompei este altfel. Este necesar să se spună câteva cuvinte despre aceasta, pentru a înţelege pe August şi pe ur-

www.dacoromanica.ro

maşi şi să ne dăm seama de necesitatea unui om ca Agricola, care vine la rândul lui după alţi comandanţi de armată, cari sunt membri ai dinastiei. August care a biruit, dar a biruit împotriva lui Antoniu, aşa cum biruise Cesar pe Pompei, August care era un om bolnăvicios, care era şi necesar la Roma, căci în condiţiile în care s'a întemeiat Imperiul lui, trebuia să rămână acolo ca să aibă toată lumea sub ochi, — August n'a luptat şi a întrebuinţat întâi pe Tiberiu şi pe Germanicus, dar ei sunt membri ai dinastiei.

Acum ajungem la neamul lui Agrîcola. El nu este un membru al dinastiei, el vine mai târziu, în timpurile lui Oton, Vitelius şi Vespasian, chiar în timpul lui Neron, dinastia aceasta a Flaviilor din care face parte Domiţian, şi viaţa lui s'a întins până în apropierea domniei lui Nerva şi Traian, sub care a trăit Tacit. Dar omul acesta care vine mai târziu este un auxiliar al Imperiului, într'un moment când Imperiul nu mai putea scoate pe prinţii săi în luptă. Puţintel înainte, Vespasian scosese pe Titus când a fost vorba de biruinţa asupra Evreilor, de dărâmarea Ierusalimului; Titus a mers acolo.

Domiţian, el însuşi s'a intitulat Germanicus, s'a luptat împotriva Dacilor, a mers şi a luptat în regiunile acestea ale Mesiei şi el a luat anumite măsuri militare care au întărit graniţa. Dela dânsul înainte însă a fost nevoie, după dinastia Flaviilor şi până ce Traian a însemnat iarăşi întărirea Imperiului, de datoria pentru Impărat de a sta în fruntea oştirilor, datorie care s'a păstrat, chiar când Impăratul era un filosof. cum a fost Marcu-Aureliu, şi care a ţinut până la sfârşitul Imperiului.

Aşezat acolo unde era aşezat, între un anumit sistem militar şi alt sistem militar care-i urmează, Agricola are interesul pe care i-l da tocmai această situaţie a lui.

Vă promisesem că înainte de a ajunge la dânsul, sunt de dat câteva explicaţii în două privinţe.

Intâi, de ce lupta dintre Pompei şi Cesar nu seamănă cu lupta dintre Mariu şi Sulla, seamănă însă foarte bine cu lupta care se va da pe urmă între Octavian, viitorul August, şi între Antoniu. Aceştia merg împreună, cum ceilalţi merg iar, de partea cealaltă, legaţi unul de altul.

In cazul lui Pompei şi Cesar, cine se luptă, — aici este marea însemnătate a deosebirei, — cine se luptă *nu mai sunt două armate romane, ci două jumătăţi ale lumii;* s'a întins stăpânirea romană aşa de departe, încât soarta celor două lupte, una în folosul lui

www.dacoromanica.ro

Cesar, cealaltă în folosul lui Octavian, soarta acestor două bătălii a fost determinată de atitudinea auxiliarilor, a regilor sprijinitori ai celor doi şefi de armată romană. Dacă Egiptul, prin urmare Cleopatra, ar fi susţinut sincer, curajos şi credincios pe Pompei, dacă flota egipteană n'ar fi plecat îndată ce a văzut că soarta bătăliei este nesigură, bătălia dela Actium nu se mântuia cum s'a mântuit. *Aceasta este o luptă între Orient şi Occident,* pe când în cazul lui Mariu şi Sulla, soldaţii sunt aceiaşi de o parte şi de cealaltă. Aici se hotărăşte între Răsărit şi Apus, care este partea care va avea conducerea lumii, fiindcă într'un moment se păruse că Răsăritul, moştenirea lui Alexandru-cel-Mare va birui şi pe teritoriul Greciei, care stătea ca pierdut între unii şi alţii, trebuia să se facă alegerea.

Şi această îndoită biruinţă, a lui Cesar contra lui Pompei şi a lui August împotriva lui Antoniu, aceasta înseamnă că Occidentul a biruit, aceasta înseamnă o hotărîre care va avea efect asupra întregei desvoltări a omenirii. Dacă noi, astăzi, Răsăritenii, suntem sub influenţa Apusului, sub presiunea Apusului, dacă Apusul ne întrece, aceasta se datoreşte biruinţei lui Cesar asupra lui Pompei şi biruinţei lui Octavian August asupra lui Antoniu. Altfel, aceşti moştenitori adevăraţi ai lui Alexandru-cel-Mare ar fi ajuns, cum aveau ţara mai întinsă, mai bogată, cu civilizaţie mai înaltă, aceştia ar fi ajuns să stăpânească lumea.

Acum ajungem la cealaltă problemă, la problema Imperiului însuşi, la ce a putut însemna Imperiul sub raport militar. Imperiul înseamnă supunerea societăţii civile la un prestigiu militar, care se găseşte în afară de condiţiile în care de obicei se capătă, pentrucă Impăratul era acela pe care-l proclamau soldaţii şi el după aceea se întorcea în lumea cetăţenească. Inseamnă perpetuarea, fără o nouă victorie, a unei victorii care a fost câştigată într'un moment, *transformarea într'un element de bază a ceea ce nu era altceva decât răsplata morală a unui biruitor,* încât Impăratul adună pe rând toate magistraturile romane în favoarea lui, el este şi « Pontifex maximum ».

Mai târziu, dacă Constantin-cel-Mare a sprijinit creştinismul, aceasta nu înseamnă că el era încredinţat că este mai bun Isus decât zeii, ci pentrucă el avea datoria de a-şi însuşi orice conducere a oricărui cult, care a ajuns să fie admis, sprijinit şi servit de un număr mare din locuitorii Imperiului. Impăratul este omul care adună toate puterile la dânsul.

www.dacoromanica.ro

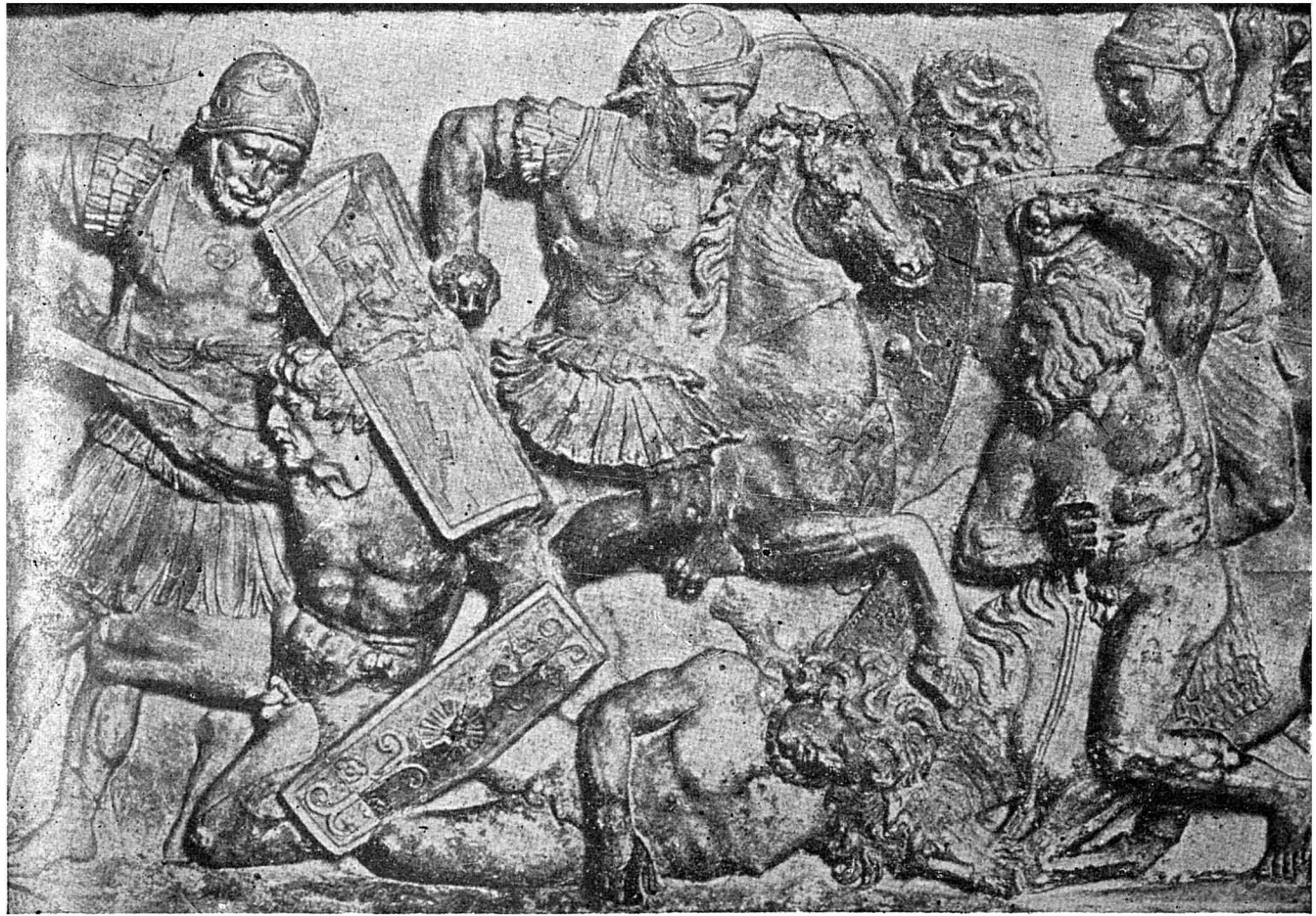

Fig. 9. — Din luptele Romanilor cu Celții (basso-relief în marmură, la castelul din La Granja, lângă Segovia).

www.dacoromanica.ro

Dacă Impăratul ar fi avut misiunea de a comanda totdeauna, — aceasta a fost problema cea mare a lui August, omul care nu avea gust să se lupte, şi care mult mai bucuros era să creeze o stare de spirit în Roma, să ridice Roma la virtuţile de odinioară, — atunci un mare noroc a fost pentru dânsul, care nu avea fiu, fiul soţiei sale Livia, Tiberiu, care a ţinut Imperiul pe umeri, şi când acesta n'a mai putut-o face, a venit Germanicus. Au venit apoi Împăraţi cari nu mai puteau lupta şi cari nu aveau la îndemână oameni din familia lor pe cari să-i întrebuinţeze, cum a fost Caligula, sau Claudiu, care a scris în greceşte istorie, lăsând ca Imperiul să meargă cu prestigiul moştenit pe care nu-l putea creşte, Neron care era aşa îmbătat de talentele sale, încât nu voia să piardă scena Romei, unde era aclamat de cei cari îi datorau toată situaţia lor.

Şi atunci au răsărit deodată, din mijlocul societăţii acesteia, oameni de felul lui Agricola, cari datorau toate calităţile lor unei anumite educaţii şi este în educaţia aceasta un element care-i însufleţea pe dânşii.

August n'a fost un om de o extraordinară virtute, deşi l-a trimis pe Ovidiu în exil la Tomis, pentrucă văzuse anumite lucruri pe care era mai bine să nu le fi văzut şi pe care nu le-a mărturisit niciodată, şi la curtea căruia cele două Iulii s'au purtat foarte prost, fiind amestecate în tragedia lui Ovidiu. August nu era reprezintantul cel mai înalt sub raport etic al societăţii romane, dar tocmai fiindcă era aşa şi fiindcă după el au fost alţii cari şi-au bătut joc de situaţia lor sau de viaţa lor privată, *stoicismul grecesc a început să pătrundă în societatea aceasta romană, şi atunci avem a face cu oameni ale căror însuşiri războinice pleacă dela elementul acesta de cugetare, de filosofie, care a intrat într'înşii.*

Iată Agricola, era dintr'o foarte bună familie, — mama lui a fost omorîtă într'un anume moment de Ottoniani, cari veneau cu flota, au debarcat acolo unde era moşia mamei lui Agricola şi bătrâna a fost omorîtă, — Agricola a învăţat carte grecească la Marsilia, care era oraş elenic pe teritoriul Galiei, şi el a transformat în virtute militară ceea ce era înainte de toate pentru dânsul o datorie filosofică. Vedeţi, între Agricola, acolo unde este, în ajunul domniei lui Traian şi între Marcu-Aureliu, care este la jumătate de secol după Traian, este o legătură: este cărturarul ideolog care intră în viaţă condus de sentimentul datoriei sale, şi care vrea să înfăţişeze înainte de toate eroul care se întâlneşte în opera lui Plutarh. Nu mai este Alexandru-cel-Mare, — nici n'are o situaţie ca a lui Alexandru-cel-Mare, căci nu

www.dacoromanica.ro

este al lui Statul, — ci este eroul care vrea să dea exemple de virtute militară. El găseşte un înaintaş, dar faţă de înaintaş el nu face ceea ce făcuse Mariu care luptase împotriva omului care fusese superiorul lui, pentru ca la rândul lui, Sulla, fiind inferiorul său, să lucreze împotriva lui Mariu.

Pe de altă parte, cât a omorît Mariu în viaţa lui este de speriat, dar aici, dimpotrivă, avem a face cu un om, cu un ideolog. Până atunci nu se văzuse aici un cuceritor care să întrebuinţeze asemenea metode. El este un ctitor de ţară, cu metodele pe care le-a dat cugetarea cea mai nobilă. Dar comanda lui se isprăveşte, îl cheamă la Roma, şi Agricola se întoarce ca un simplu cetăţean; se duce acasă la dânsul, fără să facă zgomot. Când începe războiul în Asia, Domiţian, foarte gelos de dânsul, îi oferă comanda acolo, dar se răzgândeşte şi-l recheamă. Işi închipuie că ar fi foarte mult dacă Agricola şi-ar câştiga o situaţie acolo şi-i interzice să meargă la locul destinat.

Vă puteţi închipui ce ar fi fost cu vechea mentalitate, — dar noua mentalitate este altfel. Este, dacă voiţi, un fel de Washington care liberează coloniile engleze din America-de-Nord, şi care fiindcă l-au ales preşedinte a fost preşedinte, dar trăia într'o mansardă cu coperişul care se întindea rotund dela un capăt la altul al odăii, şi-şi îngrijea singur de vitele şi recoltele sale, fiindcă şi la Washington este tot omul lui Plutarh, tot eroul.

Prin urmare el rămâne la Roma şi moare neobservat acolo, şi dacă n'ar fi scris istoria Romei şi biografia lui Agricola ginerele său, Tacit, el s'ar fi pierdut în mulţimea deosebiţilor comandanţi de armată cari erau în această vreme.

Cu aceasta ne oprim aici.

Data viitoare, trecând peste tot ceea ce a fost în Roma, pentrucă nu mai găsim tipuri noi, tipul lui Traian continuă, amestecat în unele cazuri, cum este cazul lui Marcu-Aureliu, cu concepţia eroului lui Plutarh şi după Traian vin Impăraţi cari sunt ca şi Traian întâi generali, şi prin faptul că au fost generali ajung Impăraţi şi aceştia nu înţeleg să întrebuinţeze pe nimeni lângă dânşii. Aşa au făcut toţi, Probus, Decius, Aurelian, până la epoca lui Constantin-cel-Mare care şi el, de altminteri, nu căuta să fie altceva decât învietorul lui August. Ei nu dau ceva care să fie o creaţie a lor, un tip nou, ci fiecare dintre dânşii se aşterne pe o anumită linie care a fost trasă dinainte. Aşa încât în Roma, până la sfârşit, până în momentul când Impăraţii, urmaşii lui Teodosiu sunt aşa de mulţi, până la Marcian care a fost iarăşi un general, până în secolul al V-lea, până în secolul al

www.dacoromanica.ro

VI-lea, noi avem a face cu Impărați de acest tip de imitație și singurul lucru nou este că se întrebuințează barbari ca auxiliari ai Impăratului, cari barbari însă capătă dela o bucată de vreme, ori dacă îl cheamă Stilicon, ori Rufin, capătă dreptul de a-l face pe Impărat, de a-l tutela, de a-l răsturna și de a-l omorî cum vrea. Dar de oarece aceștia sunt, cu foarte puține excepții, niște barbari, se coboară prin urmare rolul de om de oaste la barbar și decât să-l observăm în faza dela început, în care barbarul domină de fapt Impărăția, dar păstrează familia romană și cu oamenii din Roma ai Impăratului de odinioară, este mai bine să facem o mare săritură, să ajungem la acela care incorporează și virtutea barbară și tradiția Imperiului de odinioară, adică la Carol-cel-Mare.

Fig. 10. — Monedă a lui Cesar (stânga) și moneda lui Pompei.

www.dacoromanica.ro

VI

CAROL-CEL-MARE

www.dacoromanica.ro

Şi conferinţa aceasta despre Carol-cel-Mare va fi una mai mult de rectificare, de schimbare a părerilor obişnuite, de înlăturare a unei legende care se substituie adevărului.

Legenda este foarte atrăgătoare; ea a trecut şi în povestirile populare şi din povestirile populare în cântecele evului mediu. S'a creat astfel un Carol-cel-Mare, — pentru Francezi Charlemagne, pentru Italieni Carlo-Magno, — căruia i se pun în seamă o mulţime de lucruri pe care nu le-a făcut niciodată.

Mare războinic, se spune, dar veţi vedea cum Carol-cel-Mare nu este un mare războinic, nu urmăreşte scopuri militare sau politice. El este în afară de dorinţa de cucerire şi de lăcomia de a anexa, de a căpăta teritorii. Dorinţa aceasta de a avea cât mai mult, de a stoarce cât mai mult câştig din lucruri şi din oameni, este un lucru din epoca noastră.

Atunci s'a făcut dintr'însul luptătorul necontenit, şi se ştie, — acesta este adevărul, aceasta o ştie şi legenda, care legendă ştie lucruri care n'au fost şi uită lucruri care au fost, — se ştie că luptele acestea au fost lupte pentru cruce. Carol-cel-Mare este un strămoş al cruciaţilor de mai târziu şi cruciaţii l-au avut ca un model înaintea lor: se inspirau dela dânsul, credeau că merg pe urmele marelui Impărat. Şi atunci unde nu l-au dus! El a luat în stăpânire o bucată din Spania care era necesară ca hotar natural, întru cât se mai crede astăzi în hotarele naturale ale ţării lui. Partea dintre Pirinei, Ebru şi Marea Mediterană, Catalonia aceasta este pe locul provinciei francc a lui Carol-cel-Mare, de odinioară.

Dar dintr'însul s'a făcut un mare luptător împotriva Maurilor. s'a văzut o luptă straşnică între creştinătatea reprezintată de dânsul şi între aceşti necredincioşi, între aceşti aşa-zişi păgâni, între închinătorii Islamului, cari, aceştia, n'au o căpetenie şi mai ales o căpetenie care să i se poată pune în faţă.

Ar fi năvălit în Spania, ar fi vrut să distrugă credinţa aceasta care i se părea lui profană şi ar fi vrut să aducă din nou teritoriul acesta în umbra crucii. Dar şi aceasta este prea puţin. Carol-cel-

www.dacoromanica.ro

Mare trebuie să meargă la Constantinopol. Dar până la Constantinopol nu se ridică ambiția lui, care este cu mult mai modestă decât atâta; el avea mare respect pentru Impăratul din Constantinopol. Veți vedea d-voastră unde, în ce împrejurări a ajuns el Impărat, cine l-a făcut și pentru ce l-a făcut, care a fost misiunea care i s'a dat dela început și până unde putea merge această misiune, ce putea să aducă Bisericii și ce putea să-i aducă Biserica lui. Acestea sunt lucruri care dacă nu se înțeleg, Carol-cel-Mare este cu desăvârșire în aer, în fals. Dar pentru Constantinopol, pentru Bizanț, el nu era un adevărat Impărat. Bizanțul n'a recunoscut niciodată pe Carol-cel-Mare ca pe un fel de tovarăș, de frate-Impărat, cum s'a încercat mai târziu să se fixeze legătura dintre acești doi Impărați. Impăratul cel adevărat, legitim, autentic, singurul, Impăratul care poate să se găsească în creștinătate, — dincolo, în Islam, poate să se găsească un imitator cu pretenții mai mari și putere mai întinsă decât el, dar în creștinătate nu poate fi alt Impărat decât dânsul, — acesta este Impăratul *din* Constantinopol, și nu *de* Constantinopol; i se zice Impărat de Orient, dar este Impăratul din Orient, Impăratul roman din Orient. Expresia: Impărat de Răsărit, o întrebuințăm, dar este Impărat din Răsărit, cu pretenții asupra tuturor. S'a mai născocit într'un moment și ideea aceasta, pe care n'o poate înlătura nimeni, ideea că el ar fi primit solii bizantini cari i s'au anunțat și i-au spus: «Basileus», care înseamnă și rege și Impărat, că ar fi venit ambasadorii aceștia la dânsul pe Rhin, la Aachen și i s'ar fi închinat lui ca unui Împărat. Este adevărat că analele Franței vorbesc de faptul că a fost numit «Basileus». Aici sunt de observat două lucruri. Intâi, un ambasador care vrea să fie bine primit, se poate întâmpla să treacă și dincolo de marginile misiunii lui; nu i se dă un text să-l repete și să nu mai poată pune nimic dela dânsul. Iar pe de altă parte, așa zice cronica francă, dar noi nu avem din partea Bizanțului niciun fel de mărturie de felul acesta. Dar Bizanțul, tuturor acestor Împărați din Apus le zice «rex», rege, mai departe decât atât, nu. Niciodată în Bizanț nu i s'a spus «Basileus», în sensul imperial. Dar, pe de altă parte, «Basileus» înseamnă și rege și Impărat, prin urmare s'a putut întrebuința acest termen, dar nu în sensul acela imperial. Dar nu numai atâta. În legătură cu Carol-cel-Mare, — care reprezinta toată mândria, toată trufia, toate pretențiile și toată insolența Apusului față de Bizanț, mult mai respectabil prin originile, dreptul, chemarea sa, — se mai spune: mai la urma urmei, nu era numai recunoașterea lui ca Impărat, dar era și un plan de căsătorie.

www.dacoromanica.ro

In Răsărit, pe vremea aceea, puterea o avea Irina, care avusese un soţ care murise, avusese şi un fiu pe care l-a răsturnat şi l-a orbit şi acum Irina, care restabilise ortodoxia peste iureşul iconoclasmului şi care era în momentul acela adulată de Biserică, foarte bucuroasă că şi-a recăpătat situaţia de odinioară, Irina aceasta ar fi vrut se se mărite cu Carol-cel-Mare, sau Carol-cel-Mare ar fi vrut să se însoare cu Irina.

Acum, în ce priveşte planurile acestea ale lui Carol-cel-Mare, care a avut un mare număr de neveste şi ţiitoare, — toată familia aceasta francă apare într'un fel de promiscuitate, pe care o mărturisesc şi izvoarele: a trecut şi în legendă cutare fată a lui Carol-cel-Mare care primea vizita lui Eginhard, de care v'am vorbit, scriitorul, şi aflându-se că s'a dat de urma acestor vizite şi trebuind să iasă Eginhard din odaia princesei, princesa l-a luat în spinare; era zăpadă şi drumul s'a însemnat numai de picioarele princesei, pe când acei cari trebuiau să dea de urma lui Eginhard, căutau picioarele mai solide ale lui, — Carol-cel-Mare nu avea mari ambiţii în ceea ce priveşte legăturile lui legitime sau nelegitime.

Nu ştim exact care era proporţia între vârsta lui şi a Irinei. Oricum, în anumită măsură se ţine seama de oarecare potrivire de vârstă. Poate ca şi aici să fie un impediment, în afară de faptul că nici Irina nu se putea muta la Aachen şi nici Carol-cel-Mare să se aşeze la Constantinopol. Ar fi fost o imposibilitate. În timpurile noastre, comunicaţia este mai rapidă, dar în timpurile acelea să pornească cineva dela un capăt la altul al Europei, era lucru imposibil. Căsătoriile acestea de formă cu cari epoca noastră de ipocrizie este deprinsă, căsătoriile acestea nu se obişnuiau pe atunci.

Dar este altceva: Irina nu era socotită acolo, la Constantinopol, ca o Impărăteasă, ci din moment ce nu era Impărat, guverna ea singură, în numele ei. Ea era Impărat, pe monetele ei se zicea: «Basileus» şi nu: «Basilissa» şi evident că doi Impăraţi nu se pot lua unul pe altul, oricare ar fi deosebirea lor în ordinea realităţilor.

Şi în afară de aceasta, acea mărturie bizantină pe care se sprijină ideea căsătoriei între Irina şi Carol-cel-Mare, pe care caut s'o înlătur de câte ori o văd înaintea mea, cuprinde cu totul altceva.

Înăuntru nu se spune alt lucru decât numai că a fost acuzat cutare consilier al Irinei, că s'ar fi gândit la aşa ceva. Acesta era un punct din acuzaţiile care se aduceau în această cronică unui om care avusese o mare situaţie politică şi fusese răsturnat. Prin urmare, este cu totul altceva decât o mărturie oficială, venită din partea unui om care nu urmăreşte niciun scop de luptă. Şi pasagiul acesta

www.dacoromanica.ro

mai are încă un element foarte folositor pentru explicaţia de care avem nevoie. Acolo nu se zice că este Impărat Carol-cel-Mare, ci: « Carol-cel-Mare, pe care Papa l-a făcut Impărat »; aceasta înseamnă că e Impărat pentru acela care l-a făcut, dar nu pentru acei cari nici nu l-au făcut, nici nu l-au aclamat, nici nu l-au recunoscut.

Dar mai mult decât atâta: va să zică, a fost prefăcut Carol-cel-Mare în luptător în Spania, prefăcut în luptător pentru cucerirea Constantinopolului, unde ar fi făcut un pelerinaj înarmat, prefăcut în peţitor pentru această teribilă Irină. Vă puteţi închipui că multe lucruri din Constantinopol nu se vor fi ştiut în Apus, dar că ea i-a scos ochii lui fiu-său, aceasta se ştia destul de bine, şi Carol-cel-Mare ţinea desigur să isprăvească cu ochii amândoi şi în stare de a vedea. Dar pe lângă aceasta, el trebuia să fie prefăcut, tot din această mândrie occidentală, într'un ocrotitor al Ierusalimului, al Sfântului Mormânt şi de acolo i s'ar fi trimis din partea Musulmanilor, cari erau stăpâni pe Ierusalim, toate semnele stăpânirii: un steag, cheile Sfântului Mormânt. Până astăzi este discuţie în această privinţă. Natural, Apusenii, mai ales Apusenii catolici, de oarece Carol-cel-Mare a fost canonizat, trecând între sfinţi într'o epocă mai târzie, aceştia doresc să se păstreze, şi în vederea pretenţiilor lor asupra Mormântului Domnului, doresc să păstreze aceste legături aşa de vechi, dela începutul secolului al IX-lea, care ar avea mai bine de o mie de ani acuma.

Mie mi s'a părut totdeauna foarte curios ca stăpânitorul musulman al Ierusalimului să trimită cheile Sfântului Mormânt lui Carol. Toate silinţele care se fac pentru a se păstra ceva din această legendă, privite de aproape, nu se pot sprijini. Pentru ca să se înţeleagă că această aserţiune, care se sprijină într'adevăr pe un text istoric care vorbeşte de această trimitere, cum se vorbeşte de elefantul pe care l-a trimis Califul din Bagdad lui Carol-cel-Mare, pentru ca să se vadă că lucrul este imposibil, trebuie să ne gândim, — la aceasta s'a gândit şi altul, şi un tânăr american, care a fost foarte aspru criticat de unii Europeni fiindcă încerca să dărâme această legendă, — trebuie să ne gândim ce putea să fie pentru Califul din Bagdad, (ştiţi că şeful Islamului şi-a mutat reşedinţa: a fost cândva în Damasc, în Siria şi din Siria a trecut în Mesopotamia, la Bagdad), ce putea fi Carol-cel-Mare pentru dânsul. Un foarte mic rege creştin, de foarte departe, de care Califul nu se temea deloc. Nu avea faţă de dânsul un respect deosebit. Am observat un lucru: că Musulmanii din Spania pe vremea aceea aparţineau altei ramuri a Islamului şi

www.dacoromanica.ro

era o deosebire şi dinastică şi religioasă, încât Carol-cel-Mare era pentru Califul din Bagdad foarte bun pentruca să lovească în Califul uzurpator din Spania. Incât, sub acest singur raport, — ca un principe oarecare, care poate să supere în folosul Califului din Bagdad, numai sub acest raport era privit Carol-cel-Mare.

Carol-cel-Mare este mare pentru Apus, pentru Biserica romană, pentru catolici, dar pentru Bizanţ nu este peste măsură de mare iar pentru Califul din Bagdad este încă mai mic şi fiind creştin, se aşează pe un plan inferior.

Aceasta este legenda lui Carol-cel-Mare, şi legenda aceasta pe care o adoptă şi biografii lui cei mai recunoscuţi şi mai autorizaţi, — profesorul Kleinclausz dela Lyon a dat acum o carte asupra lui, — legenda aceasta trebuie înlăturată aproape cu totul.

Pentru a vedea ce este Carol-cel-Mare într'adevăr, trebuie să facem dela început o distincţie, care este esenţială şi pe urmă, dacă facem această distincţie, înţelegem şi rostul războaielor lui, care au fost făcute într'o singură parte, într'o singură regiune, şi după ce au început războaiele în direcţiunea aceasta, a trebuit să meargă până la capăt şi s'a oprit numai puţin în lumea noastră, pentrucă şi înaintaşii noştri au făcut parte din Impărăţia lui Carol-cel-Mare. Numai că, nealipindu-ne la Biserica catolică, legătura aceasta n'a avut nicio trăinicie, dar toţi acei cari erau catolici în Europa centrală şi răsăriteană au fost legaţi de Statul lui Carol-cel Mare.

Vedeţi, cetăţile din Ardeal pe care Ungurii le numesc « vár », cetăţile din lumea Slavilor răsăriteni şi sud-estici, care se numesc « graduri », toate acestea nu sunt altceva decât « burgurile » lui Carol-cel-Mare, care a avut şi un sistem militar. Putem zice că este *mai mult un organizator militar decât un cuceritor.* Dintre aceste două lucruri pe care le-a făcut: cucerirea şi organizarea, lucrul cel mai important nu este cucerirea. Nu vi-l închipuiţi pe Carol-cel-Mare călare, în fruntea oştilor sale, dând un formidabil asalt, ca în cutare bătălie a lui Henric al IV-lea, unde se vedea panaşul său.

Carol-cel-Mare nu este un om cu panaş; vremea lui nu admite aşa ceva. Dar toate cetăţile pe care le vedem noi în Răsărit, cetăţile lui Ştefan-cel-Mare, cetatea Romanului, a Neamţului, cetatea lui Crăciun, cetatea Hotinului, toate nu sunt decât pe o bază antică şi preistorică, creată şi pentru Slavi, şi pentru Unguri, cari sunt imitatori ai cetăţilor lui Carol-cel-Mare. De aici şi legătura; de exemplu la Roman era episcopul şi pârcălabul, — dar în alte cetăţi n'a fost aşa ceva. La Neamţ era pe de o parte egumenul şi de altă parte pâr-

www.dacoromanica.ro

călabul, cei doi pârcălabi, şi aceasta făcea parte din sistemul lui Carol-cel-Mare, care cucereşte pentru cruce şi îşi aşează acolo «burgravul», în ungureşte «porcolâb», din care a venit «pârcălabul» nostru, care nu este decât «burgrav». Aşeza acolo «burgravul» şi lângă el punea episcopul. Dar influenţa lui Carol-cel-Mare se poate vedea şi altfel. Noi zicem: «rege», dar rege este un neologism, înaintaşii noştri ziceau «rigă», după greceşte, — de unde a rămas rigă la cărţile de joc, — iar în ceea ce priveşte numele cel vechi, acela este «crai», care «crai» este «kral» al Sârbilor, al Cehilor, al Polonilor, dar «kral», în ungureşte «király», nu este decât «Carol», nu este decât «Carolus», — Carol-cel-Mare. Numele lui a ajuns să fie sinonim cu ideia regalităţii, precum numele lui Cezar, devenit «ţar», a ajuns numele Împăratului, în Răsărit.

Dar pentru a înţelege linia aceasta a războaielor lui, trebuie să facem la început distincţiunea pe care v'o anunţasem.

Mulţi îşi închipuie aşa: Carol-cel-Mare a fost întâi rege, rege din dinastia nouă. Papa intervenise, răsturnase vechea dinastie netrebnică şi pierdută în păcate a Merovingienilor şi cu Pipin începuse dinastia nouă. După aceasta, se spune, el a înaintat şi a ajuns Impărat.

Mulţi văd între Domn, Rege şi Impărat un fel de scară şi din această cauză toată societatea românească a fost aşa de bucuroasă atunci când Regele Carol, care fusese Domn înainte de aceasta, a devenit rege, crezând că prin aceasta ţara s'a înălţat peste măsură, pe când «Domn» cuprinde ideea imperială. «Domn» este mult mai mult decât «rege» şi ar fi fost bine dacă s'ar fi păstrat pe lângă titlul de «rege» şi titlul vechi de «Domn».

Dar nu numai că nu este o înaintare a lui Carol dela regalitate la Imperiu, dar el a funcţionat după ce a fost Impărat, în amândouă calităţile: într'o calitate, într'un rost şi în altă calitate, în alt rost. El a rămas rege al Francilor. Toată administraţia lui a fost o administraţie de rege al Francilor. El, ca Impărat, nu putea să cheme o armată, nu putea să strângă anume venituri; tot ceea ce a făcut, a făcut în vechea lui calitate de rege al Francilor. Şi ca rege al Francilor, era în legătură cu regii cei vechi, înainte de cucerirea Galiei, era în legătură cu un trecut sacru, divin, era prin mila vechilor zei. Ştiţi: «din mila lui Dumnezeu», titlu care a fost primit pe urmă de toţi monarhii, nu este deloc ceea ce credem noi: este mult mai puţin decât atât; nu este contactul direct cu divinitatea dela care vine această graţie, ci este o formulă care a avut odinioară alt sens.

www.dacoromanica.ro

Fig. 11. — Carol-cel-Mare. (Miniatură din secolul al IX-lea, Şcoală franco-saxonă. Codex 84, Gotha).

www.dacoromanica.ro

Pe de altă parte, el este moştenitorul cuceritorilor şi pe vremea aceia a cuceri o ţară sau a câştiga un cal de război, nişte arme sau un inel, sau un lanţ, era acelaşi lucru, din care cauză regii franci puteau tăia ţara lor de moştenire în câte bucăţi voiau. Sub Merovingieni, când erau mai mulţi fii, împărţeau teritoriul naţional între dânşii. Aşa s'a făcut de însuşi Carol-cel-Mare, care şi-a împărţit nu Impărăţia, care nu se putea împărţi, pentrucă Împărăţia dela început şi până în timpurile noastre este un lucru unic şi etern şi absolut: ea nu admite salturi, ea nu admite întreruperi şi nu admite niciun fel de împărţire.

Prin urmare, ceea ce face el, o face cu cucerirea lui, cu proprietatea lui, dar Imperiul nu este o proprietate ci o demnitate; mai mult decât atâta, este o binecuvântare, este o misiune cerească venită prin Papă.

Acum, de ce s'a ajuns la ideea aceasta a Imperiului?

Din foarte multe motive. De multă vreme în Italia se ridicau aşa-numiţii antarţi; cuvântul acesta s'a întrebuinţat în sens de «răsculat», dar antarţii nu erau altceva decât nişte Imperatori proclamaţi de armată. Orice armată, din orice provincie, putea în anumite împrejurări, dacă câştiga o victorie, dacă avea iubire şi admiraţie pentru şeful ei, putea să proclame un Impărat. Antarţii aceştia nu sunt pentru Italia şi Apus, ci pentru ca să ajungă să stăpânească Roma, unde este şi Papa şi, dacă se poate, să meargă şi la Constantinopol, oraş mult mai mare decât Roma.

Carol-cel-Mare, când a fost proclamat Împărat la Roma, în condiţiunile care le voi arăta, a fost proclamat şi pentru Constantinopol, pentru Impărăţia întreagă. Bizantinii credeau că au dreptul de a stăpâni şi Franţa şi Italia şi Germania şi Spania. Tot aşa Carol-cel-Mare, dacă ar fi fost împrejurări favorabile ar fi căutat să meargă la Constantinopol. Intre cele două Împărăţii a fost şi o luptă de graniţă: Veneţia, Istria, Dalmaţia. Dar aceasta nu înseamnă un hotar fixat ca în timpurile noastre; fiecare este Împărat ecumenic, Domn al lumii întregi, după vechea concepţie a monarhiilor orientale.

Prin urmare, *sunt două rosturi într'însul:* un rost vechi, moştenit, pe care nu-l părăseşte, nu-l poate părăsi şi care este baza lui, rostul lui; războaiele-lui-Carol cel Mare sunt războaie purtate de dânsul *ca rege franc,* cu mijloacele pe care le are un rege al Francilor, însă rezultatul nu trebuia să fie al Statului franc, ci *din punct de vedere moral, rezultatul acesta trebuia să fie al Imperiului, în el însuşi.*

Urmaş al vechilor antarţi, în legătură strânsă cu Împăraţii de odinioară, el a ajuns să fie făcut într'un moment Împărat, pentru a

www.dacoromanica.ro

face ca Biserica să capete întreaga moştenire a lui Iisus Hristos, fiindcă întreg evul mediu este dominat de o idee, de ideea lui Hristos, care domneşte: «Christus regnat», cum se zice în Apus. Oamenii sunt numai înfăţişările trecătoare ale unei idealităţi supreme, divine, căreia trebuie să i se supună lumea întreagă.

Biserica era deprinsă să nu mai ţină seama de Bizanţ de mai multă vreme, şi motivul pentru care nu ţinea seama de Bizanţ era că acesta o bucată de vreme fusese contra icoanelor. Bizanţul era eretic şi cum Papa avea nevoie de sprijin, l-a căutat la regele Francilor şi regele Francilor, Pipin, într'un moment a fost socotit patriciu roman. Titlul acesta nu-l dădea Impăratul din Constantinopol; din moment ce Papa da titlul de «patriciu», aceasta însemna că Papa sorbea în el puterea care este a Împăratului şi puterea aceasta, odată sorbită în el, putea s'o treacă, în ceea ce priveşte îndeplinirea materială a scopurilor Bisericei, cuiva. Ştiţi, Papa trăia şi în amintirea Imperiului dar şi în cunoştinţa teoriei pe care o de Biblia. Dar ce este în Biblie? In Biblie este întâi Saul, care a fost împotriva poruncilor Domnului şi din cauza aceea a înebunit. Ar fi de asemănat cu Impăratul bizantin iconoclast, care este un fel de Saul, — prin urmare de Saul acesta nu se ţine seamă. Apoi, în Biblie vine David, care cântă cu harfa şi însenineză sufletul lui Saul cel nebun. Dar intervine profetul Samuil, — Papa se aseamănă cu el, — ia mirul sfinţit şi mirul acesta îl picură pe fruntea lui David, care nu ar fi fost rege dacă nu ar fi fost mirul de consacrare al lui Samuil.

Prin urmare, în legătură cu vechile concepţii romane pe de o parte şi pe de altă parte, având înainte Biblia şi înţelegând să intervie şi să transmită puterea printr'un fel de hirotonisire, cum este hirotonisirea celui care intră în rândurile preoţilor, printr'un act solemn pe care îl face, prin punerea aceasta a mâinilor, prin aceasta poate să delege puterea asupra lumii întregi.

S'au adus şi alte motive în chestiunea aceasta a proclamării ca Impărat şi a încoronării lui Carol-cel-Mare; toate acestea sunt iar în discuţie.

Unii vorbesc de o ambiţie a lui Carol-cel-Mare, care n'a existat. Carol-cel-Mare venise în Italia, sfărâmase regatul Longobarzilor, devenise el însuşi rege al lor şi după aceia era un fel de protector al Romei bisericeşti, unde Papa, care în creştinătate avea un aşa de mare prestigiu, era de fapt acolo la dispoziţia oricărui intrigant şi oricărui îndrăzneţ, care îl putea răsturna, îl putea arunca în închisoare, îl putea orbi, după obiceiul bizantin, sau îi putea tăia limba.

www.dacoromanica.ro

El era pentru Papă un fel de păstrător al ordinei, un fel de răzbunător contra acelora cari îndrăzneau să se atingă de dânsul, şi Carol avea reprezentanţi cari îndeplineau funcţia de asigurare a ordinei şi a siguranţei în Roma. In felul acesta el mergea, — cum mergeau Domnii noştri la unele mânăstiri, — el venea de Crăciun, de Paşti la Roma. Când s'a făcut proclamarea şi încoronarea lui, era de Crăciunul anului 800. Multă vreme anul s'a început dela Crăciun; a fost şi anul dela Paşti şi anul dela Septembre la Bizantini.

Prin urmare, el venea pentru a-şi petrece sărbătorile acolo, fără niciun fel de ambiţie. Işi închipue cineva că el se gândea la Impărăţia romană şi că zicea: păcat că nu sunt decât rege! N'a avut niciodată această idee. El îndeplinea o funcţie quasi-imperială, cu titlul de «patriciu» pe care îl avusese şi părintele lui.

Este adevărat că el avea o Curte la care veneau învăţaţi din Insulele Britanice, din Anglia, Saxoni, cari, aceştia şi Irlandezii cultivau învăţăturile mult mai mult decât Francii. Pe de altă parte, misionarii Bisericii catolice plecau de acolo: sfântul Columb, mergând până la Salzburg şi sfântul Bonifaciu, înaintând în Germania şi deschizând în numele lui Isus drumul pentru Carol. S'ar putea spune că Bonifaciu a fost un fel de Ioan Botezătorul înaintea lui Hristos.

Era şi un fel de Academie la Curtea lui Carol-cel-Mare, un om mai degrabă aspru, şi în Academia aceasta era Alcuin, care era anglo-saxon, şi aceştia gândeau roman, — dar mai era *conştiinţa populară care cerea Imperiul.* In cazul acesta, cereau şi intelectualii cu deplină conştiinţă şi cereau şi clasele populare, prin instinctul lor, şi în felul acesta se întemeiază lucrurile durabil, când ceea ce este limpede în cugetarea straturilor superioare se găseşte şi în instinctul durabil al claselor populare.

Desigur că şi aceasta a influenţat asupra proclamării lui Carol-cel-Mare ca Impărat.

Mai era şi dorinţa Papei de a avea pe cineva care să-l apere, un fel de prefect de poliţie al lui. Pe lângă aceasta mai era încă în Roma poporul roman, care îşi aducea aminte de tot trecutul şi astfel el dorea să poată aclama, cum se aclama şi la Constantinopol Împăratul de mulţime, cum se aclamau Domnii noştri, mai târziu, pe baza aceleiaşi tradiţii.

Când a fost ales succesorul lui Matei Basarab, Constantin, când a fost ales Brâncoveanu, s'a adunat toată lumea şi a fost un singur strigăt: «Intru mulţi ani trăiască!». Aşa s'a strigat la Roma

www.dacoromanica.ro

pentru Carol-cel-Mare: «Mulţi ani lui Carol Augustul, stăpânitorul şi Împăratul lumii întregi!».

Dar poporul roman era foarte bucuros să-şi aibă Impăratul, un Împărat făcut de dânsul. Şi iată, din toate lucrurile acestea a rezultat Imperiul. *Misiunea Imperiului era să întindă creştinismul până la capătul lumii întregi*, dacă se poate să distrugă schisma constantinopolitană, întru cât se poate vorbi de schismă pe vremea aceea, să distrugă şi acest Islam, pe care îl considerau ca o necredinţă şi ca o păgânătate.

S'a întâmplat însă că această misiune şi sensul monarhiei regale a Francilor se potriveau, aşa încât regele Francilor, care nu fusese înlocuit prin Impărat, îndeplinea funcţiunea sa de rege al Francilor, pentru ca să închine pe urmă biruinţa Scaunului roman al Impăratului acesta creştin, s'a întâmplat că şi Imperiul şi regalitatea aceasta francă se puteau lega într'un anume moment ca să îndeplinească o operă care era a amândurora.

De Carol-cel-Mare contemporanii au vorbit în multe feluri. Eginhard a copiat pe Suetoniu, care reprezintase viaţa lui August şi a înlocuit doar numele, dând numai un fel de contrafacere a unei cărţi foarte mult cetite în antichitate iar după aceea, cutare călugăr dela mânăstirea Saint-Gall, din partea elveţiană, a prezintat tot felul de anecdote privitoare la dânsul. Analele au însemnat ceea ce se părea că are mai multă valoare istorică, dar nicăieri nu i s'au înălţat lui Carol-cel-Mare acele imnuri care în alte epoci, dominate de alte idei şi având la îndemână alte mijloace literare, servesc pentru a legăna o ambiţie.

Pe de altă parte, Carol-cel-Mare nu putea cuceri în sensul nostru, pentrucă el nu avea mijloacele trebuitoare pentru aceasta. Armata lui erau oameni convocaţi, cari trebuiau să apară în câmpul lui Marte întocmai cum se adunau toţi ostaşii lui Ştefan-cel-Mare atunci când era vorba de o expediţie. Nu era o armată permanentă: atunci când se mântuia expediţia, armata se împrăştia. Aceasta este cauza pentru care Carol-cel-Mare ar putea servi mai mult pentru a arăta neexistenţa concepţiei militare. Carol-cel-Mare nu s'a putut împotrivi atacului necontenit, care a şi distrus formaţiunea lui politică, nu s'a putut împotrivi atacului necontenit al piraţilor din Scandinavia, a aşa-numiţilor Nortmani, cari, aceştia, veneau pe luntrile lor, care puteau cuprinde o companie întreagă de luptători, intrau prin gura râurilor, prădau în dreapta şi în stânga şi se aşezau pe iarnă, pentru ca în primăvară să se întoarcă înapoi şi când vor

www.dacoromanica.ro

avea nevoie de pradă să vină din nou. Un Stat care are o organizaţie civilă şi mijloace militare, evident că poate rezista la aşa ceva, pe când faţă de năvălirile Nortmanilor a trebuit să se recurgă la punerea la adăpost a populaţiei de ea însăşi. Se căuta cineva mai îndrăzneţ, care avea o ridicătură de pământ şi pe aceea se făcea un castel, sau o «mottă» şi acolo se făcea întâi, cum erau cetăţile muntene din secolul al XV-lea, se făcea un înconjur de lemn, mai târziu ajungându-se, sub influenţa bizantină, şi la castelul de piatră. Şi atunci alerga cineva la omul care era mai în stare să apere, pentrucă nici Impăratul ca Impărat şi nici regele ca rege nu erau în stare să apere.

Vedeţi, o armată care poate să cucerească până foarte departe, dar care nu poate să apere nici măcar capitala lor; putea să vină o bandă de Norvegieni până în marginea Parisului! — care se ridica încet, încet la o situaţie de capitală. Dacă ar fi fost unul mai îndrăzneţ putea să coboare pe Rhin, să dea foc palatului şi bisericii dela Aachen, şi nimeni nu-l împiedeca. Expediţiile acestea se făceau cu armată convocată anume, fără finanţe, fără intendenţă, şi foarte multă vreme se pierdea astfel, iar populaţia era aceea care trebuia să dea mijloacele de hrană.

Saxonii pe cari i-a atacat el, aceştia au fost urmăriţi, până când? Până în momentul când s'au botezat, de formă mai mult decât de convingere; ei au primit ideile de bune. Şi din loc în loc se făceau cetăţile acestea, care aveau mai multe comunicaţii între dânsele, care erau mai mult puncte de sprijin. Carol-cel-Mare nu avea niciodată funcţionari: el făcea exact ceea ce au făcut Domnii noştri, pentrucă sistemul a trecut şi la noi, adică, atunci când aveau nevoie de un serviciu public, el însărcina pe unul dintre credincioşii lui să îndeplinească această funcţiune. Cum, la noi, dacă era vorba de clăditul unei biserici, de un lucru la o cetate, de deschiderea unui drum, de facerea unui pod, Domnul trimitea o scrisoare cutărui boier şi acela îşi lăsa toate rosturile lui şi stătea acolo până ce sarcina era îndeplinită. Aşa făcea şi Carol-cel-Mare, având pe lângă aceasta un fel de inspectori, acei: «missi dominici»; aceştia erau conţii, ducii, cari îndeplineau funcţiuni asemănătoare cu cele dintâi funcţiuni ale ispravnicului. La început ispravnicul era în legătură cu o ispravă; făcea isprava, se întorcea acasă la dânsul şi nu mai era ispravnic, misionar al Domnului său. Aceasta însemna un război al lui Carol-cel-Mare. Dar în felul acesta el a supus pe Saxoni; s'a coborît pe urmă în lumea slavă, unde şi-a aşezat aici oamenii lui. Dar erau în Panonia Avarii, cari îi aveau în mână pe toţi Slavii

www.dacoromanica.ro

din părţile acestea, îi trimiteau unde voiau şi se serveau de dânşii. Şi atunci Carol-cel-Mare a mers şi a făcut campania din Panonia, s'a luptat în aceste părţi, şi pe Avarii cari nu erau dispuşi să meargă la cristelniţă, pe aceştia i-a distrus, i-a împrăştiat şi nu s'a ales nimic din lagărul de acolo.

Pe urmă, a încărcat toate bogăţiile grămădite de câteva secole de Avari din prada Imperiului bizantin, le-a suit în căruţe şi căruţele acestea au scârţâit de-a lungul Europei, până ce şi-a mutat acasă la dânsul aceste bogăţii. Ceva cu mult mai mult decât au putut lua Romanii din atât de exagerata pradă a Dacilor lui Decebal. Acesta este Carol-cel-Mare, acesta şi nimic mai mult decât atâta.

Prin urmare, nu trebuie să strămuţi într'o epocă ideile altei epoci şi sensul acestor lecţii este înainte de toate acela de a vă arăta, nu continuarea unui tip din alte vremuri şi din alte ţări, — aceasta este întotdeauna o greşală, — ci de-a vă arăta cum fiecare societate are anumite nevoi şi ideile fundamentale ale societăţii se potrivesc după aceste nevoi şi înţelepciunea cea mare este fără îndoială, păstrând unele lucruri care sunt un câştig pentru omenire, lucrurile acestea să le adaptezi realităţii pe care o ai înainte, fiindcă altfel, din lupta între formă şi realitate, biruinţa o câştigă totdeauna realitatea. Numai cât, dacă realitatea aceasta nu este unită cu forma, rezultatul este un rezultat anacronic şi prin urmare opera de creaţie trebuie luată dela început, peste foarte multă pierdere de vreme, de avere, de sânge omenesc.

Carol-cel-Mare reprezintă adaptarea, la începutul evului mediu, a tradiţiilor venite şi din Imperiu şi din Biserică, înseamnă sinteza realizată de voinţa şi deseori numai de instinctul său, între aceste două tradiţii deosebite.

El deschide un drum şi veţi vedea cum tipul Carol-cel-Mare, după trecere de patru sute de ani, a ajuns să dea un exemplar istoric cu totul deosebit de ceea ce fuseseră înaintaşii, dela cari îşi luase exemplul.

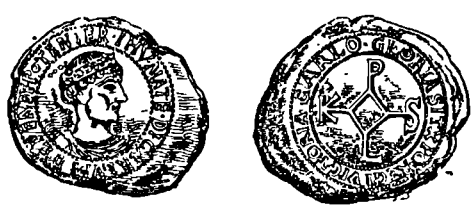

Fig. 12. — Bulă de plumb a lui Carol-cel-Mare (după o reproducere, în Biblioteca Naţională din Paris).

www.dacoromanica.ro

VII

LUDOVIC-CEL-SFÂNT

www.dacoromanica.ro

In lecţia de ieri d-voastră a-ţi putut vedea că sunt două puteri cari o bucată de vreme merg alături, dintre cari una este puterea întâi şi cealaltă este puterea care derivă dela cea dintâi. Imperiul este o graţie a Bisericii, Biserica reprezintând pe Hristos, cum Petru a fost puterea pe care, spune Mântuitorul, se va întemeia Biserica; în felul acesta, Biserica Sfântului Petru este puterea pe care se va întemeia lumea. Aşa încât ea primeşte numai de sus puterea ei, iar Impăratul este doar îndeplinitorul, în numele Bisericii, a unor lucruri pe care Biserica ea însăşi, Biserica singură nu le putea face. Aceasta este deosebirea. El este sabia Bisericii, care pentru un moment nu crede că are dreptul de a tăinui această solie. Impăratul nu poate schimba Biserica, dar Biserica poate da oricând mandatul pe care-l are Impăratul, îl poate da altcuiva. Intre deosebiţii stăpânitori de popoare, Biserica romană are dreptul de a-şi face alegerea sa.

Un timp, cele două puteri, dintre care una pleacă dela Hristos, iar cealaltă pleacă în ce priveşte puterea materială dela cucerirea francă, iar în ce priveşte puterea spirituală dela ungerea cu mirul cel sfânt, aceste două puteri au mers alături. In ce priveşte Biserica, ei nu-i poate porunci Impăratul. Biserica merge pe drumurile ei, nu-i poate porunci nimeni, — Biserica în ea însăşi, nu persoana Papei, pentru că persoana Papei este supusă la Roma tuturor umilinţelor şi persoana aceasta a Papei trebuia să recurgă la sprijinul Impăratului. S'au văzut Papi daţi în judecată, condamnaţi la moarte şi rămăşiţele lor aruncate în Tibru; alţii condamnaţi şi după moarte, după ce au fost târâţi, scoşi din morminte pentru judecată.

In evul mediu se face o deosebire între ceea ce este autoritate şi între ceea ce este reprezintantul autorităţii; autoritatea rămâne neatinsă sus, deşi cei cari o reprezintă pot fi supuşi la tot felul de scăderi omeneşti, iar acestea pot să atragă acţiuni violente de pe urma cărora pot să sufere.

www.dacoromanica.ro

Imperiul nu suferă autoritate din partea Bisericii, nici nu exercită vreo autoritate asupra Bisericii, ci are a face cu Papa. Alte sunt raporturile dintre Biserică şi Impărat. Impăratul are o misiune care trebuie îndeplinită de acest Impărat, care este regele cutărui popor, sau regele altui popor, care poate avea funcţiune imperială, însă aducerea lumii întregi în sensul singurei Biserici mântuitoare de suflet, socotită că este Biserica apuseană, Biserica catolică, — cea răsăriteană fiind socotită ca schismatică, — acesta este un lucru care trebuie să se facă. Biserica observă pe Impărat, îi ţine socoteală de ceea ce face şi înseamnă şi succesele, pe care şi le atribuie imediat, şi înseamnă şi scăderile, care, trec în contul Impăratului incapabil, sau care se găseşte în împrejurări de acelea de nu poate lucra, nu-şi poate îndeplini mandatul ce i s'a încredinţat. Biserica intervine ca anchetatoare, şi întâmplător şi pedepsitoare, pentru că Biserica are mijlocul acela teribil, de care a uzat şi a abuzat până ce s'a uzat în evul mediu, anume anatema. Cutare este anatemizat: este scos din tovărăşia credincioşilor, i se face o ceremonie religioasă în care lumânările se pleacă în jos şi se sting, după care nimeni nu mai datoreşte nu numai niciun fel de ascultare, dar niciun fel de legătură acelui anatemizat, care nu mai este soţul nevestei lui, nu mai este tatăl copiilor lui.

Mai târziu, către sfârşitul secolului al XI-lea şi începutul secolului al XII-lea, Împăratul Henric al IV-lea, care a fost afurisit în felul acesta, nici nu este îngropat într'o biserică, ci aşezat undeva într'o insulă, aşa cum s'ar arunca un animal.

Biserica a încercat în unele momente să-şi exercite controlul acesta, şi ocazia de a-şi exercita Biserica acest control s'a prezintat imediat după moartea lui Carol-cel-Mare. Biserica ar fi putut să-l întrebe pe Carol-cel-Mare în ce fel voieşte el acea parte din stăpânirea lui Iisus, care este Franţa şi părţile vecine, şi unde pot veni păgânii din Scandinavia, Norvegia, cari ar trebui admişi la creştinism şi cari, în loc să fie admişi la creştinism, vin cu luntrile să prade pe credincioşii lui Hristos.

Dar Carol-cel-Mare era la sfârşitul unei lungi cariere, cu prestigiul lui extraordinar, care trecuse în legendă, încât nu era stăpânitorul căruia să i se poată cere socoteală. El însă împarte între fiii lui moştenirea lui de rege franc şi fiii aceştia, cari nu erau din aceeaşi căsătorie, s'au luat la ceartă între dânşii şi acela care era mai mare, după oarecari schimbări făcute prin moartea unora dintre moştenitori, în împărţirea moştenirii, acela mare a fost Impărat, însă n'a mers la

www.dacoromanica.ro

Roma să se încoroneze, nu s'a găsit în împrejurarea de a face drumul la Roma, ceea ce pentru ideile timpului acela era o foarte mare scădere. Una însemna Impăratul miruit, şi miruit la Roma de Papă, şi altceva era Impăratul prin moştenire. Probabil că aceşti Carolingieni au încercat să tragă lucrurile acestea către dânşii, mergând la Roma, nemergând la Roma, miruiţi sau nu de Papă, să-şi treacă autoritatea imperială, aşa cum îşi treceau situaţia lor de regi franci.

Dar aceasta n'a mers, pentru că moştenitorul cel mai în vârstă, acela care, neîncoronat, are coroana imperială, Ludovic, căruia i s'a zis Pius, un om preocupat de Biserică, trăind în Biserică, supunându-se umil hotărîrilor Bisericii, şi Biserica putea să-l condamne, sau să-l ierte, — vedeţi cât de mult este el intrat într'o rânduială care nu este a puterii laice, — acesta ajunge în ceartă nu numai cu fraţii săi, dar şi cu fiii săi şi atunci se dă lupta între aceşti fii. Cel din Apus vine împotriva aceluia din mijloc, Lotar, de unde vine Lotaringia, Lorena franceză, Carol-cel-Pleşuv intră în luptă cu acela care stăpâneşte pe teritoriul saxon, cu Ludovic Germanicul, iar Papa vine în calitatea lui de şef suprem al creştinătăţii, de reprezintant al lui Hristos pe pământ, să hotărască. I se răspunde foarte neted să se întoarcă înapoi la Roma, fiindcă este şi altfel de hotărîre a lui Hristos decât cea reprezintată printr'însul şi anume rezultatul însuşi al luptei, ceea ce este şi la baza duelului dintre indivizi.

Acesta este falimentul autorităţii Papei. Carolingienii, urmaşii lui Ludovic, cel evlavios, sunt liberi de acum înainte să facă între dânşii ce vor. Nu se face apel la Sfântul Scaun, şi intervenţia Sfântului Scaun, când se prezintă, este refuzată.

Dar Carolingienii aceştia cari n'au o autoritate personală, cari nu înţeleg să se folosească de autoritatea Papei, ei sunt de acum înainte la dispoziţia împrejurărilor şi împrejurările acestea le sunt de atâtea ori neprielnice. Ei au în faţa lor primejdii foarte mari, cum e primejdia Normanzilor, primejdia Arabilor cari s'au întins dealungul Africei, cari trec în Sicilia, ameninţă Sudul Italiei, ocupă Sardinia, se fixează în anumite puncte din Provenţa franceză şi pradă, intrând pe gura Tibrului, fac întocmai ca Normanzii mai la Nord, vin la gura Tibrului şi ameninţă Roma, şi se fac încercări în Roma pentru a împiedeca cucerirea sfintei cetăţi, sfinte sub raport roman şi bisericesc, de Arabi.

Pe de altă parte, Carolingienii sunt foarte mulţi şi sub dânşii este conştiinţa deosebitelor provincii că ele sunt tari, şi ceea ce se desface din desvoltarea lor organică, adică ţările de viitor, nu se desfiinţează

www.dacoromanica.ro

așa ușor. Noțiunea unei țări trăiește dedesubt și influențează, peste suprafața aceasta a intrării într'o anumită legătură, și vine un moment când ceea ce a fost odinioară se întoarce.

Atunci atotputernicii sunt apărătorii cei adevărați ai deosebitelor regiuni, cei cari fiind puternici strâng pe ceilalți în jurul lor, cei cari au o cetate, mai multe cetăți, cărora prin tot felul de închinări care se fac dela om la om li se închină teritoriile, și oamenii cari au aceste teritorii rămân în legătura aceasta de închinare. Teritoriul mai slab se închină teritoriului mai tare și stăpânitorul teritoriului mai slab devine vasalul aceluia cu teritoriu mai tare. Și prin urmare credincioșii, cari se schimbă foarte adese ori, ai deosebiților Carolingieni din Franța, Germania, Italia, Lotaringia mijlocie, aceștia hotărăsc, însă aceștia nu pot forma o bază. Baza nu poate fi alcătuită din oameni cari fiecare lucrează local și personal, baza poate fi numai între autorități, sau între foarte mari puteri, care rămân neclintite. Dar vedeți, fiecare din acești credincioși pe cari noi îi numim vasali și cari sunt, unii vasali, alții suzerani, având anumite posesiuni încredințate în anumite condiții de cineva mai mare decât dânșii, dar care pe urmă le poate relua ca adevărata stăpânire, aceștia se numesc feudali pentru că au aceste feude, care, feuda, la început, are un caracter personal și trecător și pe urmă se preface într'un alodiu desăvârșit.

Dar oamenii aceștia sunt și ei la dispoziția altora mai mici, de sub dânșii, și ceea ce fac ei Impăratului sau regelui, pot să facă vasalii lor față de dânșii.

Cum vedeți, este o ordine de lucruri cu desăvârșire nestabilă.

Și astfel, după trecerea a mai puțin de un secol, căci stăpânirea aceasta carolingiană de caracter ecumenic, peste toată lumea, aceasta nu ține nici măcar o sută de ani, nici măcar până în anul 900, atunci este haosul care durează mai bine de o jumătate de veac.

Incearcă în momentul acesta să se ridice în toate părțile un fel de surogat de Împărat, regalitatea aceea care se ridică prin anii 900, și s'a crezut foarte multă vreme că între regi, așa cum se întâlnesc nu pe la 900 și ceva, ci până dincolo de jumătatea acestui secol, că între rege și Impărat este o deosebire, că alta ar fi esența unuia și alta esența celuilalt. Și de aici prejudecata aceea, inadmisibilă, — cugetarea politică nu se ridicase așa de sus, nu se poate asemăna cu cugetarea politică pe care o avem noi, — s'a crezut că Impăratul înseamnă o mare putere internațională și de partea cealaltă sunt regii, cari înseamnă națiunea. Părere care trebuie respinsă cu desăvârșire.

www.dacoromanica.ro

Dacă se caută să aibă cineva un rege în Franţa, — şi nu în toată Franţa, fiindcă sunt şi două Burgundii, fiindcă este şi o Provenţă, care-şi au regii lor deosebiţi, o Burgundie care este în Franţa şi alta în Elveţia romandă, şi un ducat de Aquitania în părţile gascone, fără a vorbi de Bretoni, cari trăiesc independenţi cu regele lor celt şi în Nord de un duce al Normandiei, de origine scandinavă-norvegiană, primit de unii din Carolingieni la începutul secolului al X-lea şi care de fapt guvernează cum vrea el, mult mai puternic decât regele, la 1066, care va cuceri Anglia, fără să aibă aceeaşi situaţie în Anglia şi în Franţa, dar este creatorul legăturii între cele două posesiuni ale aceleiaşi dinastii; regele Angliei, ca duce de Normandia, guvernează în Anglia şi se întoarce să fie îngropat în Normandia, care rămâne la bază, — dacă este totuşi un rege al Franţei, pe care ceilalţi toţi îl recunosc ca acela care continuă vechea şi legitima ordine de lucruri, aceasta pentru ce? Nu fiindcă exista o naţiune, ci fiindcă pe baza vechii provincii a Imperiului roman, care se chema Galia, s'a alcătuit în creştinătate o formă bisericească sub acelaşi arhiepiscop, care este arhiepiscopul dela Reims.

Harta provinciei romane este harta Bisericii şi tot ceea ce se va petrece acolo tinde să se potrivească cu harta Bisericii, care trimite la vechea formă romană. Nu este vorba de naţiunea care crează ceva nou, ci de un grup de oameni cari *intră în formele cele vechi şi se modelează după ele.*

Nu este niciun antagonism între rege şi Impărat, ba mai mult decât atâta: regii aceştia pe cari necesitatea hărţii îi cuprinde în anumite hotare, aceştia vor să fie Impăraţi; nu e niciunul care să nu aibă această ambiţie. O putem constata la fiecare dintre dânşii: un Berengariu, un Guido, un Lotar, aceştia toţi ar dori să aibă întreg Apusul şi dacă se poate să facă drum la Constantinopol, să refacă pentru dânşii Impărăţia romană. Ei se intitulează Impăraţi, «Basileus», şi regele anglo-saxon, — acolo au fost şapte—opt regate, în Britania Mare, dar pe urmă a ajuns unul singur, — acesta ia titlul de «Basileus» şi în Biserica Angliei este o influenţă a Bizanţului. Regele din Provenţa se duce în Italia cu orice risc, — unul dintre dânşii a fost orbit acolo, după obiceiul bizantin, — iar Burgunzii nu doresc mai mult decât să coboare în Italia.

Mai târziu, regele din Germania, care nu este al Germaniei, — aceasta v'o arată şi harta de acum: când cetiţi Preussen, aceasta nu înseamnă Prusia, ci Prusieni, când zicem Saxen, aceasta înseamnă Saxoni şi Bayern înseamnă Bavarezii, cari au avut un ducat deo-

www.dacoromanica.ro

sebit, — regele acestor teritorii, peste deosebirile de trib, visa să ajungă în Italia. Intrebuinţând o căsătorie cu o moştenitoare a coroanei italiene, Adelaida, ajunge Otto să coboare în Italia. Pentru apărarea drepturilor nevestei şi într'o situaţie nesigură devine el rege acolo, nu ca cuceritor; cuceritor nu mai există.

Dacă a fost o împotrivire faţă de năvălirea Ungurilor, cari au pătruns până în fundul Franţei, până în Italia, — cea dintâi vizită în Italia a fost vizita Ungurilor, pe la 900, cari prădau negustorii în Italia-de-Nord, — când au apărut Ungurii, natural că regele Germaniei trebuia să se apere şi atunci a fost lupta lui Henric Păsărarul, lupta lui Otto împotriva acestei pătrunderi a Ungurilor.

Dar în afară de aceasta, nimeni nu căuta să ia pământ, pentru că nu se urmăresc decât două lucruri: sau forma cea veche a regelui, sau forma universală a Imperiului; nu se fac cuceriri de clasă, care să administreze direct, cum este în timpurile noastre.

Fiul lui Otto I-iu, acela reprezintă altceva: el moşteneşte drepturile Adelaidei, dar Otto al II-lea ia o princesă bizantină şi luând pe această princesă bizantină, ea aduce cu dânsa concepţia Impărăţiei a toată lumea.

Otto al III-lea este iar altceva. Dacă el s'ar fi însurat şi ar fi trăit mai mult, dar el a murit foarte tânăr, — ce avea el de gând se vede din faptul că s'a dus la Aachen, a deschis cripta lui Carol-cel-Mare, şi s'a închinat înaintea lui, — dacă s'ar fi însurat Otto al III-lea bine, atunci s'ar fi stabilit o astfel de ordine de lucruri în Europa, încât războaiele n'ar mai fi fost necesare.

Insă cum în Germania erau deosebite regiuni, se succedau pe tronul regalităţii germane oameni cari mergeau la Roma să se încoroneze cu coroana imperială, oameni de multe feluri, cu puteri care nu erau aceleaşi, cu temperamente deosebite şi de acolo a rezultat dela o bucată de vreme falimentul şi al acestei forme a Imperiului. Atunci Papa a căutat în dreapta şi în stânga oameni pe cari i-ar putea înarma şi i-ar putea trimite pentru îndeplinirea misiunii de a aduce la Hristos în forma catolică pe oricine. Din cauza aceasta Voevodul Ungurilor, — cari reprezintă ceea ce fusese Maghiarul la început, adică un amestec de Finezi şi Turci, Turcii stăpânitori şi Finezii supuşi şi cari primiseră forme bizantine şi slave dela Slavii din Moravia; Ungurii nu reprezintă deloc o naţiune: sunt un amestec de multe seminţii şi cultura lor este un amalgam confuz, care nu s'a lămurit nici până astăzi, — Voevodul acesta a fost prefăcut în rege, în rege apostolic în numele Papei, cu misiune de cruciat; am zice un fel de Impărat de mân-

www.dacoromanica.ro

tuire, care din secol în secol este dator să pândească unde este păgânul, unde este ortodoxul schismatic, să-i sară în cap.

Regalitatea aceasta ungurească n'a mers bine, pentrucă mulţi Unguri nu s'au lăsat creştinaţi; s'au luptat un secol întreg ca să ştie dacă să rămână creştini sau nu.

După ce s'a mântuit lupta aceasta internă între dânşii, pe bază religioasă, după aceea regele a trebuit să-şi impună autoritatea şefilor de seminţii.

Ungurii aveau trei direcţii către care se puteau îndrepta: către Apus, unde întâlneau pe Germani cari le tăiau drumul, către Sud, unde întâlneau pe Bizantini cari le ţineau calea, către Răsărit, unde au dat de Pecenegi şi de cele dintâi forme de autonomie românească.

Iată ce s'a întâmplat cu noua încercare.

Toate lucrurile acestea vi le spun pentru a înţelege o personalitate ca a Sfântului Ludovic. Altfel nu-i puteţi da de rost.

Dela un timp însă în această cădere pe rând a oamenilor cari vor să fie stăpânii lumii, pentrucă au binecuvântarea Sfântului Petru, urmaşul lui Hristos, prin cele cinci degete ale mânii drepte a Papei, o bucată de vreme acel rege dintre regii, odinioară barbari, cari erau mai vechi, a căror cucerire şi împăcare cu societatea cucerită era mai veche, regele acela a crescut necontenit ca autoritate, însă bine înţeles regele german nu reprezintă decât aducerea la creştinism, prin sabia lui Carol-cel-Mare, a Saxonilor şi Bavarezilor.

In ce priveşte regele italian, acesta este aşa de strâns legat de regele germanic şi crede aşa de mult în regele germanic, încât nu se poate vorbi de cineva care să se formeze în Italia şi care să înlocuiască insuficienţa de prestigiu a regelui Germaniei.

De alţii nu se poate vorbi, — nu din insula unde stăpânesc acum regii normanzi o să plece o astfel de stăpânire a toată lumea! Atunci rămâne Francia, regele Franciei care este nu un « rex Francorum », ci « rex Franciae », regele unui teritoriu bine stabilit şi sub dânsul se formează din ce în ce mai mult, întâi ca instinct, pe urmă în ce priveşte conştiinţa, regele Franţei. Şi este şi o vitalitate franceză extraordinară care se revarsă pretutindeni: este o vreme de mare putere franceză. Mânăstirea dela Cluny, din Burgundia, care a dat indirect şi pe Grigore al VII-lea, care este crescut în spiritul acesta dela Cluny, mânăstirea dela Cîteaux, de unde au venit călugării Sfântului Bernard, cari au făcut mânăstirea Cârţa din ţara Făgăraşului, acestea sunt domnitoarele ca spirit ale Bisericii. Atâtea legături de familie fac că şi în Germania cutare regină, re-

www.dacoromanica.ro

gina Agnes, care este mama lui Henric al IV-lea şi soţia lui Henric al III-lea, este franceză, vine din Burgundia. Burgundia aceasta se apleacă tot mai mult către Germania, dar la bază este o bucată desfăcută din Galia de odinioară.

In felul acesta, prin influenţa bisericească, prin legături de familie, prin liniştea ţării, prin numărul locuitorilor, prin calităţi de rasă, ajunge regalitatea franceză să fie cea dintâi, şi împreună cu dânsa poporul francez, în Europa.

Dar regalitatea franceză nu datoreşte situaţia ei Papei. Pe Papă nu l-a consultat, legătura nu este cu Roma depărtată, ci cu Scaunul din Reims, unde se face încoronarea. *Este o ridicare prin Biserică, dar în forma locală, care se îndreaptă către o formă naţională.* Dar regele acesta francez, fără să fi pomenit pe Sfântul Ludovic, — dacă aţi urmărit aţi putut vedea cum se aşterne încetul cu încetul puterea aceasta din a cărei legături se desface rostul politic şi militar al Sfântului Ludovic, — regele acesta francez s'a ridicat dela o bucată de vreme peste puterea nu numai a ţărilor vecine, dar peste puterea Bisericii, după nereuşita marelui plan al lui Grigore al VII-lea, care n'a putut să stăpânească lumea, a provocat cruciata, a luptat împotriva Impăratului, şi a murit în exil, — şi urmaşul lui, Urban al II-lea, este tot Francez din Franţa.

Până pe vremea Papei Pascal, la 1220, refugiul acestor Papi este în Franţa. Cruciata întâia a fost predicată şi în sinodul dela Piacenţa, dar a fost hotărîtă în sinodul dela Clermont: papalitatea însăşi ajunge a se sprijini pe Franţa; din Franţa vin cele mai multe venituri, regele Franţei este fiul cel mai mare al Bisericii.

Prin urmare, prin aceste legături domină Franţa şi Biserica, acei cari reprezintă universalitatea, legătura firească, indestructibilă dintre popoare.

Dar în acelaş timp când Franţa câştigă această însemnătate faţă de Biserică, regele Franţei intră tot mai mult în rosturile bisericeşti şi vine vremea aceea când, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, Biserica este oprită în loc, cum este oprită în loc şi lupta dintre aceste două puteri de caracter universal.

Pe de o parte este Frederic al II-lea. Acesta, dacă se uită cineva bine, este şi el în legătură cu vitalitatea şi expansiunea franceză, fiindcă tatăl lui este fiul lui Frederic Barbă-Roşie, Henric al VI-lea, iar mama lui este o princesă normandă, Constanţa, din Normanzii aceia cari au cucerit Sudul Italiei, cu pretenţia de a domina toată Italia. Este lupta aceasta teribilă între Papalitate şi între Frederic

www.dacoromanica.ro

Fig. 13. — Ludovic-cel-Sfânt (statuetă dela Sainte-Chapelle, acum la Museul Cluny, Paris).

www.dacoromanica.ro

al II-lea. Papii Inocenţiu, Grigore al IX-lea, hotărăsc să isprăvească odată cu ceia ce se numea la Roma « cuibul de năpârci », aceşti Hohenstaufeni. Intr'adevăr Frederic al II-lea isprăveşte oarecum învins, dar Papalitatea este prea slabă ca să ia stăpânirea. Şi atunci deodată, ieşind din formele tradiţionale ale evului mediu, răsare Franţa şi energia franceză, dar răsare în prima linie ceea ce se vede mai mult, *răsare regalitatea franceză, care trăieşte întreagă în Biserică.* Şi aici este însăşi drama lui Ludovic, drama aceea pe care mulţi o văd sub o formă de comedie; zic: iată un om neînţelegător, un om bolnav, un fanatic care pentru Francezi nici nu corespunde cu rasa lor, cu felul cum îşi înţeleg rasa, pentrucă el este fiul Blancei de Castilia, o Iberică, o Spaniolă, şi desigur în făptura lui Ludovic al IX-lea trăieşte mai mult mama lui.

Evident că se poate admite această transmisie străină în fiinţa morală şi fizică a lui Ludovic al IX-lea. Dar Francezii cari, preţuindu-l ca relativ mai puţin Francez decât alţii dintre stăpânitorii lor, l-ar critica pentru faptul că el n'a purtat războiu Angliei, aceştia greşesc, pentrucă el se găsea în astfel de condiţii nu prin el însuşi, ci prin moştenirea primită dela înaintaşi. Intr'adevăr regele Angliei, din dinastia aceasta normandă, acum din dinastia Plantageneţilor, care este de două ori franceză, Gulielm Cuceritorul era duce de Normandia. Pe urmă tronul, prin femei, a trecut la Plantageneţi, cari sunt din Anjou, Angevini. El este un rege francez mai puternic decât regele din Franţa, care este legat de cucerirea de odinioară, — şi a avut dinastia cea veche binecuvântarea Papei, — dar el atârnă de anumite forme, iar cucerirea este tocmai în fund. In Anglia cucerirea este dela 1066, şi pe vremea lui Ludovic al IX-lea sunt numai 200 de ani de când regele a cucerit această ţară, a cucerit-o cu un număr de baroni de cari trebue să se ţină seama.

De aici vine origina Parlamentului, adăugindu-se pe urmă şi oraşele, într'un rol mult inferior. Dar regele acesta are la dispoziţie o nobilime dârză care trăieşte până acum şi el are puterea de a smulge mai mult din Anglia decât regele Franţei din Franţa.

Ludovic al IX-lea când a mers la războiu a trebuit să se împrumute în condiţii foarte grele, a trebuit să lucreze ca un particular. Ludovic al VII-lea a cerut bani de acasă, unde pe cine lăsase el ca regent? Pe abatele dela Saint-Denis, Sugerius. Ajunge aceasta ca să vedeţi cât de mult regele era legat de Biserică. Ce aţi zice d-voastră dacă Ştefan-cel-Mare ar fi lăsat ca regent pe un egumen dela Mânăstirea Neamţului şi acesta ar fi primit scrisoare dela Ştefan-

www.dacoromanica.ro

cel-Mare ca să-i ceară bani? Insă în Franţa s'a petrecut în secolul al XI-lea acest lucru. Dar ceea ce era în secolul al XI-lea este cu atât mai mult în secolul al XIII-lea.

Intr'un moment este lupta între regele Franţei şi regele Angliei, care păstrează feudele din Franţa, şi din lupta aceasta între regele Angliei, care este vasal al regelui Franţei şi între regele Franţei, care ţine acum de chică prin situaţia de suzeran pe regele Angliei, iese un război. S'au dat două bătălii. Ludovic al IX-lea biruie, şi după aceea? După aceea el îşi face socoteala ce i se cuvine şi ce nu, şi dă înapoi regelui Angliei ce nu i se cuvine.

Este un caz unic în istorie restituirea aceasta de teritoriu.

Dar nu trebue să uităm un lucru. Nu numai că regele Franţei este un rege legat de Biserică, dar mai este şi altceva: este legat de un anumit drept, care este în legătură cu conştiinţa creştină şi cu anumite obiceiuri mai mult decât cu dreptul roman. Ioan fără-de-ţară a aruncat în închisoare pe nepotul său Artur, care a dispărut şi atunci, fiind sub bănuiala că l-a omorît, este dat în judecată şi condamnat. Până foarte târziu niciun rege al Angliei nu s'a ridicat împotriva unei sentinţe date în forma medievală.

Dar Ludovic simte în el virtutea ostăşească a înaintaşilor săi, el este un om venit dintr'o rasă obişnuită să poarte sabia. Prestigiul francez nu se poate susţine decât prin asemenea oameni. El este un rege călăreţ, trecător de hotare, cuceritor erou, — şi atunci ce face Ludovic al IX-lea? Se duce la Locurile Sfinte, îndeplineşte funcţiunea pe care trebuia s'o îndeplinească Impăratul, ţine loc de Impărat prin aceea că se duce şi face campania din Răsărit. In Răsărit, Ierusalimul, Locurile Sfinte pe care le luase printr'un tratat, dar le pierduse imediat Frederic al II-lea, aceste Locuri Sfinte trebuiau recâştigate şi acela care era dator să conducă această expediţie de recâştigare trebuia să fie regele, cu caracter imperial, al Franţei. Când a întreprins această expediţie, el s'a găsit înaintea unei politici pe care o urmase Imperiul bizantin faţă de Soliman şi politica aceasta îndreaptă tot mai mult către Egipt, pentrucă pe vremea vestitului Saladin din Egipt venise marele stăpânitor Soliman. Şi atunci s'a spus: lovitura n'o dăm numai acolo unde sunt dregătorii şi ofiţerii Sultanului din Egipt, ci lovitura trebuie dată în Egipt. S'a dus în Egipt şi acolo s'a găsit în ţară străină, fără conducere, fără călăuzire, fără hrană şi a fost prins; Ludovic al IX-lea a căzut în robia stăpânitorilor Egiptului, cari pe vremea aceea erau Mamelucii.

www.dacoromanica.ro

Vă-închipuiți d-voastră în timpurile noastre ce lucru grozav este un Suveran care ajunge să capituleze, să fie prizonierul dușmanilor săi! Napoleon al III-lea capitulând la Sedan, aceasta a însemnat dărâmarea unei împărății, înlăturarea unei dinastii, — o imensă durere pentru Franța.

Dar Ludovic al IX-lea este altfel de om: el este omul Bisericii, este dator să lupte pentru Hristos, și este foarte bucuros când primește suferința pentru Hristos. Idealul nu mai este Alexandru-cel-Mare, ci însuși Hristos pus pe cruce pentru binele omenirii și ca să se îndeplinească voința Părintelui său care este în ceruri.

Se întoarce acasă, găsește țara pe care o cârmuise destul de bine mama lui, Blanca de Castilia, dar una este stăpânirea deadreptul a regelui și alta a regenței. Franța aceasta este pe cale de prefacere, ea se îndreaptă către o puternică autoritate regală, dar pentru aceasta regele trebuie să rămână acasă. Pe dânsul însă îl scormonește ideia că el totuși nu și-a făcut toată datoria și că poate Dumnezeu îi rezervă ceva mai mult decât atâta. Intr'adevăr Dumnezeu i-a rezervat din punctul nostru de vedere o mare nenorocire, o mare catastrofă, dar pentru dânsul era a doua fericire și fericirea supremă, dincolo de care n'a mai avut decât fericirea cerească.

De obicei se prezintă lucrurile așa: cum fratele lui, Carol I-iu înlocuise pe Hohenstaufeni în Italia-de-Sud și întemeiase acolo aspra stăpânire de caracter roman, cum exista Carol de Anjou în Neapole și Sicilia, pe care urmașul lui a pierdut-o, cum el căuta să ia Albania, Peninsula Balcanică, să se facă Impărat în Constantinopol, să aibă și coasta de Nord a Africei, să refacă Mediterana romană de odinioară, — vedeți ce superb vis! — și avea la dispoziție o țară bogată, baronii aceștia normanzi pe cari îi supusese cu totul autorității sale, cu legi, cu decrete, întocmai ca Cesar de pe vremuri, când Carol de Anjou l-a invitat pe fratele lui să vină să-l ajute să ia Africa, Ludovic al IX-lea a primit. Judecata obișnuită zice: a primit pentrucă l-a încurcat fratele lui ambițios în planuri de acestea de stăpânire. La Carol de Anjou nu erau planuri de stăpânire obișnuite, ci era Roma care învia.

Carol de Anjou ar fi fost toată viața lui un senior francez oarecare, dar când a venit aici, solul roman l-a prefăcut în urmaș al Cesarilor. In acelaș timp Ludovic al IX-lea a văzut ocazia bine venită de a face a doua cruciată.

Dumnezeu îl îndemna, pe Carol de Anjou, de a-l pofti pe fratele său la această nouă încercare. Este concepția creștină: cu cât te

www.dacoromanica.ro

bate Dumnezeu mai tare, cu atât va fi mai mare răsplata în ceruri. Acesta se duce şi debarcă la Tunis, unde duşmanii nu însemnau nimic, însă a venit ciuma şi s'a îmbolnăvit, şi a avut mare bucurie că s'a îmbolnăvit.

A pus să i se facă un pat de cenuşă, şi pe patul acesta şi-a dat sufletul, iar armata întreagă s'a retras din această operă, care nu putea fi dusă mai departe. Şi aducând rămăşiţele regelui pentru a le depune în Paris, ea a străbătut sub ochii nemulţumiţi ai lui Carol de Anjou, care vedea că alegerea lui nu s'a terminat, a străbătut Italia, punând capăt unuia dintre capitolele cele mai interesante din istoria evului mediu.

Iată ce înseamnă război, cucerire, un mare căpitan de armată pentru concepţia europeană din anii 1260—1270, sau dincolo de această margine.

După ce am văzut ce înseamnă un luptător în această vreme, data viitoare trecem la un luptător cum se înţelegea în secolul al XIV-lea, după trecere de un secol, şi vom avea pe conetabilul lui Carol al V-lea, pe vestitul Bertrand du Guesclin.

Vom vedea câtă deosebire este între el şi ceilalţi şi cât de mult schimbarea vremurilor a adus şi o schimbare a oamenilor.

Fig. 14. — Pecetea Sfântului Ludovic (Arhivele Naţionale, Paris).

www.dacoromanica.ro

VIII

BERTRAND DU GUESCLIN

www.dacoromanica.ro

Trecem astăzi dela o situaţie la una cu totul deosebită, şi prin urmare şi tipul care iese din situaţia aceasta nouă n'are asemănare cu tipul care se desfăcea în chipul cel mai natural din situaţia cea veche.

Aţi văzut pe Sfântul Ludovic, care este nu în serviciul Bisericii, ci în serviciul religiei, pe care poate în cutare moment el şi-ar fi închipuit că o reprezintă mai bine decât Papa însuşi, pentru că nu Papa, — în deosebire de cei dintâi Papi cari au pornit cruciatele şi cari au predicat cruciatele; ştiţi că întâia cruciată a fost predicată de Papa Urban al II-lea la Clermont şi Piacenţa, — nu Papa l-a învăţat pe Ludovic al IX-lea să facă o astfel de expediţie, nu el i-a indicat cari sunt duşmanii, nu el i-a pus la dispoziţie mijloacele Sfântului Scaun.

Nu numai atât, dar cred că nu există măcar o corespondenţă urmată între Sfântul Scaun şi Ludovic cu privire la ideea aceasta de cruciată. De altminteri, aceasta ar fi în legătură cu ceva care se întâmplase puţintel în urmă şi care a zguduit legăturile care fuseseră până atunci între Papalitate şi cruciate.

Trebuie să ne întoarcem deci puţintel în urmă pentru ca să ne dăm seama de ruptura aceasta dintre iniţiativa pontificală şi fenomenul cruciatei şi dintre neîndemânarea regelui franc de a face o expediţie, de a face o expediţie de uh anume fel şi nu o alta, de un fel deosebit.

La 1204 s'a făcut o expediţie cruciată, care se numeşte de obicei cruciata a patra, deşi socotelile acestea sunt mai mult sau mai puţin relative, fiindcă de fapt cruciatele acestea erau în serie şi mici expediţii puteau fi calificate tot de cruciate. Au pornit un număr de cavaleri, mai ales Francezi, în legătură cu Veneţienii şi cavalerii aceştia, suiţi pe corăbiile veneţiene, — erau şi trupe veneţiene, şi dogele Dandolo, — trebuiau să meargă în Locurile Sfinte, în momentul când ceea ce mai rămăsese din regatul de Ierusalim şi din feudele lui era în plină desfacere. In loc de aceasta, în drum, cu

www.dacoromanica.ro

sau fără înţelegere prealabilă, au întâlnit cruciaţii aceştia pe un fiu de Impărat bizantin, pe Alexe, fiul Impăratului Isaac, care fusese răsturnat şi orbit de fratele său şi acesta i-a angajat să meargă la Constantinopol, să-l aşeze pe dânsul şi pe tatăl său orb pe tron. Şi atunci au făcut expediţia, au mers şi l-au aşezat pe Isaac şi pe Alexe pe tron şi cum trebuiau plătite aceste servicii şi aceşti Impăraţi nu aveau cu ce, atunci armata aceasta de cruciaţi s'a aşezat în lagăr, aşteptând să li se plătească.

La sfârşit, cum nu se suferea lumea latină cu cea grecească, s'a ajuns la luptă şi Constantinopolul a fost cucerit şi prădat. Vasele bizantine au fugit în Asia Mică şi Epir, iar aici s'a întemeiat aşa numitul: Imperiu latin de Constantinopol, adică un Imperiu bizantin ca orice Imperiu bizantin, care avea însă în frunte seniori din Apus, ca marchisul de Montferrat sau, pe urmă, Balduin de Flandra; o serie de Împăraţi cari au ţinut până pe la 1261. Papa binecuvântase această cruciată, dar nu pentru cucerirea Constantinopolului; aceasta cu atât mai puţin cu cât Papa în momentul acesta negocia pentru unirea Bisericii şi cu Bizanţul şi cu Statul acela care se numeşte bulgăresc, dar care era sprijinit pe o clasă militară valahă şi avea o dinastie de aceeaşi origine, dinastia Asăneştilor: Petre, Asan, Ioniţă. Prin urmare, Papa urma o politică şi în mijlocul acestei politici a intervenit această deviare a cruciatei.

Aveţi astfel, la 1204, o cruciată pe care Papa o predică, o susţine, căreia Papa este gata să-i dea anumite ajutoare şi care deodată este îndreptată altfel, şi Sfântul Scaun se înţelege foarte greu cu lumea aceasta nouă care se întemeiază pretutindeni pe vechile ruine ale Imperiului bizantin.

Acum înţelegeţi de ce, după o trecere de jumătate de veac, legăturile dintre Papă şi cruciate nu mai sunt cele de odinioară. După ce unii, plecând dela drumul pe care îl fixase Papa, au luat drumul lor, potrivit cu anume spirit de aventură, cu anume capricii ale lor, după aceea este foarte uşor să vină cineva care nu întreabă pe nimeni, şi cu atât mai puţin pe un Papă, care în lupta cu Frederic al II-lea se bucură de aşa de puţin prestigiu.

Pentru a preciza ce reprezintă tipul militar al lui Ludovic al IX-lea în ideea cruciatei: el nu lucrează ca un rege francez, ca un rege teritorial, am zice chiar, — întru cât se poate zice aşa ceva, — ca un rege naţional, şi nu lucrează nici ca un Suveran laic, ci lucrează în aşa fel, ca şi cum toată ideea creştină, toată creştinătatea, cu toate tendinţele, cu toate drepturile, cu toate speranţele ei s'ar fi întrupat

www.dacoromanica.ro

în el. S'ar părea că regalitatea franceză mănâncă Biserica şi întrebuinţează anumite lozinci ale Bisericii şi anume tradiţii ale Romei pontificale pentru nişte scopuri care nu sunt nici ale Franţei, nici ale teritoriului francez, nici ale naţiunii franceze, nici ale grupului de Suverani laici cari erau acolo. In momentul acesta este însă un oarecare antagonism între regalitate şi Biserică. Biserica ar fi cerut ca această cruciată să fie făcută cu voia şi pe linia ei. Dar antagonismul acesta, care există prin însuşi felul cum Ludovic al IX-lea înţelege cruciata: de sine stătătoare, autonomă, antagonismul acesta se desemnează şi mai tare când Ludovic al IX-lea îşi face cele două expediţii. Expediţiile s'au făcut foarte cu greu. El a trebuit să-şi facă o armată pe care s'o adune om de om, grup de grup, pe care s'o plătească din veniturile Statului francez. Pe de altă parte, Papalitatea are şi ea nevoie, în lupta pe care o poartă cu duşmanul său, cu Impăratul, are nevoie de venituri cât mai multe. Să se mai adauge încă un lucru, pentru ca să înţelegeţi de ce legătura aceasta dintre Biserică şi regalitatea franceză a ajuns să se prezinte cu totul altfel. Dintr'o, nu ascultare a regelui de Papă, dar dintr'o colaborare, fiecare pe linia sa, dintre rege şi Papă, s'a ajuns la o duşmănie, la un conflict, la ceea ce se socoate de obicei sechestrarea, stabilirea Papei pe teritoriul francez. Veţi vedea îndată că aceasta nu înseamnă sechestrare, un act de violenţă şi situaţia de umilinţă, dar aparenţa este aceasta.

S'a întâmplat încă un lucru. În Italia-de-jos s'a aşezat fratele lui Ludovic al IX-lea, un om teribil ca egoism, ca violenţă, ca lăcomie; pe de altă parte, v'am spus că acest Carol de Anjou reprezinta un Suveran ca pe vremea vechei Rome, oarecum păgân; chiar Frederic al II-lea, predecesorul lui la Neapole, se socotea ca un Cezar şi se înfăţişa ca Impăraţii de odinioară ai Romei, şi evlavia lui era foarte îndoelnică, însăşi credinţa lui a fost suspectă. Se spune că într'un moment, el, care se înconjura şi de Saracini, şi de Musulmani, pe cari îi aşeză la Lucera, în Sudul Italiei, se spune că ar fi făcut gluma aceia impie şi de foarte rău gust, care seamănă cu limbagiul lui Frederic al II-lea, din secolul al XVIII-lea, celălalt Frederic, — cum vedeţi, şi unul şi altul îşi corespund în această atitudine faţă de Biserică şi religie, — i se atribuie lui Frederic al II-lea, regele Neapolului, această glumă, că «au fost trei înşelători: Moise, Iisus şi Mohammed». Prin urmare, judecând în felul acesta, Frederic al II-lea, rostul lui în creştinătate, acolo, în Italia-de-Sud, se întemeiase o tradiţie pe care Carol de Anjou, cu spiritul lui rece, calculat, crud, nemilos,

www.dacoromanica.ro

a adoptat-o imediat şi Papii au fost aleşi după voia lui, după desemnarea lui, cardinalii fiind siliţi să se pronunţe pentru cine voia el.

Adăugindu-se toate lucrurile spuse până acum, înţelegeţi cum s'a putut face că la începutul secolului al XIV-lea,— când, să nu uităm, ideile de drept roman, care se răspândesc întâi în şcoala dela Bologna, în Italia-de-Sud, ideile acestea pătrund pretutindeni, — s'a ajuns prin urmare acolo, încât şi din cauza întinderii acestor idei de drept roman, Filip-cel-Frumos, regele Franţei, nu departe în ce priveşte seria cronologică de Ludovic al IX-lea, a înfruntat pe Papa Bonifaciu al VIII-lea. Papa a încercat să-l trăsnească de două ori cu două bule al căror efect scontat nu s'a produs, iar trimisul regelui, un legist dela Curtea lui, a insultat pe Papă la Anagni, lângă Roma, în casa care se păstrează şi acum. Eu am fost, într'o călătorie recentă, chiar în odaia în care a pătimit această supremă jignire Bonifaciu al VIII-lea, — tristă odaie pentru un trist act! În istoria desvoltării morale a omenirii, omenirea este cu atât mai sus cu cât respectă mai mult autorităţile şi în rândul întâi, nu autorităţile cele noi, care n'au trecut prin experienţă, ci autorităţile cele vechi, care au suferit încercarea secolelor.

In decadenţa aceasta romană, Biserica vine sub Imperiu, — în « Istoria Românilor », a mea, chiar reproduc un pasagiu foarte caracteristic şi frumos ca fel de exprimare din Optat din Mileva, care spune că: Biserica este în Imperiu, nu Imperiul în Biserică. Vedeţi, tocmai punctul de vedere contrar, acela care a dat naştere monarhiei imperiale a lui Carol-cel-Mare, spune: Biserica este în Imperiu, pentru că mai presus de Imperiu nu poate să fie nimic.

Evident că Filip-cel-Frumos este stăpânit de această idee.

Toate regalităţile acestea nu sunt decât o formă recunoscută, şi împiedecată de a se desvolta, a Imperiului. Nu cunoaşte evul mediu altceva decât « Christus regnat » şi pe acela care a primit prin miruire dreptul de a exercita o autoritate imperială. Mai este însă şi altceva. În timpurile acestea moderne autoritatea nu ajunge; trebuie puterea, trebuie *elementul material al puterii:* elementul acesta material sunt soldaţii şi tezaurul care serveşte pentru plata soldaţilor. Şi banii regatului francez, ca şi banii atâtor ţări, mergeau în parte la Roma, care îşi rezerva anumite venituri, dar Filip-cel-Frumos vine cu teoria aceasta: Eu nu dau; ceea ce este în ţara mea este pentru ţara mea şi în primul rând pentru mine, care sunt regele acestei ţări.

De aici lupta, şi Papa se mută la Avignon, care este proprietatea lui, aşa încât el nu era pe pământul regal, regele era dincolo de

www.dacoromanica.ro

Rhon. Este foarte interesant să viziteze cineva regiunea: se vede Avignonul, cu ziduri înalte, — contra regelui franc, întâmplător, dacă ar voi să se amestece, — şi cu biserica frumoasă, în stil gotic, Notre-Dame-des-Doms şi cu bisericile Papilor, care sunt nişte catedrale în miniatură. Iar dincolo de apă se vede cetatea nouă Villeneuve-les-Avignon — adică cetatea cea nouă de lângă Avignon, fiindcă «les» este «lângă», ca în italieneşte.

Acum regalitatea, îndrumată în felul acesta de Filip-cel-Frumos, nu continuă conflictul, fiindcă a biruit, fiindcă nu mai dă bani, fiindcă Papii aceştia, cari sunt aşezaţi într'un punct încunjurat de toate părţile de posesiunile regelui franc, Papii aceştia nu pot să ceară, nu se găsesc în situaţia de a cere ceea ce puteau cere Papii cari se găseau în Roma, cari puteau fi ocrotiţi de alte puteri. Regele Franciei nu poate să intervină în rosturile acestea pontificale şi, în acelaşi timp, nu poate cineva de aiurea să vină să apere pe Papă, în locul unde s'a mutat fiind de toate părţile pământuri care aparţin regalităţii franceze.

Aşa s'a desvoltat această regalitate a Franţei. Deodată însă, intervine un lucru nou, care şi-a avut efectul timp de un secol, ale cărui urme se întind până foarte departe, şi care formează unul din evenimentele cele mai importante ale acestui sfârşit de ev mediu. S'a produs lupta pentru coroana Franţei între descendenţii prin femei ai lui Filip-cel-Frumos, şi după moartea celor trei fii ai lui Filip-cel-Frumos, o rudă îndepărtată, care a fost încoronată, Filip de Valois a început dinastia de Valois. Descendenţii prin femei ai lui Filip-cel-Frumos sunt regii Angliei, care Anglie, nu trebuie uitat, pe vremea aceasta este o ţară de limbă franceză, literatura este în franţuzeşte, abia în secolul al XIV-lea se fac cele dintâi încercări de literatură în limba ţării. Este vestitul Chaucer, cu «Poveştile dela Canterbury», care, Chaucer, arată prin numele lui ce mult rost francez era în Anglia, Chaucer este «chaussier». Şi desbaterile Parlamentului sunt în franţuzeşte, discursurile solemne ale regelui, atunci când nu sunt făcute în latineşte, sunt în aceeaşi limbă franceză şi până astăzi anumite formule franceze au rămas la regalitatea engleză din acest moment; se vor auzi cuvinte franceze şi în ceremonia aceasta, apropiată, de încoronare.

Ţin să spun lucrurile acestea pentru a înlătura o părere foarte răspândită, aceia că în acest secol al XIV-lea, prin ce se numeşte «Războiul de o sută de ani», ar fi fost lupta între Francezi şi Englezi: de o parte Francezii, cu conştiinţa franceză şi de altă parte Englezii, cu conştiinţa engleză. Nu luptă Anglia şi poporul englez, ci *luptă Coroana*,

www.dacoromanica.ro

dinastia engleză, pentru un drept pe care îl crede superior dreptului acestei rude depărtate a dinastiei capețiene, care este din casa de Valois. Și când s'a întâmplat că biruința regelui englez i-a dat Franța la îndemână, — prin urmare pe vremea lui Henric al V-lea, a lui Henric al VI-lea, care, Henric al VI-lea, fiul unei princese franceze, fata lui Carol al VI-lea, a fost salutat în leagăn ca rege și al Angliei și al Franței, — nu-și închipuie cineva că s'a introdus acolo cine știe ce stăpânire militară engleză, cine știe ce administrație corespunzătoare, că limba franceză ar fi cedat limbei engleze, că ceea ce numim astăzi idealurile naționale ale Englezilor, ar fi înlocuit idealurile naționale ale Francezilor. Nimic din toate acestea. Franța a rămas tot Franța, Anglia a rămas tot Anglia, cu toate elementele franceze pe care le avea dinainte și care se puteau și întări. Să nu uităm încă un lucru. Normandia a fost pierdută, cum au fost pierdute și alte stăpâniri ale dinastiei engleze pe pământul Franței, dar toată Gasconia, cu Bordeaux, a fost până foarte multă vreme, și din cauza Războiului de o sută de ani, stăpânire engleză. Și cum astăzi este o legătură foarte strânsă între Anglia și Portugalia, pentru că Portugalia face vin și Englezii îl beau sau îl vând, tot așa, odinioară, Bordeaux era legat de Anglia, fiindcă vinul de Bordeaux trecea la Englezi, cari îl consumau. Când Bordeaux a devenit francez, a fost o mare lovitură pentru interesele orașului; orașul era dezolat că a trecut sub stăpânirea regelui Franței, care nu putea acorda toate avantagiile pe care le acorda regele englez.

Intr'o carte de istorie, foarte bine făcută, a lui Anatole France despre Ioana D'Arc, o carte foarte solidă, în două volume, cu întrebuințarea izvoarelor înăuntru, el spune, sub o formă care pare paradoxală, în fond însă era îndreptățit, că Ioana D'Arc a adus un foarte rău serviciu luptând împotriva Englezilor și contribuind la izgonirea lor din Franța; ea care, de altminteri, pornise în rândul întâi dintr'un fel de sentiment țărănesc, țăranul căruia nu-i place ca armatele cu caii lor să strice semănăturile. Prin urmare, era rezistența plugarului împotriva acelora cari calcă în picioare rodul muncei lui. Dar Anatole France spune, și cu foarte multă dreptate, că Ioana D'Arc a luptat contra adevăratelor interese ale poporului francez, fiindcă altfel Franța ar fi rămas stăpâna Angliei, dar în felul acesta, prin plecarea armatelor engleze din Franța, prin pierderea provinciilor gascone, canalul acesta, care nu însemna decât o linie de apă între două posesiuni ale aceleiași dinastii, normandă-angevină, canalul acesta a devenit într'adevăr un șanț separator.

www.dacoromanica.ro

Acela despre care v'am făgăduit să vă vorbesc se aşează în acest mediu pe care îl crează Războiul de o sută de ani. Şi dacă acest război ar fi avut caracterul acela naţional, care i se atribue de obicei, dacă ar fi fost într'adevăr un război de o sută de ani, care să fi durat din an în an, timp de un secol, dacă ar fi fost un plan, dacă s'ar fi urmărit o ţintă, dacă ar fi fost o singură acţiune chibzuită, atunci un om cum a fost conetabilul Bertrand du Guesclin n'ar fi putut să se producă şi să formeze un tip nou. Dar tocmai fiindcă Războiul de o sută de ani este ceea ce este, el nu putea să ridice la suprafaţă decât un om aşa cum a fost acesta. Dacă îi observăm cariera, dacă în fiecare moment raportăm ceva din această carieră la mediul în mijlocul căruia se desvoltă, vom înţelege cât de puţin ne aparţinem nouă şi ce mult aparţinem mediului, pe care uneori îl dispreţuim. Bertrand du Guesclin este Breton şi în afară de Prinţul Negru, fiul lui Eduard al III-lea, care a fost un biruitor, într'un anume moment, şi în afară de regele Henric al V-lea, care a fost fără îndoială unul din cei mai mari luptători ai dinastiei engleze, în afară de aceştia doi, cari sunt de aşezat în istorii de acestea regale şi cronici, desigur că Bertrand du Guesclin este un tip caracteristic. Dar el *n'are nimic naţional într'însul*, nu are sentimentul francez pe care aţi văzut că Ioana D'Arc îl are, numai în legătură cu o anumită clasă şi cu aspiraţiile acestei clase. Are tot aşa de puţin sentiment francez, cât are sentiment spaniol o altă figură a evului mediu, care este Cid Campeador, pe care îl cunoaştem mai puţin din « Romancero » — cântecele epice spaniole — decât prin Corneille, care nu face altceva decât imită pe povestitorul spaniol care luase şi subiectul şi spiritul dela aceste « Romancero ». Cidul, al cărui nume nu înseamnă decât « senior », în limba arabă, Cidul era socotit de poporul spaniol, pe vremea aceea, ca reprezintând o operă de întărire împotriva Arabilor. De fapt însă nu era aşa: uneori Cidul a servit pe Arabi împotriva regelui de Castilia; când se supăra, trecea la inamic şi de acolo se întorcea înapoi la acela care era numai foarte aproximativ regele său, pentrucă regalitatea nu avea caracterul de mai târziu. Gândiţi-vă d-voastră că şi Le grand Condé într'un moment a trecut de partea regelui Spaniei, şi aceasta în prima jumătate a secolului al XVII-lea, nu în evul mediu. Du Guesclin este un Breton ca făptură, ca temperament, un Breton izolat, aşa cum este ţara sa, rasa sa. Ştiţi, Bretania, ducatul acesta de Bretania, s'a păstrat până la căsătoria Anei de Bretania cu Carol al VIII-lea şi, după el, cu Ludovic al XII-lea, prin urmare până la începutul

www.dacoromanica.ro

secolului al XVI-lea şi Bretania s'a socotit ca într'adevăr legată de Franţa numai atunci când fata, născută din a doua căsătorie, a Anei de Bretania, o mică princesă bătrână şi şchioapă, când fata aceasta, Claude, s'a măritat cu Francisc I-iu şi deci urmaşii lui Francisc I-iu au fost şi continuatorii ducilor de Bretania de odinioară.

Noi avem a face cu omul unui anume ţinut, care este şi omul unei anume rase, omul unei tradiţii milenare. Când într'un moment s'a luat o măsură împotriva ducelui Ioan de Bretania, urmaşul acelui duce de Bretania pe care la începutul carierei sale l-a servit Du Guesclin, — era lupta între Jean de Montfort şi Charles de Blois, cari amândoi erau concurenţi la moştenirea ducatului de Bretania şi cele dintâi arme le-a făcut Du Guesclin acolo la dânsul, nu pentru lupta dintre coroana franceză şi cea bretonă, ci pentru lupta dintre doi concurenţi la această coroană mică a Bretaniei, — când s'a dat o lovitură Bretaniei, atunci seniorii bretoni au ieşit de sub steagurile Franţei ca protestare şi Du Guesclin a făcut tot aşa, refuzând să servească mai departe pe rege.

Să se mai adauge încă un lucru, care şi acesta trebuie ştiut şi subliniat foarte apăsat ca să-l înţelegem pe dânsul. Evident că războiul acesta a fost un proces cu armele, în deosebire de vechile procese, ca acela prin care Ioan-fără-de-ţară a pierdut Normandia, şi care se pierdeau fără să fie nevoie să se întrebuinţeze armele. Dacă voiţi, era un duel între regele Franţei şi regele Angliei. Dumnezeu trebuia să hotărască pentru victorie; nu era niciun fel de duşmănie, de ură, între o tabără şi altă tabără. Regele Ioan-cel-Bun, — care «bun» nu înseamnă bunătate, ci înseamnă că era un bun cavaler, un loaial cavaler, un om care îşi ţinea cuvântul, care îşi risca viaţa pentru causa pe care o servea, — Ioan-cel-Bun, când a fost prins în bătălia dela Poitiers, s'a dus la Londra şi a fost ţinut acolo în condiţiile cele mai onorabile. Era vorba să se încheie un tratat între regele Franţei şi regele Angliei, şi tratatul s'a făcut, totuşi reprezintanţii deosebitelor clase ale regatului, care se adunau pentru a hotărî în chestiuni politice şi de subsidii, n'au vrut să primească pacea dela Brétigny şi atunci Ioan-cel-Bun a rămas de bună voie în captivitate, în care a şi murit, şi ducele de Normandia, fiul său, viitorul Carol al V-lea, a rămas să guverneze regatul.

Războiul fusese pornit, prin urmare, pentru nişte drepturi, care nu puteau să treacă înaintea unui tribunal de pe pământ şi trecea cauza, prin luptă, înaintea tribunalului suprem al lui Dumnezeu. Insă luptătorii, şi mai ales cei francezi, — fiindcă regele Angliei avea

www.dacoromanica.ro

Fig. 15. — Bertrand du Guesclin (după statuia funerară; sec. al XIV-lea, Saint-Denis).

www.dacoromanica.ro

arcaşii lui de origină rurală, cari erau astfel începutul infanteriei moderne, şi cari reprezintau o altă armată decât cavaleria, dar în Franţa nu exista aşa ceva; abia mai târziu au început să se creeze Companiile de ordonanţe, aşa numiţii « franc-archers », cari nu plăteau contribuţii şi cari nu sunt decât imitaţia arcaşilor genovezi, pe cari regii Franţei îi întrebuinţau înainte de aceasta ca să aibă oameni cu arce, pentru a sta în faţa arcaşilor englezi, — cavaleria, care reprezinta o întreagă armată franceză, care nu era amestecată cu elemente rurale de infanterie, s'a îndulcit la război. Lor le era absolut indiferent dacă biruie regele din Londra sau dacă biruie regele din Paris, care Paris, de altminteri, foarte multă vreme a avut sentimentele engleze cele mai pronunţate şi toată Burgundia a fost pentru Englezi. Ducii de Burgundia, deşi se coborau dintr'un fiu al lui Ioan-cel-Bun, au rămas strâns legaţi de Anglia, iar cronicarul Războiului de o sută de ani, cronicarul francez Froissart a stat o bucată de vreme din viaţa lui în Anglia, cu atât mai mult cu cât regina Angliei era din Ţările-de-Jos şi el era în acelaş timp şi un băiat sentimental, şi pentru frumoasa tânără regină a Angliei ar fi sacrificat el multe legături de dincolo, din Franţa. Nu era cineva rău patriot prin faptul că striga: « trăiască Henric al V-lea, rege al Franţei şi Angliei ! », sau că se ţinea de copilul lui Henric al V-lea în loc să se ţină de Carol al VII-lea, fiul unui rege nebun şi al unei femei fără niciun fel de socoteală şi scrintită, pe care l-a înviat puţintel legenda Ioanei D'Arc. Un om slab de picioare, care a murit bănuind că este otrăvit: ca să combată otrava s'a hotărît să nu mănânce nimic şi atunci a murit. Altfel de rege era Henric al VI-lea şi altfel era acest Dauphin, pe care Ioana D'Arc l-a adus să-l încoroneze după vechea tradiţie în care depe vremuri era cuprins tot rostul regatului francez.

Lor le plăcea războiul, doreau să nu se mântue, erau încântaţi că ţine. Ei vedeau lupta din fiecare zi ca întâlnirea în fiecare zi a unui grup de luptători sub un steag, cu alt grup de luptători, sub alt steag. Ei se rugau lui Dumnezeu ca această situaţie, aşa de plină de distracţii, să nu se mai isprăvească niciodată. Insă într'un târziu, din partea regelui Angliei, din partea lui Henric al IV-lea şi a lui Henric al V-lea s'a adaus un sentiment mai înalt; aceştia, nu numai că aveau cunoştinţe de drept, dar misticismul Ioanei D'Arc se întâlneşte şi de partea cealaltă. Şi atunci Henric al V-lea pornea la războiu în credinţa că sfinţii protectori ai Angliei îi cer această luptă pentru drept şi că aceştia sunt totdeauna lângă dânsul şi-l pová-

www.dacoromanica.ro

ţuesc să meargă înainte, fiindcă întreg Olimpul creştin stă la spatele acestei lupte.

Insă foarte multă vreme înainte de acest început al secolului al XV-lea este *marea petrecere a timpului războiului*, acest război în mai multe etape, care se poate strânge sub două perioade. Aşa îl înţelege, războiul, şi Bertrand du Guesclin.

Intr'un anume moment regele îi cere să scoată din ţară, nu pe soldaţii străini, ci pe proprii săi soldaţi de care nu ştia cum să scape, aşa numitele *grandes compagnies*, pentrucă pe vremea aceea erau oameni cari se aşezau în orice ţară; se strângeau luptătorii în jurul lor, unii se încăierau, lucrau pe seamă proprie, aveau şi pierderile luptei şi toate avantagiile care puteau să rezulte din pradă.

De exemplu, în Italia nu era un singur om care să nu se cutremure când auzea numele lui Giovanni Acuto, — s'ar zice că este vorba de un Italian, dar îl chema Hawkwood, — un Englez, al cărui nume s'a popularizat în Italia, unde a jucat un rol foarte mare.

Aceste *grandes campagnies*, dacă erau cerute în cutare ţară, se duceau acolo.

In Spania, în acel timp luptau Englezii, fiindcă era o legătură între regalitatea castiliană şi între regalitatea engleză, legătură de familie, dar în acelaş timp erau legături mult mai vechi şi mai strânse între regalitatea franceză şi regalitatea aceasta de Castilia. Mama lui Ludovic al IX-lea era Blanca de Castilia. Cum astăzi se bat anume ţări europene pe socoteala Spaniolilor, ceva asemănător se petrecea pe vremea aceea şi cum astăzi sunt două partide înverşunate, unul împotriva celuilalt, tot aşa erau doi fraţi cari se luptau pentru tron: era Petru-cel-Crud şi Henric de Transtamare, cari au mers până a-şi înfige arma unul în trupul celuilalt.

Şi atunci Bertrand du Guesclin, dacă a văzut că nu are de lucru în Franţa, s'a dus să lucreze în Anglia. Acum, şi în Franţa fusese prins cândva, într'o bătălie, plătise şi îi dăduseră drmul. A fi cineva prins, a ieşi din captivitate prin suma pe care o aduna, a petrece împreună după ce s'a vărsat partea de răscumpărare, pe seama chiar al acestui preţ de răscumpărare, aşa încât acel care se răscumpărase mânca banii lui împreună cu cel care îl prinsese, acestea erau lucruri obişnuite, se făceau cu o foarte mare politeţe. Când s'a dus în Spania întâi a fost învins şi prins, apoi i-au dat drumul şi la rândul lui i-a bătut pe ceilalţi.

Se găsea în toate lucrurile acestea o foarte mare plăcere, şi toţi le admirau. Ceea ce căutăm noi astăzi la cinematograf aici, se găsea

www.dacoromanica.ro

acolo în realitatea lucrurilor; era un public încântat să vadă aşa ceva. O armată învinsă nu însemna nicio durere pentru societatea căreia îi aparţinea această armată. Ştiţi când erau bucuroşi? Când atitudinea era frumoasă. Da, cutare a biruit ca un mojic, dar ce bine îmi sta mie, în momentul când am fost învins şi prins, ce figură bună făceam! A face « bună figură » cavalerească, acesta este lucrul de căpetenie şi, în afară de aceasta, a întrebuinţa câştigul din luptă pentru micile avantagii ale vieţii. Du Guesclin ar fi putut continua pe orice câmpie de luptă: îi era tot una. A trecut, este adevărat, şi într'un cânt epic francez, care s'a citat foarte multă vreme.

Francezii şi l-au adoptat, conştiinţa franceză a Francezului de-mai târziu l-a adoptat, dar el n'a adoptat niciodată ideile franceze. Şi de altminteri, cum el nu avea legăturile acestea cu naţiunea franceză şi regele de atunci, Carol al V-lea, nu şi-a simţit niciodată datoria să conducă o armată, fiind un om de o sănătate slabă, care a trăit destul de mult dar n'a ieşit din palatul lui, războiul nu-l privea pe dânsul, ci pe Bertrand, acela era însărcinatul de afaceri al regatului francez pentru continuarea procesului, cu armele în mână, între el şi vărul său din Anglia, cu care nu era supărat deloc; relaţiile rămâneau cele mai bune şi nimeni nu l-a putut clinti pe Carol al V-lea din palatul lui.

Carol al VI-lea, care dela o bucată de vreme a fost nebun, nici el n'a comandat vreo armată franceză.

Eduard al III-lea şi Henric al IV-lea şi Henric al V-lea comandau armatele, şi în războaiele civile din Anglia şi Henric al VI-lea a comandat armata, toţi regii aceştia englezi până la Henric al VIII-lea, ale cărui aplecări în ordinea conjugală şi numărul de femei pe care le-a lăsat, — pe unele le-a trimis la eşafod sau le-a gâtuit, — toate ocupaţiile acestea, care bănuesc că trebuie să fie destul de absorbante, l-au împiedecat de a conduce o armată.

Dar toţi ceilalţi regi englezi se bat. Regii francezi nu se bat.

Carol al VI-lea a fost odată în primejdie de moarte, dar la un bal. Era un bal mascat şi se îmbrăcaseră cu un fel de costum vătuit, acoperit cu tot felul de substanţe inflamabile, ţinând torţe în mâni şi apropiindu-se torţele acestea de haine, hainele au luat foc. Şi el a înebunit din cauza unui sunet de arme. Intr'o pădure, el era numai cu ai lui şi cum îi intrase în cap că vor să-l omoare, când s'au ciocnit două arme la spatele lui, a socotit că acesta este momentul să-şi piardă minţile, dar nu ca ostaş.

www.dacoromanica.ro

De fapt, Franţa trebuia s'o apere ţăranca aceea care răsare dela Domremy şi fiindcă era curentul mistic, dar şi fiindcă nu era altcineva să îndeplinească acest rol.

Iată unde se ajunge cu tipul războinic. Tipul războinic, de data aceasta, se întrupează într'o femeie care are viziuni, care este stăpânită de o nobilă manie liberatoare, care se crede sub influenţa puterilor cereşti şi îndeplineşte o misiune care îi este încredinţată ei. Nu are Franţa un alt războinic, în adevăratul înţeles al cuvântului, decât pe dânsa; toţi ceilalţi sunt oameni cari fac *sportul războinic*. Evident că atunci când lupta ajunge să fie la un popor un sport, aceasta este una din cele mai teribile nenorociri.

După ce am văzut ce înseamnă un luptător din această vreme, facem iarăşi o mare săritură în timp, şi ajungem la cineva pe care, ca Români îl cunoaştem foarte bine, fiindcă el a stat în faţa celui mai viteaz dintre Domnii români, care Domn român nu este un războinic de vocaţie, ci un admirabil instinct îl face într'un anume moment să dovedească însuşiri militare la care nu s'a gândit niciodată.

Mihai Viteazul nu s'a născut pentru a fi un viteaz; lui i s'a impus într'un moment sarcina aceasta de apărare a ţării şi a văzut înainte idealul care înviase prin Alexandru, prin cărţile populare despre Alexandru Machedon, dar adversarul lui, acela este un soldat care dela început a fost soldat şi care se coboară din soldaţi, Gheorghe Basta.

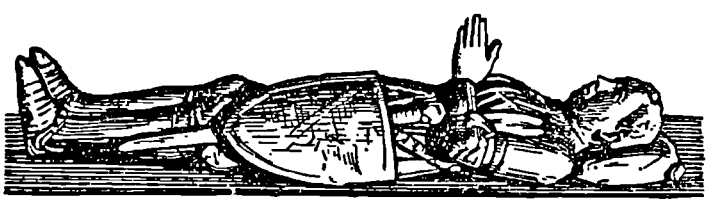

Fig. 16. — Statuia funerară a lui Du Guesclin (sec. al XIV-lea, Saint-Denis).

www.dacoromanica.ro

IX

GHEORGHE BASTA

www.dacoromanica.ro

Tipul pe care vreau să vi-l prezint astăzi este cu totul deosebit de acel reprezintant desăvârşit al evului mediu, pe care l-aţi văzut în lecţia trecută şi pe care, acum un secol şi jumătate, l-au putut vedea profanatorii mormintelor dela Saint-Denis, unde se îngropau regii Franţei şi unde era îngropat şi Du Guesclin.

Dar omul de care este vorba acum nu s'a înscris în nobilime şi deşi a avut situaţie foarte înaltă şi a terminat înconjurat de cele mai mari onoruri din partea Habsburgilor, pe cari i-a servit şi al căror instrument a fost într'un anumit moment, Gheorghe Basta reprezintă în fizionomia lui o formă cu totul deosebită în viaţa societăţilor europene, în viaţa lor publică şi morală şi tot aşa şi în ceea ce priveşte organizarea militară.

Dacă l-ar fi întrebat cineva pe Du Guesclin ce ştie în ce priveşte războaiele antichităţii, n'ar fi putut da niciun răspuns. O fi ştiut să cetească, să iscălească, dar cunoştinţele lui nu mergeau mult mai departe decât aceste elemente indispensabile pentru un om care trăieşte într'o astfel de societate şi îndeplineşte astfel de rol.

In epoca lui Carol al V-lea însă antichitatea începe să fie cunoscută: este un fel de Pre-Renaştere, un fel de pregătire a Renaşterii. Pe când Renaşterea cealaltă este înainte de toate un fenomen italian, aceasta se petrece în Franţa secolului al XIV-lea.

Acolo, pe vremea lui Carol al V-lea, se adunau biblioteci, se împodobeau frumos cărţile, se cetea în latineşte, — în greceşte era să se cetească mai târziu. Pe lângă aceasta, pentru ca la îndemâna oricui să fie cugetarea oamenilor antichităţii şi pentru ca să aibă şi oarecari noţiuni de forma superioară în care îşi îmbrăcau scrierile, începuse o operă de traducere, şi atunci s'au tradus şi «Economicele» lui Aristotel de Nicole Oresme, s'a tradus şi din Tit-Liviu şi din Valeriu Maxim, cu privire la anumite personalităţi şi anumite elemente din viaţa acestor personalităţi, care sunt adunate din mai multe izvoare.

Dar fără îndoială că nici în politică, nici în război, în acest secol al XIV-lea nu pătrundea nimic din cugetarea antichităţii. Antichitatea

www.dacoromanica.ro

era un obiect de curiozitate, ceva cu care te puteai lăuda atunci când întâmplarea sau sforţările îţi permiteau să cunoşti ceva dintr'însa.

In secolul al XV-lea a fost altceva. In acest secol al XV-lea s'a cetit foarte mult în Italia, care n'a făcut decât să imite literatura clasică. Ceva de felul acesta a trecut şi în Franţa, unde nu se poate zice că era acelaşi lucru ca la Italieni, unde toată lumea era pătrunsă de iubire pentru antichitate şi toată societatea se transforma după normele antice.

Dacă ia cineva nu numai cutare scriitor, care introduce cuvinte din latineşte cari nu se vor păstra, cuvinte cari erau cu totul nepotrivite cu spiritul limbii şi cari prin urmare s'au dus, întâlneşte cineva însăşi gândirea politică a antichităţii în această vreme.

De exemplu, puţintel înainte de momentul când în Florenţa scria Machiavel, care face consideraţiile lui cu privire la «Decadele» lui Tit-Liviu şi face un fel de tip de Prinţ, care poate să se impuie şi să câştige biruinţa împotriva oricui, să-şi creeze o stăpânire şi s'o apere împotriva oricărui duşman, în vestita lui carte: «Il principe», care nu înseamnă o recomandaţie morală, — în această carte el spune: cine nu este aşa, nu reuşeşte; e liber să primească cineva a nu reuşi, fiind om de treabă, sau să adopte această metodă, care până atunci s'a dovedit folositoare, — pe vremea aceasta în Franţa scrie, după Froissard, care umblă numai după aventuri, care se încântă de dânsele, care este marele romancier al timpului, după dânsul scrie Philippe de Commines, care împarte critica sau lauda după cum cineva se ţine de principiile antichităţii, şi face o teorie cu privire la naţiune şi rege, că regele trebuie să se supună voinţei naţiunii, întocmai aşa cum anumiţi declamatori filosofici prezintau lucrurile în antichitate.

Dar pentru moment acestea sunt teorii care rămân în cărţi şi dacă Ludovic al XI-lea a ajuns, ajutat de un noroc extraordinar, să cucerească toată Franţa, pentru că adversarii lui au murit atunci când îi trebuia lui, dacă Ludovic al XI-lea a ajuns acolo, nu este pentru că s'a inspirat din aceste principii ale antichităţii; lectura lui trebuie să fi fost destul de restrânsă, deşi acum în urmă am văzut o scrisoare a lui Ludovic al XI-lea, care în ceea ce priveşte ortografia şi stilul îi face mare onoare.

Antichitatea aceasta, care fusese un obiect de curiozitate în secolul al XIV-lea, care fusese, — şi mă gândesc înainte de toate la Franţa, — fusese în secolul al XV-lea cetită în original şi trecută în teorie politică, ceea ce nu era cazul înainte, antichitatea aceasta este hrana

www.dacoromanica.ro

de toate zilele a oamenilor din secolul al XVI-lea. Oamenii din secolul al XVI-lea fac lucruri ştiinţifice; se gândesc întâi asupra lor, caută model, se inspiră din acel model şi caută ca acel model să fie în realitate, ceea ce era pentru Machiavel o experienţă umană pe care o prezinta şi pe care poate conştiinţa lui o desaproba. Aceasta formează însăşi esenţa sufletească a oamenilor din secolul al XVI-lea. Acest secol al XVI-lea minte şi înşală şi cel care ştie să întrebuinţeze aceste mijloace cu mai multă răbdare şi cu mai multă fineţă acela este socotit ca mai corespunzător menirei lui politice şi situaţiei lui în viaţa politică. Nu este o epocă de chinuri de conştiinţă, de mustrare de cuget; nimeni nu caută să semene cu eroii din vremea lui Plutarh, cari şi aceştia, dacă se uită cineva mai bine la dânşii, şi aceştia deseori au întrebuinţat ceea ce mai târziu va forma o teorie pentru scriitorul florentin Machiavel.

Este o epocă pe care noi o condamnăm. Cât de largă ar fi judecata noastră în ce priveşte unele slăbiciuni morale, cât de mult am fi dispuşi să întrebuinţăm criteriul istoric, să nu ne ţinem la unele adevăruri absolute, care, ori de ţinem seama de dânsele ori de nu, ele există şi se răzbună împotriva acelora cari lucrează împotriva lor, cu toate acestea nu se poate împiedeca cineva să aibă un sentiment de profund desgust. Oamenii din această vreme nu aparţin încă trecutului; ei se menţin cu apucăturile de odinioară în anumită perioadă din viaţa lor şi în unele împrejurări, dar chiar şi aceştia, dacă îi cercetează cineva în alte împrejurări şi alte momente, vede imediat cum a pătruns spiritul timpului. Iată un caz: cazul lui Francisc I-iu, care a avut multe păcate în viaţă şi a murit de pe urma lor.

Dar în afară de aceasta, Francisc I-iu, un om de o talie înaltă, foarte viguros, foarte frumos, foarte sprinten, excelent cavaler, gata totdeauna să se pună în fruntea trupelor sale, să primească o înfrângere aşa cum a primit-o înaintaşul lui, Ioan-cel-Bun, bunul cavaler dela Poitiers, în cea mai mare parte din viaţa şi acţiunile lui face impresia cuiva care aparţine altei epoci. Nu se simte nicio influenţă a acelei părţi din antichitate, care nu este virtute, acea virtute, în italieneşte «virtù», care nu înseamnă altceva decât colecţia tuturor mijloacelor prin care poate cineva să reuşească. «Virtù» este făcută înainte de toate dintr'o mare inteligenţă, dibăcie şi tot ce trebuie ca lipsă de scrupule, pentru ca omul să treacă puntea.

Când a fost învins în lupta dela Pavia, aţi cetit scrisoarea, aşa de răspândită în toate cărţile de istorie, în care a anunţat mamei, care

www.dacoromanica.ro

îl crescuse în tradiția italiană, Luisei de Savoia: « Tout est perdu, fors l'honneur ! ».

Până aici avem a face cu perfectul cavaler. Insă iată ce se întâmplă cu el: prins la Pavia, a fost îmbarcat pe un vas cu toate onorurile, trimis în Spania și așezat în castelul dela Madrid. Din cauza aceasta el și-a făcut la Paris un mic castel care poartă numele de Madrid, una din cele mai frumoase case ale Renașterii.

In lipsa lui s'a încheiat un tratat cu adversarul său, Carol al V-lea, care îl prinsese, tratat asemănător cu tratatul lui Ioan-cel-Bun, după bătălia dela Poitiers și prin acest tratat își ceda drepturile lui asupra unei provincii lui Carol al V-lea, urmașul lui Carol Cutezătorul, ducele Burgundiei, a cărui personalitate politică este mult mai mult franceză; deși era rege în Spania, tradiția politicii lui era mai mult burgundă, prin urmare franceză.

Cum s'a încheiat în secolul al XIV-lea un tratat cu părăsirea unor provincii, așa se face și acum, dar este o deosebire: când Statele regatului francez n'au primit tratatul dela Brétigny, ați văzut că Ioan-cel-Bun a rămas în închisoare, de unde n'a ieșit până la moarte, pe când Francisc I-iu a iscălit, i s'a dat drumul, s'a întors acasă și n'a cedat nimic.

Vedeți, ni se strică puțintel figura unitară, de caracter medieval, cavaleresc, de mare cuceritor în căutare de aventură a lui Francisc I-iu.

In ce privește Carol al V-lea, el a întrebuințat în largă măsură mijloacele ce i se păreau că ies din cetirea antichității clasice. Au fost condamnări la moarte în Spania, în Castilia, după răscoala așa numiților « comuneros », — nu știu ce le-a făgăduit, dar multe capete au căzut, — pe urmă coroana imperială a fost câștigată. Fiecare dintre concurenți plătea: a plătit și regele Franței și Carol de Castilia și de Aragon, pe vremea aceea mai mult de Aragon decât de Castilia, pentru că n'a fost rege singur în Castilia, decât când a murit mama lui, Ioana Nebuna, pentru că murise tatăl ei, soțul vestitei regine Isabela. Prin urmare Imperiul acesta nu l-a câștigat prin însușirile lui personale sau prin cine știe ce propagandă ideologică. In Imperiu s'a înțeles uneori cu protestanții, alte ori nu s'a înțeles, uneori a izbutit să-i întrebuințeze, alte ori i-au scăpat de sub mână. Când a fost să se manifeste ca Impărat, n'a făcut-o. El nici nu avea o capitală, — aceasta era și în esența acestui Imperiu german, — nu avea o capitală a lui acolo, nu avea o Curte, nu erau ceremonii imperiale. Nu era ca în Franța, unde totul era în legătură cu

www.dacoromanica.ro

regele: regele dispunea de toate veniturile ţării, regele putea să facă şi cu orice avere şi cu orice persoană ce-i plăcea lui. Nu avea tezaurul lui; împrumuta dela vestiţii bancheri din Augsburg, cari au luat anumite înscrisuri ale lui şi, aprinzându-le, au dat lumină odăilor. Nu avea o armată a lui; era silit să întrebuinţeze trupe spaniole.

Când s'a produs ridicarea pretendenţilor împotriva lui, şi Mauriciu de Saxonia nu era lângă dânsul, el a fugit în Tirol.

Acesta nu este un Suveran din evul mediu.

Intre Ioan-cel-Bun şi între Regele Ioan al Boemiei, care era orb şi în bătălia dela Crécy a pus să-i legé calul lui de calul unuia care vedea şi a murit astfel, luptând alături de prieteni, de rude şi de suzeranul lui, cu totul altfel este Carol al V-lea! Carol al V-lea, în împărţirea ţărilor sale lasă Germania lui Ferdinand şi lasă Spania, cu posesiunile italiene şi cu descoperirea de dincolo de Ocean, fiului său Filip al II-lea, un om foarte rece, foarte ascuţit, aspru catolic, căutând să aducă toată lumea la catolicism, şi urmărind pe baza catolicismului stăpânirea lumii întregi. El a luat în căsătorie pe urîta regină a Angliei, Maria. Amândoi sunt socotiţi regi ai Angliei, dar el stătea în Spania şi ea stătea în Anglia. Insă acest reprezintant al credinţei vechi, acest urmăritor de stăpânire universală, este capabil să întrebuinţeze oriunde merge acţiunea lui de rege foarte muncitor, primind raporturi necontenit, trimiţând din Escurialul acesta, bătut de tunuri acum, trimiţând în fiecare moment ştafetele lui, care mergeau până în părţile noastre. Pe atunci erau trupe spaniole în Ardeal, trupele lui Castaldo, generalul lui Ferdinand, care căuta să păstreze numai Ardealul, dar aşeza pretendenţi ai regelui şi în Muntenia şi în Moldova, pe cari nu i-a putut menţine. Regele acesta nu avea niciun fel de scrupul şi cei cari îl înconjurau tot aşa.

Politica pe care a urmat-o el în Ţările-de-Jos a dus la răscoala acestor posesiuni ale Casei de Burgundia, care pe urmă s'au împărţit în două: pe de o parte au fost provinciile olandeze, care, acestea, rămânând în erezia calvină, au ajuns să formeze un Stat care a fost recunoscut numai la 1648, — Olanda este numai de atunci, — pe când părţile din Apus, care au fost aduse cu sila la catolicism, acestea au rămas în stăpânirea Habsburgilor din Austria şi mai târziu, trecând prin Revoluţia franceză, reunite din nou cu Olanda prin Tratatul dela Viena, au ajuns să fie, la 1830, Belgia de astăzi.

Olanda este din 1648 de drept public. Noi suntem printre cei vechi ai Europei faţă de astfel de State.

www.dacoromanica.ro

Ei bine, în Ţările-de-Jos ca să se ajungă la acest rezultat, mărginirea înstrăinării de catolicism până la graniţele dintre actuala Olandă şi Belgia, pentru aceasta s'au întrebuinţat mijloacele cele mai crude. Atunci seniorii cari stăteau în fruntea mândrei nobilimi din aceste locuri, un Egmont şi un Horn, cari au intrat în poezia lui Goethe şi în expunerea poetică a lui Schiller, aceştia s'au suit pe eşafod. Atunci era ducele de Alba, a cărui casă a fost distrusă acum, în luptele ce s'au dat în Spania. Eu am văzut casa ducelui de Alba şi între tablourile lui era şi unul, strălucit, care-l reprezinta pe dânsul: figura aceea prelungă, osoasă, palidă, vârfurile acelea de barbă albă. Ducele de Alba, cu tribunalul lui de sânge, cu călăii cari aşteptau condamnaţii la moarte ca să le zboare capetele, acesta înseamnă fără îndoială unul din momentele cele mai urît caracteristice ale secolului al XVI-lea.

Acolo s'a format Gheorghe Basta, acela care a înşelat pe Mihai Viteazul, care a fost înşelat şi el de Mihai Viteazul şi nu se poate ca însuşi Mihai Viteazul să scape de acest spirit al vremii, care pătrunsese şi în Orient, la Constantinopol, unde a trăit o parte din viaţa lui, care pătrundea prin Ardeal, şi ajungea să stăpânească şi ţările noastre, unde fusese un om al Renaşterii, umblând şi el pe o lungă cale de trădare, ca Despot-Vodă.

Dar Gheorghe Basta, Albanez de origine, *s'a format după practicile acestea occidentale, pe care le-a reprezintat în regiunile noastre într'o formă cu totul caracteristică.* El a făcut o politică de înşelare, de trădare, a pândit pe Mihai, l-a pârît în toate părţile, dar s'a sărutat cu dânsul atunci când după Mirăslău şi după pierderea campaniei contra Polonilor în Ţara Românească, Mihai Viteazul s'a dus la Praga, la Viena şi când contra lui Sigismund Báthory, în aşteptarea răzbunării dela Gorăslău, i s'a cerut lui Mihai să comande împreună cu Basta, fără să se fixeze rolul unuia şi altuia, ceea ce însemna discreditul pregătit anume de Habsburgi. I s'au pus la dispoziţie mercenari, cari nu-l puteau nici apăra nici răzbuna, şi la început au trebuit să se îmbrăţişeze, fără să se înşele contemporanii în ceea ce priveşte sinceritatea lui Basta, pe când firea violentă, aplecată spre uitare, a lui Mihai Viteazul a crezut că a descoperit în duşmanul lui de odinioară un bun tovarăş pentru o campanie menită să-l răzbune împotriva necredinţei nobililor din Ardeal, ridicaţi împotriva lui.

Basta a intrat încă de tânăr în serviciul lui Filip al II-lea şi cum era un om foarte priceput şi un om învăţat, care a scris şi două cărţi:

www.dacoromanica.ro

Fig. 17. Mihai Viteazul la Curtea lui Rudolf al II-lea (după tabloul lui Franz Francken II, «Cresus arătându şi bogăţiile lui Solon», copie dela Roma, Galeria Corsini).

www.dacoromanica.ro

una despre cavaleria uşoară şi alta despre: «Il maestro de campo», el a înaintat foarte repede şi s'a luptat ani de zile în Ţările-de-Jos. Tot ce a făcut el în cursul vieţii lui nu este decât *transpunerea în realitatea contemporană a poveţelor luate din antichitate.* Toţi făceau aşa. Mihai Viteazul n'a făcut aşa şi pentru aceasta a pierdut bătălia dela Mirăslău, pentrucă nu avea experienţa lui Basta, experienţa aceasta care se poate rezuma în: a-şi păstra cineva sângele rece şi a nu se supăra deloc. Bătălia dela Mirăslău a fost pierdută pentrucă Mihai Viteazul a crezut că retragerea lui Basta este adevărată şi a strigat: «Fuge câinele de Italian!» şi s'a aruncat asupra unui om care aştepta numai atât ca să-l înlăture şi să-i distrugă armata.

Dar ca dânsul sunt toţi şi dacă ia cineva o istorie a luptelor din Ţările-de-Jos, o să găsească o mulţime de exemplare de generali de aceştia, cari n'au nicio credinţă: servesc când pe unul, când pe altul. Au fost Francezi cari au servit pe Turci, şi au făcut carieră acolo. Şi dacă citeşte cineva istoricii luptelor din Ţările-de-Jos, vede că lucrurile acestea sunt judecate din acest punct de vedere, al unei perfecte tehnice militare şi a unei desăvârşite indiferenţe morale, care întrebuinţează orice mijloc pentru a ajunge la ţintă.

Mihai Viteazul nu ştia aceste lucruri. El îşi închipuia că dibăcia lui bizantină este tot ce poate fi mai rafinat, şi ajunge să se supere odată pentru a striga cum a strigat: «Rudolf, şi verii, şi fraţii lui nu sunt decât Saşi fără omenie!», şi altă dată: «Dacă o să continue aşa, se va vedea unde o să ajungă Praga şi Viena!». Basta n'ar fi desvăluit niciodată ceea ce este în fundul sufletului său. El a venit după ce făcuse o frumoasă carieră la Filip al II-lea, a venit în părţile răsăritene, doi ani după biruinţa lui Mihai Viteazul la Călugăreni. Indată după aceasta, cum în Ardeal se retrăsese Sigismund Báthory şi retragerea se făcuse în folosul fratelui Impăratului Rudolf, arhiducele Maximilian, care fusese ales rege în Polonia şi nu se putuse impune acolo, — s'a impus Sigismund de Suedia, — a încheiat, iar potrivit cu morala timpului, tranzacţia dela Bedzin, ca să nu ajungă prizonier al Poloniei, dar de a doua zi a întrebuinţat toate mijloacele pentru a căpăta Polonia, şi-l îndemna pe Mihai Viteazul în sensul acesta. Era vorba ca arhiducele Maximilian să vie în Ardeal, dar el nu era om de voinţă, şi atunci trebuia să fie tutore Basta. Acesta era planul, însă Sigismund a revenit, a înlăturat pe reprezintanţii Impăratului şi din nou hotărîrea să plece a căzut pe tânărul lui văr din Polonia, pe cardinalul Andrei, care, acesta, s'a instalat acolo

www.dacoromanica.ro

împotriva dreptului lui Maximilian. Pentru Habsburgi chestiunea era aceasta: cât mai repede afară cu Andrei, fiindcă Andrei, în loc să urmeze politica de cruciată a lui Sigismund, intrase imediat în negociații cu Turcii, cari erau amicii Polonilor, și el, venind din Polonia, nu făcea decât să continue în Ardeal politica tradițională a regatului polon, iar Basta stătea sus, în Ungaria superioară, gata să cadă asupra Ardealului. Mihai Viteazul trebuia să ajute și desigur că Basta înțelegea lucrurile așa: el să pornească acțiunea, el să cucerească Ardealul, să se instaleze ca guvernator al Ardealului, el să țină locul arhiducelui, care nu se grăbea să vină, iar « Valahul » — cum i se zicea — să facă o diversiune acolo în Carpați, pentru ca pe urmă să i se dea o recompensă oarecare, să-l trimită înapoi acasă să lupte împotriva Turcilor, ajutând la cucerirea Ardealului și la cruciata începută de multă vreme împotriva Turcilor.

Din anumite motive, lipsa de bani, insuficiența trupelor, spiritul acesta coreligionar al oamenilor cari învață arta în cărți și cari înțeleg să meargă la sigur, Basta nu riscă.

Mihai Viteazul era îndreptat întreg către risc. Primejdia, riscul, îl atrăgeau, pe când toate acestea i se păreau mare păcat eruditului general care era Basta.

A intrat Mihai și a luat Ardealul. De aici ura cumplită a lui Basta, căruia Ardealul îi scăpa din mână, de aici pârile pe care necontenit le-a strecurat, prin agenți cari erau exact ca și dânsul, crescuți în aceeași școală, cu aceeași deprindere de a minți și aceeași ușurință de a intriga. De aceea denunțările acestea necontenite la Praga și Viena, de aceea lipsa de bani pentru Mihai, de aceea Mihai lăsat să facă, numai cu mijloacele sale, o politică pe propria sa răspundere, în credința că va fi bătut în Moldova, — și l-ar fi amestecat ușor și bucuros într'un război cu Polonii, ca să-l înfunde acolo.

De altminteri, acolo era un om întru toate asemenea cu Basta, dar incapabil de a întrebuința necontenit minciuna și care s'ar fi dat înapoi înaintea unui act de trădare, figură cu mult mai nobilă decât aceea a Albanezului italianizat și grecizat: este vorba de Ioan Zamoyski, care a învățat la Padova, adânc cunoscător al cărților de tehnică militară din antichitate.

Mihai s'a găsit de două ori, el, cu spiritul lui oriental, medieval, cu dorința de a imita pe Alexandru-cel-Mare, s'a găsit înaintea acestei precise tehnice antice pe care au întrebuințat-o pe rând contra lui, odată, înaintea lui, Basta, a doua oară, înaintea lui, Zamoyski.

www.dacoromanica.ro

Din cauza aceasta a fost învins.

Răbdarea, calculul de fiecare clipă, meşteşugul de joc de şah al lui Zamoyski a câştigat victoria, în afară de faptul că, fără îndoială, trupele de care dispunea cancelarul şi hatmanul polon, erau trupe cu mult mai pregătite, de multă vreme, în vederea unei cruciate împotriva Turcilor, decât trupele de boieri, ţărani, mercenari, nu totdeauna sigure, toată adunătura aceasta, în mare parte neplătită, de care dispunea Mihai. Mihai a căutat totdeanna o armată şi n'a putut-o găsi. El a fost un mare general *prin geniul lui instinctiv*, care n'a avut nici sfătuitori şi nici luptători sub steagurile sale. Dar experienţa aceasta îndoită nu i-a servit, pentrucă onestitatea şi generozitatea spiritulni său îl făceau să creadă că dacă a putut cineva să fie neloaial faţă de dânsul, acesta este un moment, o întâmplare, dar pe urmă, purtându-se cum se poartă el, va izbuti să-l schimbe şi pe adversarul său. De aceea a consimţit la enorma greşală pe care a făcut-o în momentul când i s'a dat o armată de oameni cari nu erau ai lui şi nu atârnau de dânsul, nici măcar prin faptul că soldaţii erau ai lui, pentru că soldaţii erau la Praga şi Viena şi, evident, nu se trimiteau în rândul întâi către dânsul. A fost uşor să se câştige biruinţa copleşitoare contra lui Sigismund, care a fost strivit, desfiinţându-se armata lui. Mihai voia să se întoarcă pe urmă în ţară, ceea ce arată, nu că el părăsise drepturile pe care le câştigase asupra Ardealului, dar arată că în momentul acesta el nu se prezinta ca rival, ca concurent al lui Basta, în ceea ce priveşte luarea în stăpânire a Ardealului.

Era vechea noastră concepţie: dacă este cineva în serviciul unui Domn mai mare, ca Impăratul, Impăratul este marele judecător, el va fi acela care într'un anume moment îi va recunoaşte dreptatea; acelaş Împărat care nu i-o recunoscuse înainte de Mirăslău, i-o va recunoaşte acum. Mihai a vrut să plece în jos şi atunci Basta a făcut ceea ce învăţase în Ţările-de-Jos ale ducelui de Alba: interpretarea oricărui gest de surprindere ca nn gest de rezistenţă, care ar da dreptul ucigaşilor, trimişi cu lecţia învăţată, de a-l arunca la pământ din cea dintâi lovitnră de halebardă.

Iată ce reprezinta un conducător de oaste din timpul lui Basta. Dar pe urmă? Dibăcia aceasta învăţată din cărţi şi experienţa câştigată în Ţările-de-Jos, aceea poate folosi în altă lume decât în lumea de dibăcie asiatică a nobilimei ungnreşti, care până în timpnrile noastre a continnat tradiţiile din epoca nobiliară, aşa încât împotriva înşelătoriei au fost oameni cari erau în stare să înşele cu

www.dacoromanica.ro

mult mai bine decât dânsul, şi într'un moment Basta a pierdut Ardealul; l-au luat şi l-au dat afară din provincia aceasta. Vă puteţi închipui că o astfel de ispravă, după ce el înţelesese să pecetluiască printr'un congres succesul lui, distruge un om şi ultimele zile ale lui Basta, întrebuinţat în servicii secundare în Apus, au fost fără îndoială o pedeapsă.

După ce am văzut generalul care lucrează pe baza exemplelor antice, în serviciul unui rege care nu luptă, fiindcă niciodată Filip al II-lea nu s'a suit călare să conducă armatele sale şi Rudolf al II-lea împungea prin perdele pe duşmanul lui închipuit, — nu este imposibil ca această apucătură a lui Rudolf al II-lea să fie în relaţie cu scena din «Hamlet», — şi Basta, ca în general conducătorii de oaste din această vreme, lucrează personal ca un tehnician, chemat cum se cheamă un chirurg să facă o operaţie, veţi vedea cum îndată după aceasta vine altceva. Vine o regalitate mândră, căreia îi place prestigiul militar, care şi când întrebuinţează pe cineva, înţelege ca pe omul acesta să-l ţină în mână, dar care preferă ceea ce a făcut şi Ludovic al XV-lea în tinereţea lui, ceea ce a făcut în anume moment şi Ludovic al XIV-lea, preferă ca ea, regalitatea, să apară din nou pe câmpul de luptă, pentru ca gloria marelui cuceritor să fie gloria monarhului. De aceea pentru secolul al XVII-lea, vom recurge la personalitatea cea mai nobilă din această vreme, care este a lui Gustav-Adolf, regele Suediei.

Va rămâne să vedem, trecând peste secolul al XVIII-lea, războiul din afară, când ofiţerii de o parte şi de cealaltă se învaţă care să tragă întâi, vom ajunge la oamenii ridicaţi de jos, care în cei dintâi ani ai Revoluţiei franceze au creat alt tip de război.

Fig. 18. — Gheorghe Basta (după o medalie comemorativă. Muzeul naţional maghiar).

www.dacoromanica.ro

X

GUSTAV-ADOLF

www.dacoromanica.ro

Aţi văzut în lecţia trecută războinicul ştiinţific, războinicul de teorie, care s'a format prin lectura lui, nu prin şcoală, fiindcă şcoală de război nu exista. In tot trecutul omenirii există numai o încercare de a face şcoală de război, a lui Alexandru-cel-Mare, care nu era făcută din punct de vedere al învăţăturii, cât din alt punct de vedere: ca să se întâlnească ostaşii din toate naţiunile şi în felul acesta să se creeze aceeaşi rasă comună, de acelaşi fel de cultură, care mai târziu a susţinut acea civilizaţie aşa de impunătoare, mai impunătoare decât civilizaţia armonioasă a elenismului, care a trecut pe urmă la Romani.

Prin urmare, aceştia sunt oamenii lecturilor lor, sau dacă au mers la o şcoală înaltă, şcoala aceasta înaltă nu putea avea specialitatea războiului. Aţi văzut că Zamoyski a fost la Universitatea din Padova, dar această Universitate era pentru tot felul de studenţi, se învăţa acolo şi medicină şi drept şi ceea ce numim noi astăzi litere, aşa încât între litere şi între specialitatea aceasta, în parte istorică, în parte de tehnică, a războiului, era o legătură care nu există în timpurile noastre, şi care nu era chiar aşa de rea, pentru că în timpurile noastre se scriu cărţi foarte groase, de oameni cari habar n'au de ce înseamnă lupta şi se întâmplă iarăşi de se fac foarte competente critici militare, cu privire la popoare care sunt necunoscute în esenţa lor criticului şi se vorbeşte de oameni cari sunt priviţi numai pe latura aceasta militară, dar întregimea psihologiei lor, provenienţa lor, legăturile lor, care, acestea, au o influenţă asupra felului cum se manifestă în momentul în care se arată participarea militară, rămân lucruri necunoscute.

Am adus înainte pe Basta, dar el nu este singurul. Este o lume întreagă care seamănă cu dânsul, unii dintre dânşii cari s'au distins, alţii cari au rămas oarecum obscuri, al căror nume se întâlneşte când este vorba de o acţiune locală, mai mult sau mai puţin strălucită.

Este, prin urmare, un tip de acest fel şi cum în această serie am căutat să înfăţişez tipuri, ne-am întâlnit şi cu tipul acesta, din care

www.dacoromanica.ro

face parte şi Zamoyski şi vestitul general Tilly, care a fost adversarul lui Wallenstein: mai mult decât atât, aproape înlocuind în ceea ce priveşte comanda armatelor pe Electorul de Bavaria.

Tilly, care a stat în faţa lui Gustav-Adolf, Tilly care avea şaptezeci de ani trecuţi prin anii 1630—1632, când s'a făcut marea încercare între soldaţii suedezi, cari erau de un fel sub raportul şcoalei şi între soldaţii ceilalţi, cari erau de un alt fel, Tilly este un om care s'a format în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar este mai tânăr decât Wallenstein, este simţitor mai tânăr decât Gustav-Adolf, care s'a suit pe tron în primele decenii ale secolului al XVII-lea, având şaptesprezece ani. Tilly a luat parte la războiul din Ungaria, la acea acţiune de cruciată care s'a făcut în numele Papei Clement al VIII-lea, în numele Impăratului Rudolf şi cu ajutorul lui Mihai Viteazul, el însuşi, şi în care Basta a avut rolul pe care l-aţi văzut. Pregătirea lui Tilly n'o cunoaştem aşa de bine cum o cunoaştem pe a lui Zamoyski. Invăţătorii lui ne scapă, iar în ceea ce priveşte amănuntele vieţii lui, înainte de a juca un rol aşa de mare în Războiul de treizeci de ani, fiindcă am ajuns acum la Războiul de treizeci de ani, partea aceasta dinaintea marelui rol pe care l-a jucat atunci este mult mai puţin cunoscută decât partea dela început din cariera lui Basta, despre care vorbeşte toată seria aceea de izvoare privitoare la luptele din Ţările-de-Jos. Tilly este fără îndoială de aceeaşi speţă; generaţia care vine îndată după generaţia lui Basta, Zamoyski, Tilly, generaţia care vine pe urmă, aceasta păstrează foarte multe lucruri dela generaţia cea veche. Războiul sfânt nu se părăseşte şi chiar va veni un moment când oamenii cari cunosc războiul sfânt vor domni: aceasta este după 1650, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Este puţintel romantism, individualism, spirit de aventură, *este vechiul ev mediu care se întoarce pentru un moment*, fiindcă niciodată o epocă nu moare dintr'odată: moare, învie după câţiva ani şi de multe ori învie şi a treia şi a patra oară. Sunt întoarceri de acestea ale trecutului, care trebuiesc totdeauna deosebite, pentru că, dacă nu-ţi dai seama că este o întoarcere a trecutului, atunci fără îndoială că multe lucruri nu se pot înţelege.

Dar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sunt iarăşi generalii sfinţi, de exemplu: Montecuccoli, ale cărui atât de interesante memorii lămuresc şi lucrurile din părţile ardeleneşti. Am observat acum în nrmă, că în legătură cu războiul acesta pe care îl poartă Imperialii contra Turcilor pentru stăpânirea Ardealului, snnt ob-

www.dacoromanica.ro

servaţii extrem de interesante cu privire la un alt general sfân din această vreme, din marea familie italiană Caraffa, şi anume acestea se găsesc într'o carte a vestitului cugetător filosofic şi istoric Giambattista Vico, ale cărui opere cu privire la perioadele, la ritmul istoriei sunt foarte bine cunoscute, dar partea aceasta nu se găseşte decât în ediţia complectă a operelor lui. Din punct de vedere militar este foarte interesantă, pentru că el a avut notele dela Caraffa. Este vremea când tot în Ardeal se manifestă un Francez, generalul de Souches, care a răsărit în părţile acestea; tot atunci sunt doi, unul German, celălalt Francez, cari stau în serviciul Austriei şi de cari, în alt an, o să am prilejul să vorbesc. De o parte este marchizul de Baden, de altă parte este vestitul duce de Lorena, care a şi iscălit acea convenţie, prin care Ardealul a fost părăsit prin abdicare de cei doi Apaffi, tatăl şi fiul, ultimii prinţi ai Ardealului, şi a trecut în stăpânirea Impăratului. Vine un şir întreg de astfel de oameni, cari reprezintă războiul studiat în carte şi aplicat la faţa locului. Insă tipul, exemplarul pe care îl găsise cineva în literatura precedentă, nu este acum, în secolul al XVIII-lea; în afară de oameni extraordinar înzestraţi prin darul lui Dumnezeu, cum a fost Frederic al II-lea, în afară de câte un general ceva mai bun al Casei de Austria, în afară de aceştia, războiul îl fac seniorii cu manşete de dantelă, cari nu se supără prea mult când sunt învinşi, nici poporul nu se supără atunci când armata lor n'a reuşit. De atâtea ori Francezii, când se întâmpla o înfrângere a armatelor, ori dacă luptau împotriva lui Frederic al II-lea, ori dacă lupta se dădea împotriva Austriecilor, scorneau cântece, iar la Paris făceau un haz extraordinar pe socoteala generalului învins, fără să aibă deloc sentimentul pe care-l avem noi de a simţi fiecare ca un fel de înfrângere personală, ca un fel de adâncă umilinţă tot ceea ce atinge forţa armată a ţării.

Când se va isprăvi această perioadă şi războiul va redeveni serios, războiul acesta, redevenit serios, este prin ridicarea altei clase; clasa nobiliară nu putea face alt război decât acela. După cuceririle cele mari ale lui Ludovic al XIV-lea, în epoca lui Ludovic al XV-lea, aşa este eroismul: se călătoreşte, amestecându-se nobilii cari se duc să se lupte în America-de-Nord, ca Lafayette sau cutare German, care a mers şi el acolo, cari, aceştia, au cel puţin un sentiment oarecum sincer, deşi războiul acela de unde a ieşit libertatea Americii-de-Nord nu este decât o glumă. Cea dintâi mare bătălie care s'a dus, nu contra Englezilor, ci contra trupelor de mercenari germani pe care le închiria

www.dacoromanica.ro

Anglia dela prinţii germani, — prinţul încheia contractul prin care vindea un număr de ostaşi, — cea dintâi bîruinţă a rebelilor americani s'a petrecut cam în felul următor: se dăduse ordin de arestare pentru cei cari erau în fruntea mişcării de eliberare şi atunci au umblat noaptea să-i prindă şi s'a auzit, şi cum era o vale adâncă, lumea s'a adunat sus ca să vadă ce se petrece. Şi în alergarea aceasta după oamenii cari trebuiau arestaţi, — şi în America, în împrejurările de atunci, fiecare era înarmat; nu numai că era obiceiul de a purta sabie, dar aveau şi câte o puşcă la îndemână, — a tras cineva cu puşca de sus sau de jos, — nu se va şti niciodată cine a tras întâi, — a fost un fel de târmozeală şi la urma urmei Germanii aceştia a căror piele a fost vândută nu aveau nicio dorinţă să şi-o găurească şi atunci s'au retras, şi astfel s'a câştigat marea victorie care se înscrie în fruntea tuturor victoriilor americane.

Când va veni războiul serios, războiul serios se datoreşte faptului că se ridică oameni de jos: aceştia sunt generalii Revoluţiei franceze. Generalii Revoluţiei franceze sunt interesanţi pentru războiul Revoluţiei franceze, dar şi prin viaţa lor înainte de a ajunge generali, la o vârstă de multe ori foarte tânără, cum a fost cazul cu Hoche; oameni cari veneau din cine ştie ce oraş din Acvitania, pentru a ajunge regi ai Suediei şi Norvegiei, sau cutare Evreu, cu numele italian, care a devenit unul dintre cei mai importanţi generali din vremea lui Napoleon.

Este un război de *sans culottes*, de oameni cari de fapt nu ştiau nimic, cari n'au învăţat nimic, cari nici n'au avut vreme să înveţe şi cari izbutesc să biruie armata mecanizată a lui Frederic al II-lea şi a generalilor austrieci, tocmai fiindcă în orice război sau în orice întrecere fiecare îşi închipuie ce va face adversarul, dar când adversarul este neexperient, prost sau nebun, se poate să câştige biruinţa tocmai din cauza aceasta, pentru că nimănui nu-i poate trece prin minte ce va face celălalt. Cele dintâi biruinţe au fost câştigate astfel.

Armatele acestea permanente erau comandate de oameni deprinşi a se cruţa, pentru cari războiul era o carieră, pe când aceştia erau disperaţi cari se aruncau cu tot avântul lor revoluţionar şi cu toată lipsa lor de experienţă.

Nimeni nu este mai viteaz decât cine nu ştie ce este primejdia. Războiul cu picioare şi lovituri a lui Bonaparte a trebuit pe urmă, când nu mai era geniul lui la îndemână şi împrejurări favorabile pentru ca geniul lui să se manifeste, a trebuit să fie regularizat,

www.dacoromanica.ro

să intre într'o anumită formă, pe care în cea mai mare parte i-au dat-o Germanii, învinşi de loviturile acestea cumplite ale străluciţilor aventurieri ai războiului, pe cari îi produce revoluţia.

V'am făcut tot acest tablou al deosebitelor epoci, pentru ca în mijlocul lui, la locul care i se cuvine, să putem aşeza acum pe regele Gustav-Adolf.

Intâi trebuie făcută o observaţie. Şefii de armată din alte timpuri urmăreau într'adevăr un scop militar, sau dacă serveau un scop politic, acela nu era al lor, era al ţării căreia aparţineau, ori al aceluia care îi luase în serviciu. Mercenarii jucau un rol foarte important în secolul al XVI-lea, şi sub un anume raport şi Gustav-Adolf şi generalii suedezi şi prinţii germani, cum era prinţul de Saxa-Weimar, unit cu un Wranghel, Baner, aceştia îndeplinesc în serviciul lui Richelieu şi al Franţei o funcţiune de mercenari, cari îşi aşteptau salariul. Se poate repeta formula cea veche a Elveţienilor, întrebuinţaţi în războiul Franţei şi cari, atunci când li se plătea, mergeau la război, când nu, rămâneau pe loc: « pas d'argent, pas de Suisse ».

Avem a face cu oameni cari se angajează, cari sunt urmaşii, bine deosebiţi, fundamental deosebiţi, ai condotierilor de pe vremuri. Cuvinte care în timpurile noastre se iau foarte uşor, de oameni necompetenţi; de exemplu, dacă spui că într'un moment Mihai Viteazul avea situaţia unui condotier, — la Gorăslău el avea această situaţie, cu bani străini şi soldaţi cari nu erau ai lui, — se sperie, zic: aceasta este o gravă insultă. Nu este aşa, dar condotierul în serviciul lui Rudolf era una şi Domnul românesc, când călca pe pământul românesc, era altceva: era în marile noastre tradiţii istorice, pe care le-a întrupat. Dar condotierii erau oameni cari umblau pentru propria lor glorie, oameni cari doreau să imite pe eroii antichităţii, cari erau bucuroşi când într'o frumoasă expunere latină se vorbea de ceea ce au făcut ei, un Sforza sau un Piccinino, atâţia alţii cari şi-au lăsat numele în analele războaielor.

De data aceasta nu este aşa. Este un timp când omul face negoţ cu ştiinţa lui de război şi cu vitejia lui, nu are niciun fel de ideal, nu există nicio responsabilitate, îi este absolut egal dacă este bătut. Moare un rând de oameni, cumpără alţii, precum acela care întrebuinţează pe comandant, când comandantul trece la celălalt, — şi treceau foarte des dela unul la altul, — atunci, natural, se adresează la altcineva.

Peste perioada aceasta a mercenariatului, care dă şi pe Elveţieni şi pe aşa numiţii « reitres » din Franţa, cari nu sunt decât « reiter », cavaleri germani, cari stau la dispoziţia oricui, — Mihai Viteazul

www.dacoromanica.ro

cerea « raitări » de Silezia, şi el ţinea grozav să aibă o astfel de cavalerie, să aibă archebusieri, dar şi « raitări »; în urmă a luat şi Cazaci, dar aceea era cavalerie uşoară. Mai târziu Radu Şerban a câştigat una din bătăliile dela Braşov, prin faptul că erau călăreţi de aceştia de origine germană, cari serviseră la Poloni, — după epoca aceasta de simplu mercenariat se observă la unii generali un lucru pe care, natural, n'o să-l căutăm la Zamoyski, care este un mare nobil polon şi are moşiile sale. Este omul care aparţine regelui Poloniei şi care nu caută să întemeieze un Stat pentru dânsul, dar Basta caută, Basta umblă după Ardeal, cheia rosturilor lui Basta este pofta aceasta de Ardeal. El înţelege situaţia aşa: undeva e arhiducele Maximilian, care întinde protecţia lui asupra regimului pe care, în folosul său personal şi pentru mărirea sa, îl introduce şi-l menţine Basta în Ardeal.

Ceea ce se observă dela o bucată de vreme este *generalul care vrea să facă un Stat, care vrea să conducă un Stat.* Vedeţi, Tilly se găseşte în situaţia în care Basta voia să fie faţă de Maximilian.

El nu voia să ia Bavaria, nu avea dreptul, nimeni nu l'ar fi acceptat, nici nu visase de alt Stat, dar Electorul de Bavaria fără Tilly nu putea face nimic. Tilly comanda trupele plătite de Electorul de Bavaria. In ceea ce priveşte pe Wallenstein, care, cum ştiţi, voia să învie Statul Boemiei de odinioară, după ce înainte de aceasta îşi căutase, şi a căpătat, un titlu de duce, — el căutase teritorii în părţile dela Marea Baltică, — acest mic senior boem voia să fie întemeietor de ţară. Într'acolo mergeau toate visurile lui şi de aceea a devenit aşa de suspect Casei de Austria, care obişnuia să ucidă în chip trădător pe toţi cei cari îi stăteau în cale. In secolul al XVI-lea, Austriecii au omorît pe călugărul franciscan, care era de fapt şi stăpânul Ardealului, cu multe legături şi la noi, pe fratele Gheorghe Utjesenovici, Barata, cum îi spuneau oamenii noştri, — « barat » înseamnă « frate » în ungureşte, — Barata a fost ucis din ordinul lui Ferdinand, chiar cu îngăduinţa lui.

Tot aşa Mihai Viteazul a fost ucis cu îngăduinţa, şi cu oarecare pregătire a lui Rudolf al II-lea şi când chestiunea uciderii lui a ajuns la Curtea din Praga, — niciodată Basta n'a fost tras la răspundere pentru ceea ce făcuse, — ştiţi care a fost răspunsul dat de acolo? « Nu ne supărăm ». Şi tot aşa a fost omorît, atunci când situaţia lui era mai strălucită şi visurile lui mai îndrăzneţe, aşa a fost omorît Wallenstein, care n'a putut fi înlocuit niciodată. Casa de Austria s'a găsit într'un moment lipsită de cei doi oameni care îi sprijineau

www.dacoromanica.ro

războiul. Unul moare de vârstă şi de oboseală, Tilly, celălalt moare de sabia austriacă a aceluia care a venit noaptea şi l-a omorît în castelul lui.

Ce s'a întâmplat însă cu exemplul acestor generali învăţaţi, îndrăzneţi, cu planuri mari, cari voiau să întemeieze un Stat?

Cineva nu se lasă înlocuit uşor; poate să uite de situaţia şi dreptul lui cât nu vede pe concurent, dar când îl vede, atunci revine la însuşirile pe cari le neglijase până atunci. Şi Suveranii cari stăteau acasă la dânşii, cari nu purtau război, cari se făceau înlocuiţi prin aceşti comandanţi, au băgat de seamă că aceştia umblă să le fure ori Statul întreg ori o parte din acest Stat. Suveranii de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea nu apar pe câmpul de luptă. Ludovic al XIII-lea a fost un bolnăvicios, a murit uitat de toată lumea în marginea Parisului. Veţi zice: dar Henric al IV-lea? El este altceva. Este un om din provincie, un om care aduce o psihologie de îndepărtat trecut, nu este un contemporan, este un vânt proaspăt de ev mediu care a intrat în atmosfera aceea de pe vremea fiilor Ecaterinei de Medicis, dintre care niciunul n'a mers la război, nici Francisc al II-lea, nici Carol al IX-lea, care împuşca pe sub uşă pe protestanţi, nici Henric al III-lea, care a fost omorît, nu călare pe calul lui de luptă, ci aşezat pe un anumit scaun cu o anumită destinaţie. Şi în atmosfera aceasta în care regii şi prinţii şi curtezanii purtau cercei şi aveau spânzurată la gât un fel de lăditţă în care era un fel de castel de aramă, mic, vă puteţi închipui, când a apărut Henric al IV-lea a fost altceva: erau timpurile eroice care reveneau şi de aceea şi planul care l'a manifestat.

Henric al IV-lea este altceva, dar cei cari au venit pe urmă, aceia nu merg la războiu şi nu numai că nu merg ei, dar n'au un ministru capabil de a face acest lucru. Richelieu este un cardinal care nu face ceea ce făceau şefii religioşi în evul mediu, nu încalecă şi nu pleacă la luptă; el caută oamenii pe care să-i angajeze şi să-i plătească să meargă la luptă şi este în stare să plătească un Stat întreg, o armată întreagă şi un rege, şi dacă se prezintau mai mulţi regi îi plătea pe toţi cu punctualitate, dar şi cu oarecare zgârcenie franceză. Cred că nu totdeauna au fost mulţumiţi Suedezii de sumele pentru care sémnau în actele de angajament.

Prin urmare, *regii încep a deprinde războiul, văzând cum comandanţii de armate încearcă a deveni prinţi, şi dacă se poate şi regi:* aceasta este explicaţia pentru Gustav-Adolf.

www.dacoromanica.ro

Gustav-Adolf mai are şi altă explicaţie: regalitatea aceasta suedeză aparţine unei dinastii noi; dinastia aceasta s'a ridicat la începutul secolului al XVI-lea cu Gustav Vasa, care este de origine ţărănească, moşnenească. Gustav Vasa este un fel de răzeş, şi aşa a rămas tot timpul. Ceva din caracterul lui Gustav Vasa s'a păstrat o bucată de vreme, pe urmă însă au venit prinţi cari nu aveau însuşirile şi mai ales nu aveau măsura lui; cutare dintre dânşii a fost închis o viaţă întreagă, — şi astăzi se arată închisoarea unde şi-a trecut atâţia ani din viaţă, — rudele înlocuindu-se, cutare răsturnându-şi ruda de aproape ca să-i ia locul. Un prinţ de Suedia, Sigismund, a trecut în Polonia şi a fost rege acolo, nu fără speranţa de a rămâne şi dincolo, în Suedia, şi Vladislav, fiul lui Sigismund, a visat că s'ar putea întoarce, fără a părăsi Polonia, unde regele reprezintă aşa de puţin, în ţara strămoşilor săi, unde regalitatea reprezinta nu numai un lucru foarte solid şi respectat, dar în acelaşi timp un lucru popular; dinastia aceasta este o dinastie de folklor. Acum este o dinastie de origină franceză, dinastia Bernadotte, care este cu totul altceva decât vechea dinastie Vasa, care a păstrat calităţile întemeietorului, chiar dacă în cutare generaţie aceste calităţi au fost umbrite de vreo stare bolnăvicioasă a câte unuia dintre dânşii.

Dar acolo mai este ceva. Această eroică dinastie Vasa, care va da pe Carol al XII-lea, — Carol al XII-lea poate fi luat ca model, dar pentru altceva: pentru tipul de Alexandru-cel-Mare înviat, care se întâlneşte într'o formă mult superioară la Carol al XII-lea, care este rege suedez, dar într'însul nu trăieşte sufletul însuşi al Suedezului, sunt însuşirile Suedezului, dar el nu se simte legat de interesele de Stat ale Suediei, — este gata în orice moment ca interesele acestea de Stat să le sacrifice. Şi ştiţi că moartea lui Carol al XII-lea este foarte suspectă: el a murit înaintea unei fortăreţe din Norvegia care era unită cu Biserica, ori el era în război cu Biserica şi acolo, stând înaintea zidurilor, l-a nemerit un glonte. El a fost desgropat acum câţiva ani; capul este admirabil păstrat, pielea este aderentă, afară de partea care este ruptă în toate părţile de intrarea glontelui, dar glontele acesta a fost tras foarte de aproape, a fost tras de un preot suedez, care înţelegea ca Suedia să nu fie legată de spiritul aventuros al acestui mare erou, care o putea duce până cine ştie unde, poate până la ruina complectă. Este în dinastia Vasa o tendinţă, care la urmă dă un tip ca a lui Carol al XII-lea, dar în Gustav-Adolf este moştenirea cea dreaptă, moştenirea întreagă a întemeietorului dinastiei şi întemeietorul

www.dacoromanica.ro

Fig. 19. — Intrarea lui Gustav-Adolf în München (după o gravură contemporană).

www.dacoromanica.ro

dinastiei este un protestant, un foarte bun şi credincios protestant şi în ceea ce priveşte dispreţul faţă de catolicism, dar este în acelaşi timp şi un fel de misticism protestant, care s'a pierdut încetul cu încetul.

Astăzi nu mai există. Astăzi protestantismul este un fel de creştinism aproape laic, cu frumoase discursuri folositoare care se ţin din amvon, cu adunări în care se discută cu privire la administraţie, cu considerarea Mântuitorului ca un eveniment istoric.

Rămâne cineva nimit când vede anumite cărţi despre creştinism, care vin din tabăra aceasta protestantă şi în care Isus aproape dispare; atâta filologie şi atâta istorie există înăuntru, încât partea religioasă aproape s'a evaporat.

Pe atunci însă era cu totul altceva. Protestantismul încălzea de o furie războinică şi întărea printr'o încredere absolută dreptatea cauzei pentru care se dădea lupta, şi de aici puteau să iasă eroi.

Gustav-Adolf este în mijlocul armatei sale şi un fel de mare preot: acolo el face rugăciuni, precum şi în Parlament se citează Sfânta Scriptură. El făcuse până atunci trei războaie: contra Danemarcei, contra Rusilor şi Polonilor; el este acela care a căpătat celălalt mal baltic, regiunea aceea unde Petru-cel-Mare a făcut Petersburgul şi tot el este acela care a voit să aibă toată Marea Baltică, mergând până la Stettin, în jos, şi dacă se poate până la Danemarca, dacă se poate şi peste Danemarca şi peste Norvegia legată de Danemarca. Danemarca şi Norvegia au fost până la începutul secolului al XIX-lea o singură ţară şi limba norvegiană a trebuit să se formeze cu amintiri istorice şi afinităţi populare, înlocuind dialectul danificat, care se întrebuinţează până la 1830—1840 în Norvegia. In Norvegia au schimbat, ca să înlăture amintirea Danemarcei, numele capitalei, au scos din fundul evului medin numele de Oslo în loc de Cristiania, care vine dela un rege al Danemarcei, a cărui amintire trebuia să dispară neapărat.

Când pleacă Gustav-Adolf pentru războiul lui cel mare, atunci, în 1630—31, el ţine un mare discurs în Parlament, prevăzând că poate nu se va întoarce niciodată şi, chemând binecuvântarea lui Dumnezeu asupra celor cari vor rămâne, după aceea citează de două ori Sfânta Scriptură; ultimele cuvinte rostite de el în ţara lui, au fost cuvinte luate din Biblie. Inainte de fiecare bătălie, se făcea un servicin divin, care dădea pe această cale un eroism neînvins ostaşilor. Ştiţi că într'una din bătălii, — sunt trei bătălii: la Lützen, Lech şi

www.dacoromanica.ro

Leipzig, dar înaintea fiecăreia dintre aceste bătălii, era o slujbă religioasă şi aceasta le dădea înverşunarea, — în cutare din aceste bătălii au fost şapte atacuri şi după ce Gustav-Adolf a căzut, asupra trupului lui s'a dat o luptă cumplită; el a fost găsit amestecat cu ceilalţi morţi şi în aşa fel zdrobit de acele necontenite şarje de cavalerie, încât ai lui abia l-au recunoscut.

El nu purta cuirasă din cauza unei răni şi avea un fel de apărătoare făcută din vată, acoperită cu piele, pe care am văzut-o într'unul din muzeele Nordului şi care este încă pătată de sângele lui. El a fost rănit la braţ şi apoi a primit a doua şi a treia lovitură după ce căzuse de pe cal. Ei bine, astfel de hotărâri nebiruite, astfel de îndărătnice silinţi, dispreţuitoare de moarte, acestea nu se capătă nici prin nota bună pe care a avut-o cineva la o şcoală militară, nu se capătă nici prin însemnările favorabile pe care le-a făcut superiorul pe un anume registru şi nu se capătă nici prin dorinţa de a face o carieră, ci se capătă dintr'o anume stare morală cu totul superioară, care se poate comunica dela un comandant la armata lui întreagă.

Englezii au o expresie; a zice de cineva că este în « high spirits », aceasta înseamnă: a trece peste, a trece peste măsura obişnuită pe care o pot da puterile omeneşti.

Fiecare dintre noi are puteri pe care nu le bănueşte şi care apar într'un anume moment, şi sunt vrăjitori cari pot să facă să răsară biruitoare astfel de porniri.

Toate luptele acestea, până în acea zi fatală dela Lützen, nu reprezintă executarea rece a unui plan copiat după învăţăturile antichităţii, nu reprezintă iarăşi serviciul onest făcut aceluia care plăteşte, nu înseamnă nici realizarea unei ambiţii, deşi i se oferea să-l aleagă rege al Romanilor, adică Impărat. D-voastră ştiţi că el a dovedit-o după biruinţa dela Leipzig, când în loc să coboare drept asupra capitalei suveranului austriac, el a lăsat pe aliatul lui, ducele de Saxonia, să meargă în această direcţie, iar el s'a întors în părţile dela Rhin, ca să nu-l ia cineva pe la spate, ca să merite stipendiile lui Richelieu, care îl critica pe el că a mers acolo, dar de fapt Richelieu era încântat că în loc să lupte în Saxonia sau în Germania răsăriteană, el venea şi aducea servicii esenţiale politicei franceze. *El se considera aşa cum se considerau în Biblie oamenii cari luptau pe căile Domnului* şi pentru ca voinţa Celui Prea Inalt să se îndeplinească. Şi aici este o asemănare între el şi un contemporan care s'a luptat numai în tristul război civil din ţara sa şi care, dela început până la sfârşit, a avut aceeaşi îndărătnică convingere pe care o găsim în scrisul lui: este

www.dacoromanica.ro

vorba de Cromwell, care atunci când a trimis la eşafod pe Carol I-iu, l-a trimis aşa cum David ar fi trebuit s'o facă faţă de Saul, care nu umbla în calea Domnului. Am observat că aceia cari au condamnat la moarte pe regele Angliei n'au pus nişte biete iscălituri fricoase, ci cea mai frumoasă caligrafie, pentru că erau convinşi că prin aceasta îndeplinesc o datorie faţă de Dumnezeu. Aceasta este vremea când în Anglia scrie «Paradisul Pierdut» Milton. Este un moment unic în istoria Europei, momentul acesta care din punct de vedere militar se întruchipează în Gustav-Adolf.

Imi pare bine că la sfârşitul acestor lecţii ne oprim, nu asupra unui aventurier, asupra unui simplu imitator al războaielor trecute, ci ne oprim asupra unui om complect şi care serveşte un înalt ideal cu toate puterile sufletului său.

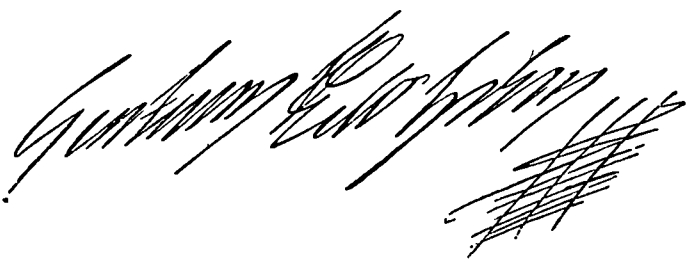

Fig. 20. — Semnătura lui Gustav-Adolf.

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

	Pag.
I. Cea dintâi formă a spiritului militar	7
II. Alexandru-cel-Mare	21
III. Hanibal	37
IV. Mariu	51
V. Agricola	65
VI. Carol-cel-Mare	75
VII. Ludovic-cel-Sfânt	89
VIII. Bertrand du Guesclin	103
IX. Gheorghe Basta	117
X. Gustav-Adolf	129

www.dacoromanica.ro